

Journal of New Century Innovations

VOLUME

46

ISSUE-3

Journal of new
century innovations

Exact and natural sciences

Pedagogical
sciences

Social sciences
and humanities

Engineering and
Medical Sciences

AREAS

ISSN (p): 2181-3671
ISSN (e): 2181-368X

Google
Scholar

newjournal.org

**JOURNAL OF NEW CENTURY
INNOVATIONS**

VOLUME - 46 | ISSUE - 3

February - 2024

IJTIMOYIY SOHADA KORRUPTSIYAGA QARSHI KURASHNI HUQUQIY
TARTIBGA SOLISH MEXANIZMI

Qadamov Abrorbek Ulug'bek og'li

"Abdulazim himoya" advokatlik byurosi advokati

+998 99 969 13 09

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy sohada korruptsiyaga qarshi kurashishga qaratilgan huquqiy tartibga solish mexanizmlari ko'rib chiqilgan. U mavjud adabiyotlarni tahlil qiladi, ushbu kurashda qo'llaniladigan turli usullarni muhokama qiladi, empirik natijalarni taqdim etadi va korruptsiyaga qarshi harakatlarni kuchaytirish bo'yicha takliflarni taqdim etadi.

Kalit So'zlar: Korruptsiya, huquqiy tartibga solish, ijtimoiy soha, qonunchilik, korruptsiyaga qarshi kurash choralari.

Korruptsiya global miqyosda keng tarqalgan muammo bo'lib qolmoqda va jamiyatlarning samarali ishlashi uchun muhim muammolarni keltirib chiqarmoqda. Davlat xizmatlari va ijtimoiy ta'minot dasturlari amalga oshiriladigan ijtimoiy sohada korruptsiya fuqarolarning farovonligiga zararli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu sohadagi korruptsiyani hal qilish muhimligini anglagan holda, dunyo hukumatlari bunday amaliyotga qarshi kurashish uchun turli xil huquqiy mexanizmlarni amalga oshirdilar. Ushbu maqola ijtimoiy sohadagi korruptsiyaga qarshi kurashda qo'llaniladigan huquqiy asoslar va chora-tadbirlarni o'rganishga, ularning samaradorligi va takomillashtirish yo'nalishlari haqida tushuncha berishga qaratilgan.

Mavjud adabiyotlarni har tomonlama ko'rib chiqish ijtimoiy sohadagi korruptsiya hodisasini o'rganadigan ko'plab tadqiqotlarni ochib beradi. Olimlar turli jihatlarni, shu jumladan korruptsiyaning asosiy sabablarini, uning ijtimoiy ta'minot dasturlariga ta'sirini va korruptsiya amaliyotini cheklashda qonuniy choralarning samaradorligini o'rganishdi. Bundan tashqari, amaliy tadqiqotlar va qiyosiy tahlillar hukumatlar tomonidan qabul qilingan turli xil yondashuvlar va ularning ijtimoiy sohadagi korruptsiyaga qarshi kurash natijalari to'g'risida qimmatli tushunchalarni taqdim etdi.

Ushbu tadqiqot ilmiy adabiyotlarni, siyosiy hujjatlarni va ijtimoiy sohadagi korruptsiyaga qarshi harakatlar bilan bog'liq huquqiy asoslarni keng ko'rib chiqishga asoslangan holda sifatli tadqiqot yondashuvini qabul qiladi. Bundan tashqari, tegishli amaliy tadqiqotlar va hukumat hisobotlaridagi empirik ma'lumotlar ushbu sohadagi korruptsiyaga qarshi kurashda huquqiy tartibga solish samaradorligini baholash uchun tahlil qilinadi.

Ijtimoiy sohadagi korruptsiyaga qarshi kurash sog'liqni saqlash, ta'lim, ijtimoiy xizmatlar va ijtimoiy ta'minot dasturlari kabi sohalarga ta'sir ko'rsatadigan korruptsion

amaliyotlarning oldini olish, aniqlash va ta'qib qilishga qaratilgan bir qator huquqiy mexanizmlarni o'z ichiga oladi. Bu borada odatda qo'llaniladigan ba'zi asosiy huquqiy mexanizmlar:

- Korrupsiyaga qarshi Qonunchilik: hukumatlar ijtimoiy sohadagi korrupsiyaga qaratilgan aniq qonunlarni qabul qiladilar. Ushbu qonunlar korrupsion amaliyotlarni belgilaydi, huquqbuzarlarga jazo belgilaydi va tergov va prokuratura tartiblarini belgilaydi. Masalan, poraxo'rlik, o'g'irlik, firibgarlik va hokimiyatni suiiste'mol qilishni taqiqlovchi qonunlar.

- Shaffoflik va hisobdorlik choralari: huquqiy asoslar ko'pincha ijtimoiy dasturlar va mablag'larni boshqarishda shaffoflik va hisobdorlikni talab qiladi. Bunga byudjetlar, xarajatlar va natijalarni ommaviy ravishda oshkor qilish, shuningdek mustaqil organlar yoki idoralar tomonidan nazorat qilish mexanizmlari kabi choralar kiradi.

- Xabar beruvchilarni himoya qilish to'g'risidagi qonunlar: ijtimoiy sohadagi korrupsiya to'g'risida xabar bergan xabar beruvchilarni himoya qiluvchi Qonunchilik shaxslarni qasos olishdan qo'rqmasdan qonunbuzarlik to'g'risida ma'lumot olishga undaydi. Ushbu qonunlar odatda xabar beruvchilarni ishdan bo'shatish, ta'qib qilish yoki boshqa nojo'ya harakatlardan himoya qiladi.

- Aktivlarni deklaratsiya qilish va manfaatlar to'qnashuvi qoidalari: ijtimoiy dasturlarni boshqarish bilan shug'ullanadigan davlat amaldorlari va xodimlaridan qonun tomonidan manfaatlar to'qnashuvi va noqonuniy boyitishning oldini olish uchun o'z aktivlari va manfaatlarini e'lon qilish talab qilinishi mumkin. Bunday qoidalar korrupsiyaning potentsial manbalarini aniqlashga yordam beradi va qaror qabul qilishda shaffoflikni ta'minlaydi.

- Axloq qoidalari va axloq qoidalari: huquqiy asoslar ko'pincha davlat amaldorlari va ijtimoiy sohada ishlaydigan xodimlar uchun axloqiy me'yorlar va xulq-atvor qoidalarni belgilaydi. Ushbu kodlarda kutilgan xatti-harakatlar, yaxlitlik tamoyillari va manfaatlar to'qnashuvi va axloqiy bo'lmagan xatti-harakatlarning oldini olish bo'yicha ko'rsatmalar mavjud.

- Tergov va huquqni muhofaza qilish idoralari: hukumatlar korrupsiyaga qarshi komissiyalar yoki huquqni muhofaza qilish organlari tarkibidagi bo'linmalar kabi ixtisoslashgan idoralarga ijtimoiy sohadagi korrupsiya ayblovlarini tekshirish huquqini beradi. Ushbu idoralarga dalillarni to'plash, reydlar o'tkazish va huquqbuzarlarni qonunga muvofiq javobgarlikka tortish vakolati berilgan.

- Xalqaro hamkorlik va shartnomalar: ko'plab mamlakatlar xalqaro hamkorlik bilan shug'ullanadilar va korrupsiyaga qarshi shartnomalar va ijtimoiy sohadagi korrupsiyaga qarshi kurash tashabbuslarida qatnashadilar. Ushbu shartnomalar axborot almashish, texnik yordam va transchegaraviy korrupsiya muammolarini hal qilish bo'yicha harakatlarni muvofiqlashtirishga yordam beradi.

•Sud mustaqilligi va adolatli sud jarayonlari: sud tizimining mustaqilligini ta'minlash va adolatli sud jarayonlarini ta'minlash ijtimoiy sohadagi korrupsiyaga qarshi kurashning muhim jihatlaridir. Huquqiy tizimlar korrupsiyada ayblanayotgan shaxslarga tegishli jarayon huquqlari, shu jumladan adolatli sud jarayoni, qonuniy vakillik va dalillarga kirish huquqi berilishini kafolatlashi kerak.

•Jamoatchilikni xabardor qilish va ta'lim kampaniyalari: huquqiy asoslar fuqarolarni ijtimoiy sohadagi korrupsiyaning zararli oqibatlari to'g'risida xabardor qilish va ularga davlat amaldorlari va muassasalaridan javobgarlikni talab qilish uchun jamoatchilikni xabardor qilish kampaniyalari va ta'lim tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashi mumkin.

Umuman olganda, ijtimoiy sohada korrupsiyaga qarshi kurashning samarali huquqiy bazasi ijtimoiy xizmatlar va dasturlarni taqdim etishda oshkoralik, hisobdorlik va yaxlitlikni ta'minlash uchun profilaktika choralari, ijro mexanizmlari va jamoatchilik ishtirokini ko'rib chiqadigan kompleks yondashuvni talab qiladi.

Xulosa va takliflar:

Xulosa qilib aytganda, ushbu maqolada ijtimoiy sohadagi korrupsiyaga qarshi kurashda mustahkam huquqiy tartibga solishning ahamiyati ta'kidlangan. Biroq, mazmunli taraqqiyotga erishish hukumatlar, fuqarolik jamiyati va fuqarolarning birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab qiladi. Institutsional salohiyatni kuchaytirish, oshkoralik va hisobdorlik choralari kuchaytirish, yaxlitlik madaniyatini tarbiyalash korrupsiyaning ijtimoiy ta'minot dasturlariga ta'sirini yumshatish yo'lidagi muhim qadamlardir. Bundan tashqari, korrupsiyaga qarshi tashabbuslarni doimiy monitoring qilish va baholash kamchiliklarni aniqlash va samaradorlikni oshirish strategiyasini takomillashtirish uchun juda muhimdir. Jamiyatlar keng qamrovli va hamkorlikdagi yondashuvni qo'llash orqali korrupsiya endi o'z fuqarolarining farovonligiga putur etkazmaydigan kelajakka intilishi mumkin.

Ushbu xulosalar asosida siyosatchilarga ijtimoiy sohada korrupsiyaga qarshi choralarga ustuvor ahamiyat berish va ularni amalga oshirishni qo'llab-quvvatlash uchun etarli mablag ' ajratish tavsiya etiladi. Bundan tashqari, davlat idoralari, fuqarolik jamiyati tashkilotlari va xalqaro manfaatdor tomonlar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish bilim almashish va salohiyatni oshirish bo'yicha sa'y-harakatlarni osonlashtirishi va natijada korrupsiyaga qarshi yanada mustahkam asoslarga hissa qo'shishi mumkin.

Adabiyotlar.

1. Кустова Т. Формування й реалізація антикорупційної політики в системі державної служби України: сучасний стан та шляхи вдосконалення // Зб. наук. пр. “Державне управління та місцеве самоврядування”. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2019. Вип. 3 (42). 172 с. [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik_dums/2019/2019_03\(42\)/18.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik_dums/2019/2019_03(42)/18.pdf)

2. Беглиця В. П. Досвід європейських країн щодо формування антикорупційної стратегії // Наук. пр. [Чорномор. держ. ун-ту ім. Петра Могили комплексу “Києво-Могилянська академія”]. Серія : Державне управління. 2015. Т. 263, Вип. 252. С. 17– 23. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2015_263_252_5

3. Безрутченко В. С. Історичний шлях виникнення корупції, різноманітність поглядів на проблему визначення дефініції цього явища // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2008. Вип. 18. С. 279–286. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2008_18_32

4. Волошенко А. В. Корупція: історичні витoki та сучасні прояви // Актуальні пробл. економіки. 2015. № 3. С. 8–16. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_3_3

5. Гурковський В. І., Климкова І. І. Шляхи реалізації антикорупційної політики України // Публічне урядування. 2016. № 4. С. 110–124.

6. Нонік В. В., Савіцький В. В. Корупція як елемент державного управління в стародавніх цивілізаціях [Електронне видання] // Державне упр.: удосконалення та розвиток. 2016. № 12. Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1017>

**AXBOROT TEXNOLOGIYALARI SOHASIDA SODIR ETILAYOTGAN
HUQUQBUZARLIKLARNING TURLARI VA TAVSIFI***Esonov Elbek Sayfulla o'g'li**Toshkent shahar IIBB Shayxontohur tumani IIO FMB**1-sonli IIB HPB profilaktika inspektori leytenant*

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborot texnologiyalari (IT) sohasidagi turli xil qonunbuzarliklar ko'rib chiqiladi. Bu kiberhujumlar, ma'lumotlar buzilishi, zararli dasturlar, fishing va xakerlik kabi keng tarqalgan buzilishlarni chuqur tahlil qiladi. Maqolada, shuningdek, ushbu qoidabuzarliklarni sodir etish usullari va ularning oqibatlarini muhokama qilinadi. Bundan tashqari, u it buzilishining oqibatlarini haqida tushuncha beradi va xavflarni kamaytirish uchun profilaktika choralarini taklif qiladi.

Kalit So'zlar : Axborot texnologiyalari, qoidabuzarliklar, kiberxavfsizlik, ma'lumotlar buzilishi, zararli dastur, fishing, xakerlik.

Аннотация. В этой статье рассматриваются различные нарушения в области информационных технологий (ИТ). Он глубоко анализирует распространенные нарушения, такие как кибератаки, утечки данных, вредоносное ПО, фишинг и взлом. В статье также будут рассмотрены способы совершения этих нарушений и их последствия. Кроме того, он дает представление о последствиях расстройств собаки и предлагает профилактические меры для снижения рисков.

Ключевые слова: информационные технологии, нарушения, кибербезопасность, утечка данных, вредоносное ПО, фишинг, взлом.

Annotation. This article will consider various violations in the field of information technology (it). It provides an in-depth analysis of common disruptions such as cyberattacks, data corruption, malware, phishing, and hacking. The article will also discuss the methods of committing these violations and their consequences. In addition, it provides insight into the consequences of dog breakdowns and offers preventive measures to reduce risks.

Keywords: Information Technology, violations, cybersecurity, data corruption, malware, phishing, hacking.

Axborot texnologiyalari zamonaviy jamiyatning ajralmas qismiga aylandi, biz mulqot qilish, ishlash va biznes yuritish uslubimizni inqilob qildi. Biroq, ko'plab afzalliklari bilan bir qatorda, u turli xil muammolarni, shu jumladan xavfsizlikka tahdid va qoidabuzarliklarni keltirib chiqaradi. Ushbu qoidabuzarliklar raqamli ma'lumotlarning maxfiyligi, yaxlitligi va mavjudligini buzishga qaratilgan zararli harakatlarning keng doirasini qamrab oladi. Undagi turli xil buzilishlarni tushunish

raqamli aktivlarni himoya qilish va xavflarni kamaytirish bo'yicha samarali strategiyalarni ishlab chiqish uchun juda muhimdir.

Ko'plab tadqiqotlar va hisobotlar axborot texnologiyalarida buzilishlarning tarqalishi va ta'sirini ta'kidladi. Kiberxavfsizlikni buzish, ma'lumotlarni o'g'irlash va boshqa zararli harakatlar tobora keng tarqalgan bo'lib, butun dunyo bo'ylab shaxslar, korxonalar va hukumatlarga ta'sir ko'rsatmoqda. Tadqiqotchilar zararli dasturlarning infektsiyalari, fishing hujumlari, xakerlik hodisalari va ichki tahdidlar kabi turli xil buzilishlarni aniqladilar. Ushbu qoidabuzarliklar it tizimlari va tarmoqlaridagi zaifliklardan foydalanadi, bu moliyaviy yo'qotishlarga, obro'ga zarar etkazishga va huquqiy oqibatlariga olib keladi.

Axborot texnologiyalari sohasidagi buzilishlar juda xilma-xil bo'lishi mumkin va xavfsizlik, maxfiylik, intellektual mulk huquqlari va tartibga rioya qilishning buzilishini o'z ichiga olishi mumkin. Bu erda tavsiflar bilan birga buzilishlarning ba'zi keng tarqalgan turlari mavjud:

- Kiberxavfsizlik buzilishi: bular kompyuter tizimlari, tarmoqlari yoki ma'lumotlariga ruxsatsiz kirish imkoni paydo bo'lganda, ko'pincha ma'lumotlar o'g'irlanishi, xizmatlarning uzilishi yoki tizimlarning shikastlanishiga olib keladi. Masalan, xakerlik, zararli dastur infektsiyalari va xizmatni rad etish hujumlari.

- Ma'lumotlar buzilishi: bu shaxsiy ma'lumotlar, moliyaviy yozuvlar yoki intellektual mulk kabi maxfiy yoki maxfiy ma'lumotlarga ruxsatsiz kirish, oshkor qilish yoki sotib olishni o'z ichiga oladi. Buzilishlar xakerlik, ijtimoiy muhandislik yoki insayder tahdidlari tufayli yuzaga kelishi mumkin.

- Maxfiylikni buzish: bu shaxslarning shaxsiy ma'lumotlari ularning roziligisiz yoki maxfiylik qonunlari yoki siyosatini buzgan holda to'planganda, foydalanilganda yoki oshkor qilinganda yuzaga keladi. Masalan, onlayn faoliyatni roziligisiz kuzatish, shaxsiy ma'lumotlarni uchinchi shaxslarga sotish yoki ma'lumotlarni etarli darajada himoya qilmaslik.

- Intellektual mulk bilan bog'liq o'g'irlik: bu mualliflik huquqi bilan himoyalangan materiallar, savdo belgilari, patentlar yoki savdo sirlarini ruxsatsiz ishlatish, ko'paytirish yoki tarqatishni o'z ichiga oladi. U dasturiy ta'minotni qaroqchilik, plagiat, qalbakilashtirish yoki teskari muhandislik xususiy texnologiyasini o'z ichiga olishi mumkin.

- Muvofiqlikni buzish: bu tashkilotlar ma'lumotlardan foydalanish, saqlash yoki uzatishni tartibga soluvchi huquqiy, me'yoriy yoki sanoat standartlariga rioya qilmasa sodir bo'ladi. Masalan, ma'lumotlarni himoya qilish qonunlariga rioya qilmaslik sanoat qoidalari yoki shartnoma shartnomalari.

- Ichki tahdidlar: bular tashkilot ichidagi shaxslar, masalan, xodimlar, pudratchilar yoki biznes sheriklar tomonidan zararli yoki beparvo harakatlarni o'z ichiga oladi.

Insider tahdidlari ma'lumotlarni o'g'irlash, sabotaj yoki tizimlar va ma'lumotlarga ruxsatsiz kirishni o'z ichiga olishi mumkin.

- Ijtimoiy muhandislik hujumlari: bular maxfiy ma'lumotlarni oshkor qilish yoki xavfsizlikni buzadigan harakatlarni amalga oshirish uchun odamlarni manipulyatsiya qilishni o'z ichiga oladi. Misollar fishing elektron pochta o'z ichiga oladi, pretexting qo'ng'iroqlar, yoki impersonation scams.

- Zararli dastur: bunga viruslar, qurtlar, troyanlar, to'lov dasturlari va kompyuter tizimlari yoki ma'lumotlarini buzish, buzish yoki ruxsatsiz kirish uchun mo'ljallangan boshqa zararli dasturlar kiradi.

- Firibgarlik: bu boshqa birovning shaxsiy ma'lumotlaridan moliyaviy foyda yoki boshqa zararli maqsadlarda ruxsatsiz foydalanishni o'z ichiga oladi. Bu kredit karta firibgarligi, shaxsni o'g'irlash yoki onlayn operatsiyalarda o'zini taqlid qilishni o'z ichiga olishi mumkin.

- Tasodifiy xatolar va noto'g'ri konfiguratsiya: bular inson xatosi, nazorat yoki xavfsizlik amaliyotining etarli emasligi tufayli yuzaga keladi, bu ma'lumotlarning tasodifiy oqishi, tizimning zaifliklari yoki xizmatlarning buzilishiga olib keladi.

Ushbu qoidabuzarliklar jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin, jumladan moliyaviy yo'qotishlar, obro'ga etkazilgan zarar, qonuniy majburiyatlar va mijozlarning ishonchini buzish. Shu sababli, tashkilotlar xavflarni kamaytirish va maxfiy ma'lumotlarni samarali himoya qilish uchun kiberxavfsizlik choralari, xodimlarni o'qitishni va tegishli qoidalarga rioya qilishni birinchi o'ringa qo'yishlari kerak.

Topilmalar shuni ko'rsatadiki, it buzilishi tashkilotlar va shaxslar uchun katta xavf tug'diradi. Ushbu qoidabuzarliklar moliyaviy yo'qotishlarga, obro'ga zarar etkazishga, qonuniy majburiyatlarga va tartibga soluvchi jarimalarga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, ular raqamli texnologiyalarga bo'lgan ishonchni susaytiradi va innovatsion echimlarni qabul qilishga to'sqinlik qiladi. It buzilishlarini bartaraf etish texnik kafolatlar, xodimlarni o'qitish, tartibga rioya qilish va manfaatdor tomonlar o'rtasidagi hamkorlikni o'z ichiga olgan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Tashkilotlar rivojlanayotgan tahdidlardan himoya qilish uchun xavfsizlik devorlari, shifrlash, kirishni aniqlash tizimlari va xavfsizlikni anglash dasturlari kabi kiberxavfsizlik choralari sarmoya kiritishlari kerak. Bundan tashqari, hukumatlar va nazorat qiluvchi organlar muhim infratuzilma va nozik ma'lumotlarni himoya qilish uchun kiberxavfsizlik standartlarini o'rnatish va amalga oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Xulosa va takliflar:

Axborot texnologiyalaridagi buzilishlar raqamli tizimlar va tarmoqlarning xavfsizligi va yaxlitligiga jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi. Tashkilotlar va shaxslar kiberxavfsizlik xavfini aniqlash va kamaytirishda hushyor va faol bo'lishlari shart. Keng qamrovli xavfsizlik choralari amalga oshirish, xabardorlikni oshirish va

kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirish orqali biz raqamli asrda o'sib borayotgan tahdidlardan o'zimizni yaxshiroq himoya qila olamiz. Davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik kiberxavfsizlik muammolarini samarali hal qilish va hamma uchun xavfsizroq raqamli muhitni targ'ib qilish uchun juda muhimdir.

Kelajakdagi tadqiqotlar axborot texnologiyalarida paydo bo'layotgan tahdid va zaifliklarni o'rganishga, shuningdek, turli kiberxavfsizlik choralari va strategiyalarining samaradorligini baholashga qaratilishi kerak. Bundan tashqari, it buzilishlarining tashkilotlarga va umuman jamiyatga uzoq muddatli ta'sirini baholash uchun bo'ylama tadqiqotlar o'tkazish zarur. Bundan tashqari, tadqiqot ishlari kiberxavfsizlikning barqarorligini oshirish va rivojlanayotgan kiber tahdidlar bilan bog'liq xavflarni kamaytirish uchun innovatsion echimlar va texnologiyalarni ishlab chiqishga yo'naltirilishi kerak.

Adabiyotlar.

1. Antonyan Yu.M., Yenikeev M.I., Eminov V.E. Psychology of the criminal and investigation of crimes, Moscow: Yurist, 2006, 190 p (in Russian).
2. Law of the Republic of Uzbekistan «On Informatization» from 11 December 2003 the year number 560-II (in Russian).
3. Kardava N.V. Cyberspace as a new political reality: challenges and answers // History and modernity. 2018. no. 1-2-P. 27-28 (in Russian).
4. Report of the United Nations Office on drugs and crime «Cybercrime and COVID19 coronavirus: risks, threats and responses» (source available at: https://www.unodc.org/documents/Advocacy-Section/Russian_-_UNODC_-_CYBERCRIME_AND_COVID19_-_Risks_and_Responses_v1.2_-_14-04-2020_-_CMLS1COVID19-CYBER1_-_UNCLASSIFIED_BRANDED.pdf)
5. Baxtiyor ogli, R. I. (2023). Methods for searching and using maps using internet resources in geography lessons. *Journal of Universal Science Research*, 1(11), 545-548.
6. Baxtiyor o'g'li, R. I. (2023). UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA GEOGRAFIYANI O'QITISHNING ZAMONAVIY TA'LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISH.
7. <http://www.psyfactor.org/>
8. <https://runet.rbc.ru/materials/pravda-o-feyk-nyus/>

STANDART TARMOQLAR VA ULARNING ARXITEKTURALARI

Sultonmuratova Mashhura Quvonchbek qizi
 TATU Urganch filiali talabasi
 E-mail: sultonmuratovamashhura@gmail.com

Annotatsiya. Bu maqolada standart tarmoqlar va ularning arxitekturalari, shuningdek, ularning qo'llanilishi, ularning muhimligini va amaliyotga tatbiq etilishi mumkin bo'lgan foydalarini o'rganish mumkin. Tarmoq xavfsizligi sohasidagi asosiy standartlarni va tavsiyalarni identifikatsiya qilish, standartlarning amaliyotga tatbiq etish haqida ma'lumotlar berilgan.

Аннотация. В этой статье рассматриваются стандартные сети и их архитектуры, а также их применения, важность и практические преимущества. Дана информация об определении основных стандартов и рекомендаций в области сетевой безопасности, а также о внедрении стандартов.

Annotation. This article explores standard networks and their architectures, as well as their applications, importance, and practical benefits. Information is given on the identification of the main standards and recommendations in the field of network security, and the implementation of the standards.

Kalit so'zlar: standart tarmoqlar, ARCNET, Token-Ring tarmog'i, ethernet, IoT tarmoqlar.

Ключевые слова: стандартные сети, ARCNET, сеть Token-Ring, Ethernet, сети IoT.

Key words: standard networks, ARCNET, Token-Ring network, ethernet, IoT networks.

Kirish. Standartlar belgilangan ko'rsatkichlarga, talablarga va qoidalarga muvofiq ravishda amal qilish uchun qo'llaniladigan usullar, tartibotlar va normativ hujjatlardir. Standartlar bir qator sohalarda qo'llaniladi, shu jumladan tarmoq xavfsizligi sohasida ham. Telekommunikatsiya texnologiyalari sohasida standart atamasi, texnologiyalar, protokollar va kommunikatsiya tizimlari uchun o'zaro muvofiqlikni ta'minlash maqsadida belgilangan standartlarni qo'llashni va amalga oshirishni ifodalaydi. Standart atamalari, telekommunikatsiya sohasidagi bir qator muhim tashkilotlar va qo'llanmalar tomonidan belgilanadi.

Standart tarmoqlar - tarmoq kommunikatsiyalari uchun qabul qilingan odatiy qoidalardir. Ularning asosiy maqsadi turli tarmoq tarkibidagi qurilmalar orasidagi aloqani ta'minlash va ma'lumotlar almashishini amalga oshirishdir. Quyidagi standart tarmoq protokollari keng tarqalgan:

1. Ethernet: Bu tarmoq protokoli lokal tarmoqlarda (LAN) keng tarqalgan. Uning asosiy xususiyati, ma'lumotlarni boshqa qurilmalar orasida to'g'ridan-to'g'ri yuborishdir. Ethernet ma'lumotlarni paketlarga bo'lishga asoslangan va MAC (Media Access Control) manzili bilan qamrab olishga asoslangan. Ushbu protokolning turli versiyalari mavjud, masalan, Fast Ethernet, Gigabit Ethernet va 10-Gigabit Ethernet.

2. Wi-Fi (Wireless Fidelity): Bu protokol kabellarga bog'liq bo'lmagan tarmoqlarni bog'lash uchun ishlatiladi. Wi-Fi, radio signal orqali ma'lumotlar

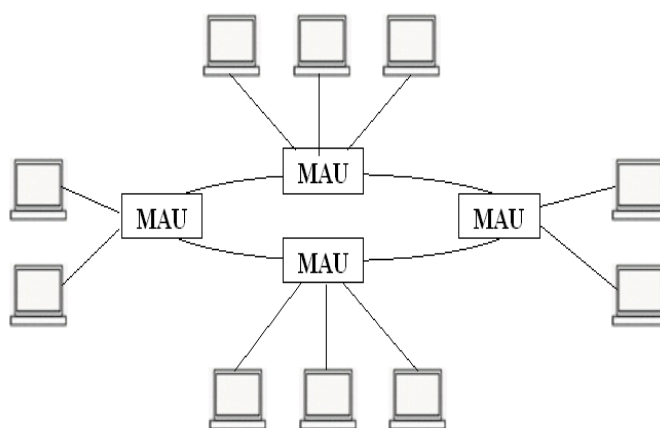
almashishni ta'minlaydi. Uning asosiy xususiyati uzatilgan tarmoqqa bevosita ulanishni ta'minlashdir. Wi-Fi standarti turli versiyalarda (802.11x) mavjud bo'lib, har bir versiyada tezlik, kenglik va xavfsizlikga oid turli afzalliklar mavjud.

3. TCP/IP (Transmission Control Protocol/Internet Protocol): Bu protokol, internet tarmoqlari uchun asosiy standart hisoblanadi. TCP ma'lumotlarni yuborish va qabul qilishning qat'iy va ishonchli bo'lishini ta'minlaydi, IP esa ma'lumotlarni tarmoq tarkibidagi qurilmalar orasida yo'lga qo'yish va ulardan qabul qilishni ta'minlaydi. TCP/IP, internet protokollarining asosiy qismi hisoblanadi va ko'p xizmatlarni (masalan, veb-saytlar, elektron pochta, fayllarni almashish) amalga oshirish uchun foydalaniladi.

4. DNS (Domain Name System): DNS domen nomlarni IP manzillarga o'girish va IP manzillarni domen nomlarga aylantirish uchun ishlatiladi. Bu protokol internet rivojlanishining asosiy qismi hisoblanadi, chunki foydalanuvchilar domen nomlarini (masalan, www.example.com) eslashadi, lekin tarmoqdagi qurilmalar IP manzillar bilan ishlaydi. DNS domen nomlarni IP manzillarga bog'lash uchun keng tarqalgan.

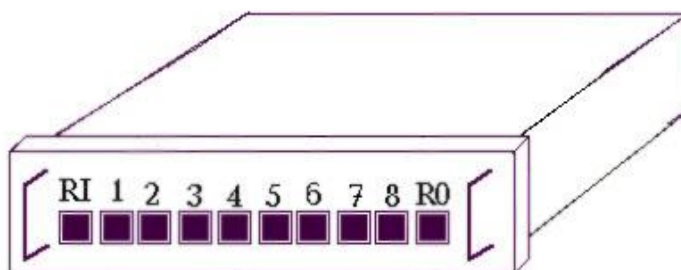
5. SNMP (Simple Network Management Protocol): SNMP tarmoq qurilmalarini boshqarish va tarmoq holatini nazorat qilish uchun ishlatiladi. Bu protokol tarmoq qurilmalaridagi ma'lumotlarni to'plab olish va ulardagi holatlarni ko'rishga imkon beradi. Tarmoq administratorlari SNMP orqali qurilmalarning xavfsizlik, bandlik, tashqi ulanishlar va boshqa xususiyatlari bilan bog'liq ma'lumotlarni olishadi.

Token – Ring tarmog'i - 1985-yilda IBM firmasi tomonidan taklif qilindi (dastlabki variantlari 1980-yillarda savdoga chiqarilgan). Bu tarmoqning vazifasi IBM firmasi ishlab chiqarayotgan hamma turdagi kompyuterlarni (oddiy shaxsiy kompyuterlardan to katta EHM gacha) birlashtirish edi. Kompyuter texnikasini dunyo miqyosida eng ko'p ishlab chiqaruvchi va eng obro'li IBM firmasi tomonidan taklif qilingan Token – Ring tarmog'iga e'tibor qilmaslikning iloji yo'q albatta. Muhimi shundaki hozirgi vaqtda Token – Ring xalqaro standart IEEE 802.5 sifatida mavjud. Bu holat Token – Ring tarmog'ini Ethernet tarmoq mavqei bilan bir o'ringa qo'yadi. Tashqi ko'rinishidan “yulduz” topologiyasini eslatsa ham, Token – Ring tarmog'ida “halqa” topologiyasidan foydalanilgan. Bu alohida olingan obyektlar (kompyuterlar) tarmoqqa to'g'ri ulanmay, maxsus konsentratorlar yoki ega bo'lishning ko'p stansiyali qurilmalari (MSAU yoki MAU - Multistation Access Unit) yordamida ulanadi, shu sababli tarmoq jismonan yulduz-halqa topologiyasidan tashkil topgan bo'ladi, aslida esa halqaga birlashtirilgan bo'ladi, ya'ni ulardan har biri axborotni bir tarafdagi qo'shnisidan olib, ikkinchi tarafidagi qo'shnisiga uzatadi.

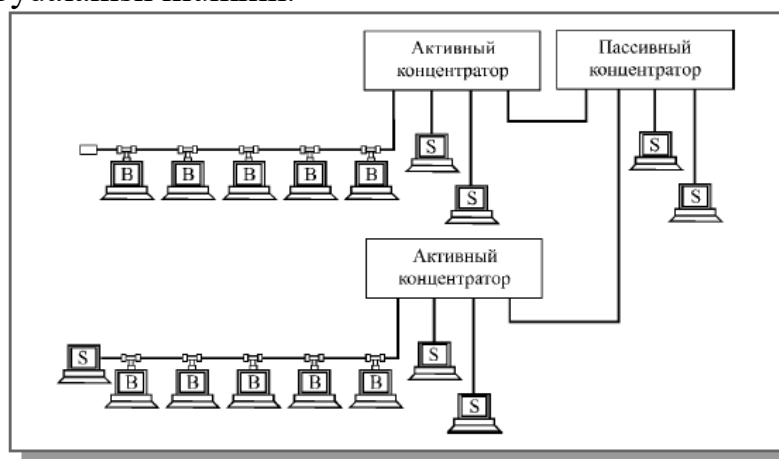
1-rasm. Token-Ring tarmog'ining yulduzsimon aylana topologiyasi

Token-Ring tarmog'ida tarmoqqa ega bo'lishning **markerli usuli** qo'llaniladi, ya'ni halqa bo'ylab har doim marker harakatda bo'ladi va abonentlarning xohlagani o'z paketlarini unga qo'shib uzatishlari mumkin, bundan tarmoqning eng katta avzalligi kelib chiqadi, ya'ni konflikt holat bo'lmaydi, lekin bundan kamchilik ham kelib chiqadi, ya'ni markerni butunligini nazorat qilib turishi lozimligi va tarmoqning ishlashini har bir abonentga bog'liq ekanligi (abonent kompyuteri buzilgan holda albatta u halqadan uzilishi shartligi) ta'minlashdir.

2-rasm. Token-Ring konsentratori (8228 MAU)

ARCNET (Attached Resource Computing Network) – 1977-yilda datapoint korporatsiyasi tomonidan mahalliy tarmoqlarga loyihalashtirilgan standart. Bu tarmoq markerli shina g'oyasiga va 2.5 Mbit/s aloqa almashish tezligida shina topologiyasi yoki halqa topologiyasi ishlatilishi mumkinligiga asoslangan. Tarmoq aktiv va passiv qaytargichlarning atrofida hosil qilinadi. O'ralgan juftlik (RS 485) va optik tolali kabellardan ham foydalanish mumkin.

3-rasm. ARCNET tarmog'ining topologik sxemasi

Ethernet tarmog'i - standart tarmoqlar o'rtasida eng keng tarqalgan tarmoqdir. U birinchi bo'lib, 1972-yilda Xerox firmasi tomonidan yaratilib, ishlab chiqarilgan. Tarmoq loyihasi ancha muvaffaqiyatli bo'lganligi sababli 1980-yilda katta firmalardan DEC va Intel qo'llagan (Ethernet tarmog'ini birgalikda qo'llagan firmalarni bosh harflari bilan DIX deb yuritila boshlagan). Bu uchta firmaning harakati va qo'llashi natijasida 1985-yilda Ethernet xalqaro standarti bo'ladi va uni katta xalqaro standartlar tashkilotlari standart sifatida qabul qiladi (802 IEEE qo'mitasi (Institute of Electrical

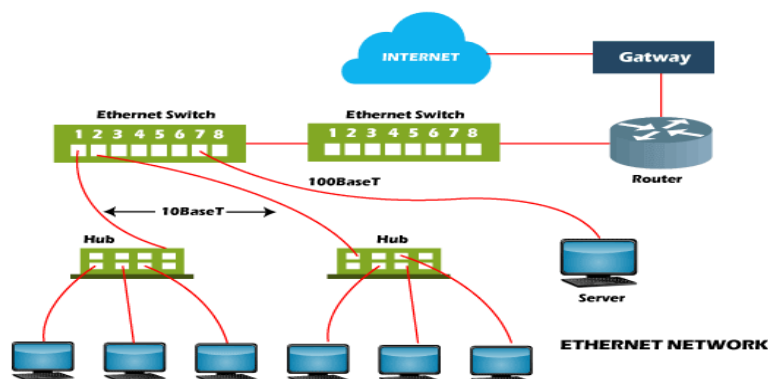
and Electronic Engineers) va ECMA (European Computer Manufactures Association)). Bu standart IEEE 802.3 nomini oldi.

Ethernet paketi quyidagi maydonlarni o‘z ichiga olgan: 8 bitni priambula tashkil qiladi, ulardan birinchi ettitasini 1010101 kodi tashkil qiladi, oxirgi sakkizinchisini 10101011 kodi tashkil qiladi. IEEE 802.03 standartida bu oxirgi bayt kadr boshlanish belgisi deb yuritiladi (SFD – Start of Frame Delimiter) va paketni alohida maydonini tashkil qiladi.

10 Mbit /s tezlikda ishlovchi Ethernet tarmog‘i uchun standart to‘rtta axborot uzatish muhitini aniqlab bergan:

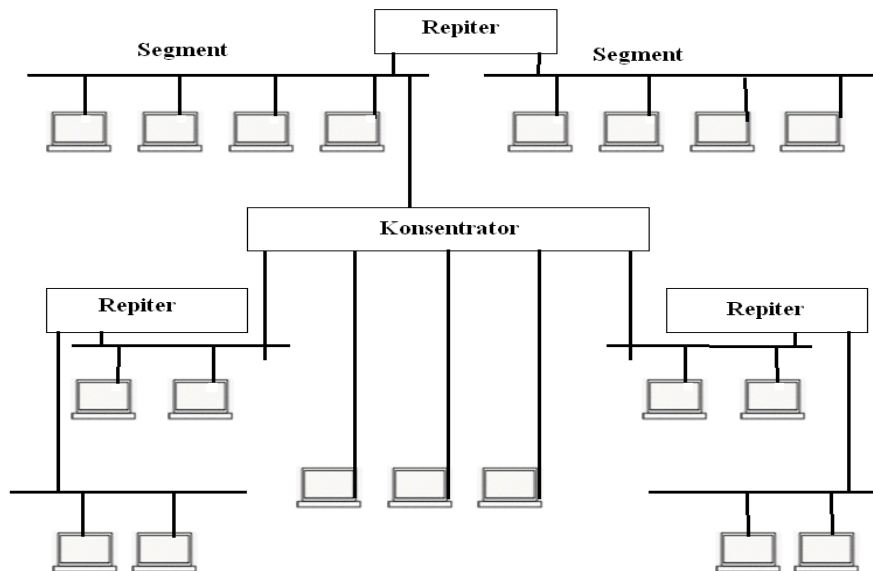
- 10 BASE 5 (qalin koaksial kabel);
- 10 BASE 2 (ingichka koaksial kabel);
- 10 BASE-T (o‘ralgan juftlik);
- 10 BASE-FL (optik tolali kabel).

Uzatish muhitini rusumlash 3 elementdan tashkil topgan bo‘lib: “10” raqami, 10 Mbit/s uzatish tezligini bildiradi, BASE so‘zi yuqori chastotali signalni modulyatsiya qilmasdan uzatishni bildiradi, oxirgi element tarmoq qismini (segmentini) ruxsat etilgan uzunligini anglatadi: “5” 500 metrni, “2” 200 metrni yoki aloqa yo‘lining turini: “T” – o‘ralgan juftlik (twisted pair, vitaya para), “F” – optik tolali kabel (fiber optic cable).

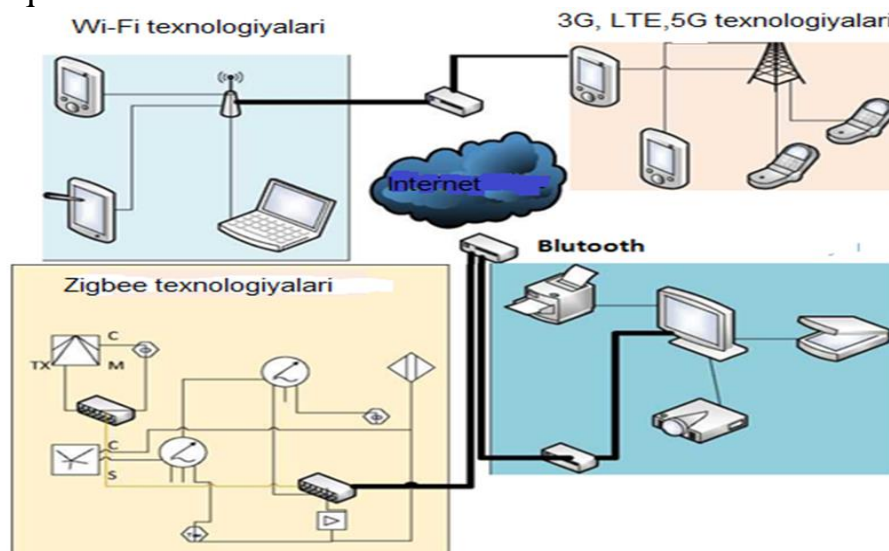
4-rasm. Ethernet tarmog‘ining ishlash prinsipi

Ethernet tarmog‘i optimal algoritmi bilan ham, yuqori ko‘rsatkichlari bilan ham boshqa standart tarmoq ko‘rsatkichlaridan ajralib turmaydi, lekin yuqori standartlashtirilganlik darajasi va texnik vositalarini juda ko‘p miqdorda ishlab chiqarilishi bilan boshqa standart tarmoqlardan Ethernet tarmog‘i keskin ajralib turadi va shuning uchun ham har qanday boshqa tarmoq texnologiyalari aynan Ethernet tarmog‘i bilan solishtiriladi.

5-rasm. Ethernet tarmoq topologiyasi

IoT tarmoqlar (Internet of Things) - bu muhim texnik, ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyatga ega bo‘lgan tizim hisoblanadi. Iste‘mol tovarlari, bardoshli tovarlar, avtoulavlar va yuk mashinalari, sanoat va energiya komponentlari, sensorlar va boshqa kundalik obyektlar internetga ulanish va yuqori funksiyali ma‘lumot tahlillari bilan ishlab chiqilmoqda.

6-rasm. IoT tarmog‘ining tuzilishi

IoT-trafikni tashishda ishlatiladigan mumkin bo‘lgan texnologiyalar spektri ham simli, ham simsiz tarmoqlarni o‘z ichiga oladi. Simsiz ma‘lumotlarni uzatish uchun past tezlikda ishlaydigan samaradorlik, xatolarga chidamlilik, moslashuvchanlik va o‘z-o‘zini tashkil etish qobiliyati IoT ni yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Qisqa masofa sektorida IEEE 802.15.4 standarti ajralib turadi, bu energiya tejaydigan shaxsiy tarmoqlarni tashkil qilish uchun jismoniy qatlam va kirishni boshqarishni belgilaydi va ZigBee, WirelessHart, MiWi, 6LoWPAN kabi protokollar, shuningdek, kam quvvat, NFC, WLAN (Wi) -Fi). LPWAN sektorida quyidagi asosiy standartlar va texnologiyalar mavjud: SigFox, Symphony Link, Nwave, Ingenu (RPMA),

Weightless, LoRa.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, mazkur maqolada standart tarmoqlar va ularning arxitekturalari haqida soʻz yuritildi. Ushbu ishning eʼtiborli jihati shundaki, oʻquvchilar bilimlarini yanada mustahkamlashga, ularni ularni telekommunikatsiya sohasini oʻrganishda oʻz ustida koʻproq ishlashga hamda oʻrganilayotgan mavzu borasida ham amaliy ham nazariy koʻnikmalarga ega boʻlib borishida muhim vazifalarni bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Gerasimenko V.A. *Zashita informatsii v avtomatizirovannykh sistemax obrabotki dannykh* kn. 1.-M.: Energoatomizdat. -1994.-400s.
2. Miller V. *Ispolzovaniya ellipticheskix krivyykh v kriptografii* .: -1986.-417-426s.
3. Oʻz DSt 1109:2006 «Axborot texnologiyasi. Axborotning kriptografik muhofazasi. Atamalar va taʼriflar».
4. Stamp Mark. *Information security: principles and practice*. USA, 2011.
5. Shangin V.F. «*Informatsionnaya bezopasnosti kompiyuternix sistem i setey*», Uchebnoe posobie. Izdateliskiy Dom "FORUM" INFRA-M.: 2018 g.

Internet resurslari

6. <http://www.google.com>
7. <http://www.it-ebooks.info>
8. www.poe.com

TARMOQDA HIMOYANI TA'MINLASH ZAMONAVIY
CHORALARI VA TAVSIYALARI

Sultonmuratova Mashhura Quvonchbek qizi

TATU Urganch filiali talabasi

E-mail: sultonmuratovamashhura@gmail.com

Annotatsiya. Bu maqolada tarmoqda himoyani ta'minlash zamonaviy choralari va tavsiyalari, shuningdek, ularning qo'llanilishi, ularning muhimligini va amaliyotga tatbiq etilishi mumkin bo'lgan foydalarini o'rganish mumkin. Tarmoq xavfsizligi sohasidagi asosiy standartlarni va tavsiyalarni identifikatsiya qilish, standartlarning amaliyotga tatbiq etish haqida ma'lumotlar berilgan.

Аннотация. В этой статье рассматриваются современные меры и рекомендации по сетевой безопасности, а также их применение, важность и практическая польза. Дана информация об определении основных стандартов и рекомендаций в области сетевой безопасности, а также о внедрении стандартов.

Annotation. This article explores modern network security measures and recommendations, as well as their application, importance, and practical benefits. Information is given on the identification of the main standards and recommendations in the field of network security, and the implementation of the standards.

Kalit so'zlar: IDS prinsipi, kriptografiya, non-profit tashkilot, xavfsizlik, OWASP.

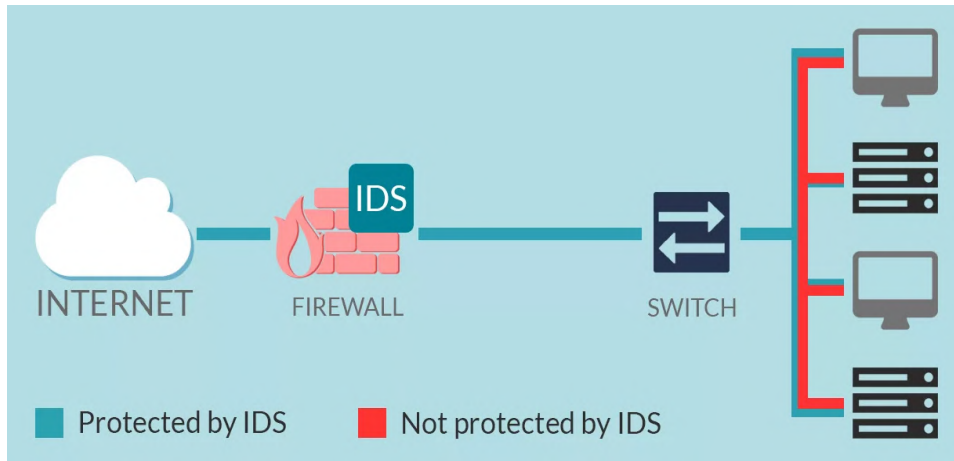
Ключевые слова: Принцип IDS, криптография, некоммерческая организация, безопасность, OWASP.

Key words: IDS principle, cryptography, non-profit organization, security, OWASP.

Kirish. Telekommunikatsiya texnologiyalari sohasida standart atamasi, texnologiyalar, protokollar va kommunikatsiya tizimlari uchun o'zaro muvofiqlikni ta'minlash maqsadida belgilangan standartlarni qo'llashni va amalga oshirishni ifodalaydi. Standart atamalari, telekommunikatsiya sohasidagi bir qator muhim tashkilotlar va qo'llanmalar tomonidan belgilanadi.

IDS (Intrusion Detection System) – buzg'unchilikni aniqlash tizimi degan ma'noni anglatadi. IDS prinsipi trafik tahlili asosida tahdidlarni aniqlashdan iborat, ammo keyingi harakatlar administratorga bog'liq. IDS tizimlari o'rnatish joyi va ishlash prinsipiga ko'ra turlarga bo'linadi. Ushbu sohada eng keng tarqalgan ikkita IDS turi mavjud:

1. Network Intrusion Detection System (NIDS);
2. Host-based Intrusion Detection System (HIDS).

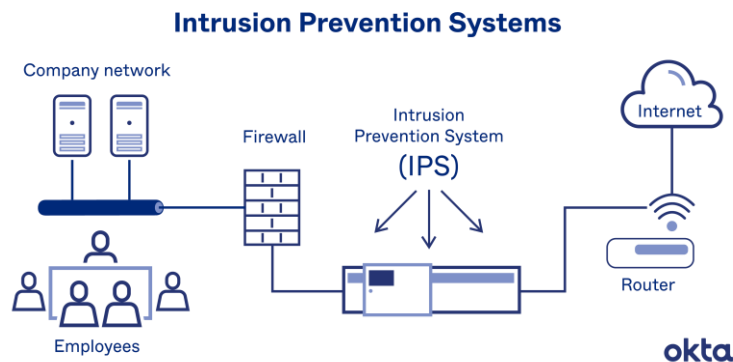
1-rasm. IDS ishlash prinsipi

IPS (Intrusion Prevention System) - bu kirishni oldini olish tizimi. An’anaviy himoya vositalariga nisbatan antivirus, spam-filtrlar, xavfsizlik devorlari - IDS / IPS tarmoq himoyasini ancha yuqori darajada ta’minlaydi.

IPS tarmoqdagi xavfli faoliyat shakllarini aniqlash va oldini olish uchun bir nechta usullardan foydalanadi. Ular orasida imzolarini (signature-based) va imzolaridan tashqari metodlarni (anomaly-based) hisobga oladi.

1. Imzolar: IPS avvaldan bilinadigan xavfli faoliyat imzolarini (misol uchun, virus, trojanlar, port skanerlar) taqiqlaydi. Ular har bir xavfli faoliyat shakliga mos keladigan imzolar katalogida saqlanadi. Tarmoqdagi trafikni monitoring qilish orqali IPS imzolarni trafikda qidirib topadi va qo‘llanuvchilarni xavfli faoliyatga qarshi himoya qiladi.

2. Anomaliya asosida: IPS normal tarmoq holatini model qiladi va tarmoqdagi anomaliyalarni aniqlash uchun qo‘llanadi va tarmoqdagi obyektlarning tavsiya etilgan holatlarini (masalan, portlar, protokollar, kirish/chiqishlar) o‘rganadi va tarmoqdagi har qanday anomaliyalarni aniqlab chiqaradi. Masalan, agar bir qurilmadan katta miqdorda ma’lumotlar yuborilsa yoki bir portdan tavsiya etilgan miqdordan ko‘p so‘rovlar kelgan bo‘lsa, bu anomaliyalar sifatida tan olinadi.

2-rasm. IPS ishlash prinsipi

Himoyani ta'minlashning zamonaviy choralari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Kriptografiya: bu texnologiya bir qator himoya xizmatlarini ta'minlaydi, jumladan, ma'lumotlarni jo'natish va saqlash vaqtida shifrlash;
- Ruxsatni nazorat qilish: maqsad, asosiy kompyuter yoki tarmoqdagi ma'lumotlarni kirishga ruxsat etilgan foydalanuvchilar tomonidan foydalanishni, tomosha qilishni yoki o'zgartirishni chegaralashdan iborat;
- Tizimning butunligi: maqsad tizim va undagi ma'lumotlar asosiy vakil bo'lmagan tomon yoki ruxsat etilmagan shaklda o'zgartirilmasligi yoki buzilmasligini ta'minlashdan iborat;
- Audit, ro'yxatdan o'tkazish va monitoring: tizim administratorlariga yovuz niyatli ta'sirlar vaqtida va undan keyin tarmoq jurnalini yig'ish va tahlil qilishga yordam beradi. Ma'lumotlar tarmoqda qo'llanilgan himoya strategiyasi samarasini baholashda qo'llaniladi.
- Boshqaruv: tizim admisintratorlariga ularning asosiy kompyuteri va tarmog'idagi xavfsizlik parametrlarini tahlil qilish va sozlashda yordam beradi. Administrativ nazorat tarmoq faoliyati aniqligini tekshirish uchun va sozlash elementlarini ulash uchun ishlatilishi mumkin.

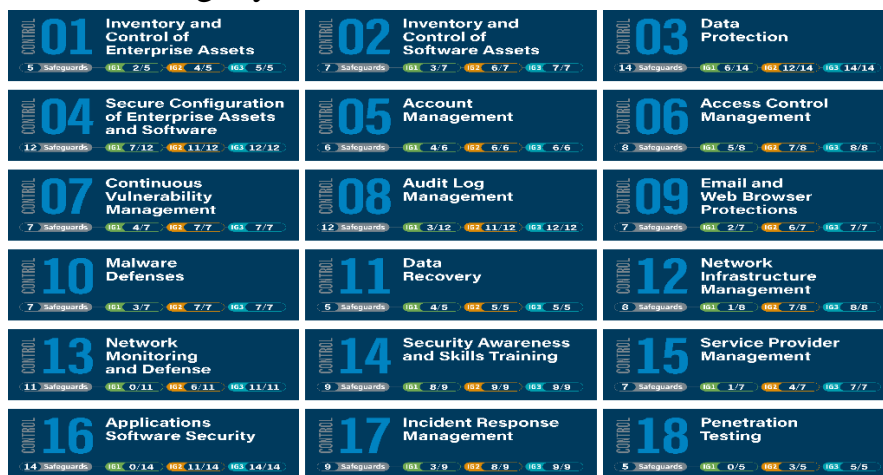
Tarmoq xavfsizligini ta'minlashda, zamonaviy, eng yaxshi standartlar va kerakli amaliyotlar mavjud. Quyidagi standartlar tarmoq xavfsizligi sohasidagi eng yuqori darajali amaliyotlarni belgilashda yordam beradi:

1. ISO 27001: "Information Security Management Systems (ISMS) – Requirements" nomi bilan ma'lum bo'lgan xalqaro standartdir. Bu standart tashkilotlar uchun ma'lumotlar xavfsizligi boshqarish tizimini qurish va boshqarishga yo'naltirilgan talablarni belgilaydi, shuningdek, tashkilotlarga ma'lumotlar xavfsizligini tahlil qilish, risklarini boshqarish, obyektlarini boshqarish, xavfsizlikning amalga oshirilishini kuzatish va tahlil qilish, xavfsizlik tashkilotining ma'lumotlar xavfsizligi faoliyatini boshqarish va uning natijalarini baholashga yordam beradi.

3-rasm. ISO 27001 standartining boshqarish tizimi

2. CIS Controls: “Center for Internet Security Controls” (Internet Xavfsizligi Markazining Boshqaruv Kontrollari) – ma’lumotlar xavfsizligi sohasida faol tashkilotlar uchun amaliyotlar, usullar va maslahatlar to‘plamini o‘z ichiga oladi. Bu standart ma’lumotlar xavfsizligi sohasidagi eng asosiy qo‘llanmalarni o‘z ichiga olgan 18 ta asosiy kontrollarni belgilaydi.

4-rasm. CIS Controls standarti kontrollari

3. GDPR (General Data Protection Regulation): Yevropada shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va ulardan foydalanishni boshqarishga doir umumiy qoidalar to‘plami hisoblanadi. Bu standart tashkilotlarga shaxsiy ma’lumotlarni to‘plash, saqlash va ulardan foydalanish jarayonlarini boshqarishda kerakli bo‘lgan talablarni va amaliy usullarni taqdim etadi.

5-rasm. GDPR standartining boshqaruv tizimi

4. PCI DSS (Payment Card Industry Data Security Standard): To‘lov kartalari ma’lumotlarini himoya qilishga oid xalqaro standart hisoblanadi. Bu standart to‘lov kartalari bilan bog‘liq ma’lumotlarni qabul qilish, saqlash, ulardan foydalanish va ulardan foydalanishni cheklash jarayonlarini boshqarishga oid talablarni belgilaydi.

6-rasm. PCI DSS standartining boshqaruv tizimi

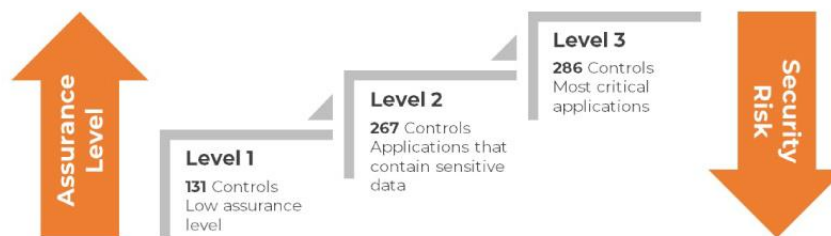
5. OWASP – “Open Web Application Security Project” (Ochiq Veb Ariza Xavfsizligi Projekti): Bu non-profit tashkilot, ochiq manbali dasturlar va veb ilovalarning xavfsizligi bilan bog’liq masalalarni tahlil qilish, ma’lumotlar va resurslarni taqdim etish, maslahatlar berish va xavfsizlik bo’yicha standartlarni ishlab chiqish bilan shug’ullanadi.

OWASP – Application Security Verification Standard v4.0

The OWASP Application Security Verification Standard (ASVS) Project provides a basis for testing web application technical security controls and also provides developers with a checklist of requirements for secure development.

286 Controls and 14 verification topics

7-rasm. OWASP standartining boshqaruv tizimi

Standartlar odatda xalqaro tashkilotlar, sohalarni tashkil qilgan institutlar, sohalarni reglamentatsiya qilgan davlat va sohalaridagi xavfsizlik sohasidagi mutaxassislar tomonidan yaratiladi va yangilanadi.

Tarmoq xavfsizligini ta’minlash uchun quyidagi tavsiyalarga amal qilinadi:

1. Xavfsizlik sozlamalarini tekshirish: Tarmoq qurilishlaridagi xavfsizlik sozlamalarini tekshirib, tavsiya etilgan xavfsizlik sozlamalarini o’rnatishni ta’minlash (parollar, tarmoq segmentlari orqali kirishni cheklash, atrofni nazorat qilish va boshqa xavfsizlik sozlamalari bilan bog’liq);

2. Xavfsizlik protokollari va algoritmlaridan foydalanish: Tarmoqda xavfsizlikni ta’minlash uchun yuqori darajada xavfsizlik protokollari va algoritmlaridan foydalanish (misol uchun, WPA2 yoki WPA3 kabi xavfsizlik protokollari va TLS (Transport Layer Security) kabi xavfsizlik protokollari tarmoqdagi ma’lumot almashishni shifrlashga yordam beradi);

3. Yangilanishlarni o‘rnatish: Tarmoq tizimlaridagi xavfsizlik bo‘shliqlarini yopish uchun tizimdagi ba’zi tizimlar va dasturlarni yangilash;

4. Xavfsizlikni monitor qilish: Tarmoqni xavfsizlikni nazorat qilish uchun xavfsizlikni monitor qilish vositalaridan foydalanish (bu vositalar tarmoqdagi faolliklarni kuzatib borish, nizolarni aniqlash, zararli faoliyat va xavfsizlik hujjatlari bilan bog‘liq xabarlarini aniqlashga yordam beradi);

5. Foydalanuvchilar uchun xavfsizlik ta‘limoti: Foydalanuvchilarga xavfsizlik sohasida ta‘lim berish (foydalanuvchilarga parolni to‘g‘ri saqlash, xavfsizlik sozlamalarini tushunish, e-mail yoki internet bilan bog‘liq qo‘llanuvchiga tegishli xabarlar haqida ma‘lumot berish);

6. Ma‘lumotlarni nusxalash va tiklash: Tarmoqdagi ma‘lumotlarni nusxalash va tiklash (ma‘lumotlarning yo‘qolishiga qarshi xavfsizlikni ta‘minlaydi);

7. Xavfsizlikni nazorat qilish: Tarmoqda xavfsizlikni nazorat qilish uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarmoqni nazorat qilib borish (xavfsizlikni nazorat qilish strategiyalari va xavfsizlikning yuqori darajadagi sozlamalarini o‘rnatish kerak);

8. Xavfsizlikni sinash va imtihon qilish: Tarmoq xavfsizligini sinash va imtihon qilish uzoq vaqt mobaynida tarmoqni xavfsizlik bo‘shliqlari va tizimlarini aniqlashga yordam beradi.

Oldingi va joriy tarmoq xavfsizligi standartlari tarmoq xavfsizligi, ma‘lumotlar himoyasi va xavfsizlikni ta‘minlash uchun keng qo‘llaniladigan talablarni belgilaydi. Ushbu standartlar tarmoq infrastrukturasi, tizimlar, ilovalar va ma‘lumotlar xavfsizligi bilan bog‘liq muhim masalalarni qamrab olib, xavfsizlik tizimlarini va tahlillarini tashkil etishda yordam beradi.

Xulosa. Tarmoq xavfsizligi bugungi kunda muhim bo‘limlardan biri hisoblanib, standartlar va tavsiyalar orqali ta‘minlanishi ma‘lum bo‘ldi. Bu standartlar va tavsiyalar tarmoq xavfsizligini ta‘minlash, zararli faoliyatlar va tuzatishlardan himoya qilishga yordam berish uchun kerakli qadam va maslahatlarni taqdim etadi. Aynan tarmoq xavfsizligi standartlarining oldingi va joriylarini bir-birlaridan farqlarini o‘rganib, hozirgi standart tarmoqlar ancha yaxshilanganini birgalikda ko‘rdik va ularning qo‘llanilishi tizimda xavfsizlikni oshirishda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Koblits. N. Kurs teorii chisel i kriptografii - M., Nauchnoe izdatelstvo TVP, 2001 g., 260 str. (perevod s angliyskogo).

2. Gerasimenko V.A. Zashchita informatsii v avtomatizirovannykh sistemax obrabotki dannykh kn. 1.-M.: Energoatomizdat. -1994.-400s.

3. Miller V. Ispolzovaniya ellipticheskix krivyyx v kriptografii .: -1986.-417-426s.

4. O‘z DSt 1109:2006 «Axborot texnologiyasi. Axborotning kriptografik muhofazasi. Atamalar va ta’riflar».
5. Stamp Mark. Information security: principles and practice. USA, 2011.

Internet resurslari

6. <http://www.google.com>
7. <http://www.it-ebooks.info>
8. www.poe.com

IKKI BUYUK SIYMOGA EHTIROM

*Haqberdiyeva Shahnoza**Toshkent kimyo-texnologiya instituti Shahrisabz filiali
“OOT” yo‘nalishi 1-kurs 13-23 guruh talabasi*

Annotatsiya: Xalqimizning faxri, iftixori bo‘lgan zot, o‘zbek adabiy tilining asoschisi, g‘azal mulkining sultoni, mumtoz adabiyotimizning tojdori, millatimizning g‘ururi, e‘tiborli va buyuk vakili, eng salohiyatli namoyondalaridan biri bo‘lgan Nizomiddin Mir Alisher Navoiy bobomiz tavalludining 583 yilligi hamda buyuk o‘zbek shoiri, mutafakkir, tarixshunos va davlat arbobi, boburiylar sulolasi va saltanati asoschisi, shoh va shoir Zahiriddin Muhammad Bobur tavalludining 541 yilligi munosabati bilan Toshkent kimyo-texnologiya instituti Shahrisabz filialida o‘tkazilgan ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar.

Kalit so‘zlar: Mir Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, “Boburnoma”, Shuhrat Mutalov, Ibrohim Haqqul.

Ayni kunlarda Toshkent kimyo-texnologiya instituti Shahrisabz filialida buyuk ajdodlarimiz Alisher Navoiy hamda Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarining milliy va umuminsoniy mohiyatini anglash, ilmiy va ijodiy merosini yanada chuqur o‘rganish va targ‘ib qilish maqsadida “Ikki buyuk siymo” shiori ostida universitet tyutorlari tomonidan Mir Alisher Navoiy ijodiga bag‘shlangan murabbiylik soatlari hamda ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar o‘tkazib kelinmoqda.

Talabalar Alisher Navoiy va Bobur qalamiga mansub g‘azal va ruboiylardan parchalar mutolaa qilishib, mutafakkirlarning boy ma‘naviy merosi, hayoti va ijodi haqida ma‘lumotlar hamda g‘azallarining ilmiy talqini haqida davra suhbatini qurishib, shoir g‘azallari asosida yaratilgan kuy-qo‘shiqlarni mahorat bilan ijro etishdi.

Shuni ta‘kidlab o‘tish kerakki, bu ikki siymolar xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyandalari, millatimizning g‘ururi, shavkatini dunyoga tarannum qilgan o‘lmas so‘z mutafakkirlaridir.

Alisher Navoiy insoniyat tarixiga shaxsi va ijodiyoti bilan muhim ta‘sir ko‘rsatgan ijodkorlardan. Ma‘lumki, uning komil shaxsiyati va betakror ijodiy merosi

haqida fikr-mulohazalar o‘z davridayoq bildirila boshlagan va hali hanuzgacha davom etib kelmoqda.

Toshkent kimyo-texnologiya instituti Shahrisabz filiali direktori professor Shuhrat Mutalov Ahmadjonovich aytganidek “Hazrat Alisher Navoiyning asarlari butun insoniyat uchun buyuk ilm manbai, ulkan dasturul amaldir”.

Masalan, Mir Alisher Navoiyning ijodkor ruhi, hassos qalbi, donishmandona siyosati hamisha avlodlarga ibrat bo‘lib kelgan. Shu ma’noda har zamonning shoir to‘g‘risida o‘z tasavvuri va o‘z bahosi bor. Bugun u haqida yozilgan asaru tadqiqotlarni sinchiklab o‘qish va undagi haqiqatlarni ajratish ham katta bilim va salohiyatni talab qiladi.

Deylik, dunyoning u chekkasidan kirib, bu chekkasidan chiqing. Navoiydagi ko‘ngil xolisligi fikr va tushuncha tozaligi, Haq va haqiqatga sadoqatni hech bir joydan topolmaysiz. Navoiyning shaxsi adabiyot, siyosat, falsafa, hattoki o‘sha din tasavvufga nisbatan ham oliy bir teranlikni tamsil etadi.

Navoiy shaxsiyatidagi dard, iztirob, harakat, mahzunlikdan ko‘z yumilsa, Navoiyni tanimay qolasiz. Yashashdan qancha charchab toliqmasin, mana shu buyuk ikki shoirlarimiz aslo bezishmagan. “Ularan biri - hayot, ikkinchisi - taasurot” deydi adabiyotshunos olimimiz Ibrohim Haqqul.

Jomiy va Navoiyning buyuklik darajasiga erishishida ham, muhtasham asarlar bitib qoldirilishida sulton Husayn Boyqaroning e’tibori, homiyligi juda katta rol bo‘lgan. Bu ikki siymoyimiz haqida qancha gapirsak shuncha oz.

Bobur o‘z davrining taniqli shoir va yozuvchilari bilan xat va she’rlar almashib turgan. Kunlardan bir kuni u buyuk Alisher Navoiyga o‘z she’rlarini yuboradi va uning ijodiga nisbatan Navoiydan ma’qullangan sharhlarni oladi. Keyinchalik «Boburnoma»da Bobur Alisher Navoiyni tengi yo‘q shaxs sifatida tilga olib, uni ilm va san’at odamlarining homiysi deb ataydi. Shunday qilib, Zahiriddin Muhammad Bobur o‘zining “Boburnoma” memuarida Navoiy haqida 16 ta qimmatli ma’lumot yozib qoldirgan.

«Boburnoma» asari mazmunining rang-barangligi, juda katta va qimmatli malumotlarni o‘z ichiga olganligi, xil va uslubining go‘zalligi bilan XVIII, ayniqsa, XIX asr sharqshunos olimlarining diqqatini o‘ziga tortgan. Uning asl nomi «Boburiya» bolsa-da, uni «Voqeanoma», «Tuzuki Boburiy», «Voqeoti Boburiy» deb atadilar,

keyinchalik asar «Boburnoma» degan nom bilan mashhur bo'lgan.

Har yerdaki gul bo'lsa, tikon bo'lsa, ne tong?!

Har qandaki may duridan bo'lsa, ne tong?!

She'rimda agar xazl, agar jid, kechurung,

Yaxshi borida agar yomon bo'lsa, ne tong?!

Boburning lirikasi insonning go'zalligi va muhabbati haqidagi qo'shiqdir. U o'z asarlarida chin, halol, vafodor insonni ulug'laydi. Adolatli va munosib odamni yuksaltiradi. Zahiriddin Muhammad Bobur o'z his-tuyg'ularini shunday nozik va nafislik tasvirlab beradiki, uning muhabbat satrlarini o'qib, insonda ushbu dahoning g'oyat chuqur va hissiy tabiati haqida tushuncha shakllanadi.

BOLALARDA DIQQAT YETISHMOVCHILIK SINDROMI VA PSIXOKORREKSIYA QILISH YO'LLARI

Salomova Nargiza Sattorovna

*Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti
Psixologiya (Faolyat turlari)yo'nalish) magistranti*

Annotatsiya

Mazkur maqolada, bolalarda diqqat yetishmovchilik sindromi va uni psixokorreksiya qilish yo'llari haqida mohiyatli ma'lumot berilgan. Diqqat yetishmovchilik sindromi, bolalar o'rtasida o'zaro munosabatlarda yoki diqqatni ustiga yig'ishga qodir bo'lishni ta'kidlaydigan bir holatdir. Maqola, bu sindromni tushunish, aniqlash va uni bartaraf qilish uchun tegishli yo'llarni ko'rsatadi. Bu yo'llar o'z ichiga bolalarning o'zg'aruvchan xarakterlarini qo'llab-quvvatlash, va ta'limiy o'yinlar orqali diqqatni jalb etish, hodisalarga qo'ng'iroq qilish, mashg'ulot va to'g'ri so'zlar orqali diqqatni qiziqtirish va psixologik yordam olish kabi turli usullarni o'z ichiga oladi. Maqola, har bir usulni tushuntiradi va ta'kidlaydi, shuningdek, har bir usulni amalga oshirishning bolalarda diqqatni o'zlashtirish jarayonlariga qanday o'zgarishlar keltirishi mumkinligi haqida ham muloqot qiladi. Bu maqola, bolalar va ularning otalari, o'qituvchilari va psixologlar uchun foydali bo'lib, diqqat yetishmovchilik sindromi bilan kurashishda yordam berish uchun amaliy maslahatlar va yo'llar ko'rsatadi.

KIRISH

Bolalarda diqqat yetishmovchilik sindromini psixokorreksiya usullari orqali davolashda, tibbiy yordam, davolash texnologiyalari va ma'naviy-ma'rifiy ko'mak birga amalga oshiriladi. Sifatli tibbiy, ma'naviy o'rgatish va o'zlashtirishning kompleks qo'llanilishi bilan bu sindromga ega bolalar uchun yaxshi natija olinishi mumkin.

Psixokorreksiya jarayoni o'z ichiga olgan sifatli dastur va texnikalar, o'quv-uslub metodlari, o'zaro munosabatlar va o'z-o'zni tushunishga yordam beradi. Bunday qilingan terapiya yordamida bolalar diqqatini o'rganish va boshqarish, tarbiyalash, faollik va ishonchini oshirishga yordamchi bo'lishadi. Psixokorreksiya jarayoni o'z ichiga olgan sifatli dastur va texnikalar, o'quv-uslub metodlari, o'zaro munosabatlar va o'z-o'zni tushunishga yordam beradigan ta'limiy sayyoralarini ham o'z ichiga oladi. Bunday qilingan terapiya yordamida bolalar diqqatini o'rganish va boshqarish, tarbiyalash, faollik va ishonchini oshirishga yordamchi bo'lishadi.

Bolalarda diqqat yetishmovchilik sindromi, yoki ko'proq asosiy nomi bilan "diqqat yetishmovchilik kurash" – bu, boshqa insonlar bilan o'zaro munosabatlarda yoki qat'iyat bilan mashg'ul bo'lishga qodir emaslik va diqqatni ustiga yig'ishga qodir bo'lishdir.

ASOSIY QISM

PSIXOKORREKSIYA — ushbu so'z rus tilidan kelib chiqqan "psycho" (psycho, yani psixika, ma'naviyat) va "correction" (tuzatish) so'zlaridan tuzilgan. Psixokorreksiya biror shaxsning ma'naviy holatini, faoliyati va o'ylamalarini qayta yuritishni aytadi. Bunday jarayon yolg'iz qolgan paytda o'zgarishlar bilan insonning ma'naviy holatini yaxshilash yoki qayta tiklash maqsadida amalga oshiriladi.

Bolalarda Diqqat Yetishmovchilik Sindromi va Psixokorreksiya Qilish Yo'llari

Bolalarda diqqat yetishmovchilik sindromi, insonlar o'rtasidagi munosabatlarda yoki diqqatni ustiga to'plamay olmaganlik sifatida tasavvur etiladi. Bu holat ota-onalar, o'qituvchilar va terapevtlar uchun muhimdir, chunki bu holatning ajoyib ravishda o'rgatish va tashqi ko'rsatuvlar orqali to'g'ri ko'rishni o'zlashtirish zarur. **Diqqat Yetishmovchilik Sindromi**

Diqqat yetishmovchilik sindromi bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda diqqatni to'plamay olishga qodir bo'lmaydigan holatdir. Bu holat, ularning o'qitish va o'rganish jarayonlarida muammolarga olib kelishi mumkin. Aynan shu sababli, bu sindromga ega bolalarga yordam berish uchun turli yo'llar mavjud.

Psixokorreksiya Qilish Yo'llari

➤ **Mustaqil So'zlashuv va Tavsiyalarga E'tibor Berish:** Bolalarga diqqat berish, ularning fikrini eshitish va ularning istaklariga e'tibor qilish juda muhimdir. Ularning so'zlari va fikrlari ustida o'zlarini his qilishlari va ularni qoniqtirishlari uchun vaqt ajratish zarur.

➤ **O'qitish va O'rganishda Qo'llaniladigan Ta'limiy O'yinlar :** O'quv jarayonini qiziqarliroq qilish uchun, bolalar uchun ta'limiy o'yinlar va savdo o'yinlari foydalanish juda muhimdir. Bu o'yinlar diqqatni jalb etishga yordam beradi va o'quv jarayonini qiziqarliroq qiladi.

➤ **Mashg'ulotlar va Sifatli Munozaralar :** Bolalarga qiziqishlari va qobiliyatlariga mos mashg'ulotlar tashkil etish juda muhimdir. Ularga qat'iyat bilan boshqa masalalar ustida munozaralar tashkil etish, ularni diqqatni jalb etish uchun qo'llaniladigan yaxshi vositalardan biri hisoblanadi.

➤ **Psixologik Yordam va Terapiya:** Agar diqqat yetishmovchilik sindromi katta darajada bo'lsa, bolaga psixologik yordam olish juda muhimdir. Psixolog yoki terapevt, ularni o'zining tajribasi va bilimlaridan foydalanib, diqqatni o'zlashtirish va qo'llab-quvvatlash masalalarini hal qilishga yordam beradi.

Bu yo'llar diqqat yetishmovchilik sindromi bilan kurashish va psixokorreksiya uchun asosiy yo'llardan faqat ba'zi turlari hisoblanadi. Har bir bolaning shaxsiy xususiyatlari va zaruriyatlari farqli bo'lib, ularning yoqimli yordam olishlari uchun turli yo'llar qo'llanilishi mumkin.

Diqqat yetishmovchilik sindromi bilan kurash uchun quyidagi yo'llarni amalga oshirish mumkin:

❖ **Mustaqillik va O'zg'aruvchan Xarakterini Qo'llash :** Bolalar o'zlarining o'zg'aruvchan xarakterlarini qo'llab-quvvatlashga yordam berish zarur. Ularning o'zlarini qoniqtirishga yordam berish, o'z fikrini bayon qilishlari va o'z fikrlariga qaramay, shu tarzda o'zlarini ko'rsatishga imkoniyat yaratish juda muhimdir.

❖ **Savdo o'yinlari va Ta'limiy O'yinlar:** Bolalar uchun o'yinlarni o'rganish va ta'limiy o'yinlar qo'llab-quvvatlash juda foydali bo'lishi mumkin. Bu o'yinlar diqqatni qiziqtirish, iqtisodiy va ijtimoiy ma'naviyatlarni o'rganishga yordam beradi.

❖ **Hodisalarga Qo'ng'iroq Qilish:** Bolalar uchun yangi tajribalarga qo'ng'iroq qilish va ularga yangi narsalarni o'rganish uchun imkoniyat yaratish juda muhimdir. Bu ularning diqqatini o'zlashtirish va yangi bilimlarni o'rganishlari yordamida diqqat yetishmovchilik sindromiga qarshi kurashish uchun yaxshi bo'lishi mumkin.

❖ **Mashg'ulot va Tog'ri So'zlar :** Bolalarning diqqatini jalb etish uchun, ularning qiziqishlariga va qobiliyatlari va qiziqishlari bo'yicha mashg'ulotlar tashkil etish juda muhimdir. Ularga savollarni qo'ymoq va ularning fikrini eshitish, ularga ularning qobiliyatlariga muvofiq vazifalar berish juda muhimdir.

❖ **Psixologik Yordam:** Agar diqqat yetishmovchilik sindromi katta darajada bo'lsa, bolaga psixologik yordam olish juda muhim bo'lishi mumkin. Psixolog yoki terapevt, bularni o'zining tajribasi va bilimlaridan foydalangan holda, qo'ng'iroq qilish va qo'llash masalalarini hal qilishga yordam berishi mumkin.

Diqqat yetishmovchilik sindromi va psixokorreksiya qilish yo'llari har bir bolaga mos ravishda o'rganilishi kerak, chunki har bir bolaning zaruriyatlari va qobiliyatlari farqli bo'ladi. Amalda, qo'llaniladigan yo'llar ustida o'rganish, diqqatni o'zlashtirish, va yetkinlashish jarayonlarini boshlash uchun juda muhimdir.

Bolalarda diqqat yetishmovchilik sindromi, yoki ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder), diqqatni to'g'ri qaratish va davranishni boshqarish bo'yicha muammolarga ega bo'lgan nevrolojik holatdir. Bu sindromga ega bolalar odatda diqqatsizlik, harakatsizlik va impulsivlik belgilari bilan ajralib turadi.

Diqqat yetishmovchiligini davolash va tuzatishga bo'lgan yondashuvlar va mavjud usullar turli mamlakatlarda turlicha bo'lishi mumkun. Ko'pgina mamlakatlarda davolashning birinchi yo'nalishi ota-onalarga bolani to'g'ri tarbiyalash usullarini o'rgatishdir. Xulq-atvorni o'zgartirish, psixoterapiya, pedagogik va neyropsikologik davolash usullari qo'llaniladi. Dori darmon bilan davolash terapiyasida xulq-atvor va kognitiv funktsiyalarning buzilishini pedagogik usullar bilan bartaraf etish mumkin bo'lmagan hollarda individual ko'rsatmalarga muvofiq belgilanadi. Amerika Qo'shma Shtatlarida bolalar uchun WWK3 protokoli, kattalar uchun esa WWK10 protokoli

qo'llaniladi. Jumladan, bolalarni davolash uchun yuqori (narkogen) potentsialga ega bo'lgan bahsli dori Ritalin (metilfenidat) dan foydalanishga ruxsat beriladi. DEHBni davolashda metilfenidat, amfetamin va deksamfetamin kabi psixostimulyatorlar birinchi navbatda AQSh va G'arbiy Evropada yordamchi darmon sifatida qo'llaniladi. Psixostimulyatorlarning be'morga ta'sir qilish mexanizmi yaxshi o'rganilgan. U eksperimental hayvonlarda ham, bolalarda ham normal spontan xatti-harakatlar reaksiyalarini vaqtincha bostiradi. Xususan, metilfenidat bolalar va ularning tengdoshlari bilan muloqotini, mustaqillik va o'yin ko'nikmalarini hosil qiladi, bu sizga maktabda va uyda, o'g'il bolalarning xatti-harakatlarini nazorat qilish imkonini beradi. Metilfenidat bilan bunday xatti-harakatlar nazorati o'z-o'zini tarbiyalashning rivojlanishini cheklaydi

XULOSA

Ushbu maqolada bolalarda diqqat yetishmovchilik sindromi va uning psixokorreksiya qilish yo'llari haqida ma'lumot berilgan. Bu sindrom, bolalar o'rtasida o'zaro munosabatlarda yoki diqqatni ustiga yig'ishda qodir emaslik holatini ifodalaydi. Buning natijasida, ular o'rganish va o'zlarini ko'rsatish jarayonlarida qiyinliklar yashayadilar.

Diqqat yetishmovchilik sindromi bilan kurash uchun quyidagi yo'llarni tavsiya etilgan:

1. Bolalar o'z mustaqillik va o'zg'aruvchan xarakterlarini qo'llab-quvvatlash.
2. Ta'limiy o'yinlardan foydalanish.
3. Hodisalarga qo'ng'iroq qilish va yangi tajribalarga ega bo'lish.
4. Mashg'ulotlar va vazifalar yordamida diqqatni jalb etish.
5. Psixologik yordam olish, agar kerak bo'lsa.

Bu yo'llar har bir bolaga mos ravishda o'rganilishi kerak, chunki har bir bolaning zaruriyatlari va qobiliyatlari farqli bo'ladi. Amalda, bu yo'llar ustida o'rganish, diqqatni o'zlashtirish, jarayonlarini boshlash uchun juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maxmudova D.A. Psixokorreksiya asoslari. --T.: Fan va texnologiya nashriyoti. 2011.-128 b.
2. Mirashirova N. Maktabgacha tarbiya muassasalarida psixologik xizmat. -T.: TDPU, 2003.
3. Осипова А.А. Введение в практическую психокоррекцию: групповые методы работы. Москва-Воронеж. 2013.
4. Nishanova Z.T., Asomudinova Sh. Psixologik maslahat. -T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati. 2010 -248 b
5. Немов Р.. Психология .Ки.3. Психодиагностикам.: 2001.

MEHNAT JAMOALARIDA PSIXOLOGIK XIZMATNI TASHKIL
ETISHNING ILMIY AMALIY ASOSLARI

Zoirova Dilnavoz Xayrulloevna

*Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti
(Faoliyat turlari buyicha)(yo'nalish) magistrant*

Annotatsiya

Bu maqola mehnat jamoalarida psixologik xizmatni tashkil etishning ilmiy amaliy asoslarini o'rganishga bag'ishlangan. Ushbu ilmiy tadqiqotda, psixologik xizmatni tashkil etish jarayonlarida kerakli ilmiy asoslar va ko'nikmalar ko'rib chiqilgan. Nazariy ma'lumotlar, davr-axborot tahlillari, ta'lim, psixologik davr-axborot va analizlar, va empirik ko'nikmalar kabi asosiy qismatlar o'rganilgan va ular mehnat jamoalariga psixologik xizmatlarni tashkil etishda yordam berish uchun muhimdir. Annotatsiya shuningdek, amaliy tajribalar va ko'nikmalar bilan ta'minlangan bo'lib, psixologik xizmatlar tashkil etishning amaliy jarayonlarini tizimli va samarali qilishda yordam beradi.

Kalit so'zlar: psixologik xizmat, ilmiy-tashkiliy asoslar, ijobiy xizmat, ilmiy ma'lumotlar, amaliy ko'nikmalar;

KIRISH

Psixologik xizmat-ijtimoiy psixologik muammo sifatida talqin qilinarkan, barcha rivojlangan mamlakatlardagi kabi, O'zbekistonda ham mazkur psixologik xizmat muammosining qay tariqa va qanday ilmiy-tashkiliy asoslarda bartaraf etilayotganligini o'rganish, tahlil qilish va talqin qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, Respublikada psixologik xizmatga oid olib borilayotgan nazariy-ilmiy va amaliy-uslubiy tadqiqotlar ko'lamiga ma'lum tartibda baho bermay turib, O'zbekistonda psixologik xizmatni yanada takomillashtirish va rivojlantirish masalast haqida fikr mulohaza yuritib bo'lmaydi. Psixologiya tarmoqlari bugungi rivojlangan davrda juda ham ko'p tarmoqlarda ijobiy xizmat ko'rsatayotganligi hammaga ma'lum. Bu albatta psixologiyaning muhim soha ekanligini yana bir bor asoslab berdi. Ta'lim tizimi, oila, boshqaruv tizimi, harbiy sohalarda va boshqa 60 dan ziyod tarmoqlarda xizmat ko'rsatayotganligi psixologik xizmatning bugungi kun holatini tashkil etadi.

ASOSIY QISM

Bugungi psixologiya-fani ijtimoiy taraqqiyoti an'analari bilan bog'liq insonning amaliy psixologiyasini, uning jamiyatdagi ijtimoiy faolligi va ijtimoiy tabiatidan ajratib bo'lmaydi. Shu nuqtai nazardan, inson omillarini va uning jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarini to'g'ri va samarali boshqarish jarayoni jamiyatga va jamiyat a'zolariga psixologik xizmat ko'rsatish muqarrarligini talab qiladi. Bu borada iqtisod, huquq, etika, etnografiya, tarix, sotsiologiya va shu kabi barcha fanlarning o'zaro mustahkam hamkorligi natijasida inson psixologiyasining amaliy muammolari hal etilishi lozim.

Mehnat jamoalarida psixologik xizmatni tashkil etishning ilmiy amaliy asoslari bir nechta muhim komponentlarni o'z ichiga oladi. Bu, psixologik xizmatlarni tashkil etishda amaliy tajribani yoritish va uning ilmiy baza asosida o'rganishni o'z ichiga oladi. Quyidagi muhim asoslar psixologik xizmatni tashkil etishda o'z ahamiyatini

egallaydi:

1. Nazariy ma'lumotlar: Psixologiya sohasidagi ilmiy ma'lumotlar, mehnat jamoalari bilan ishlash uchun yordam beradi. Bu, psixologik davr-axborot, inson psixologiyasi, qo'llaniladigan ravishlari, dasturlar va metodlar, masalan, jismoniy va ruhiy sog'liqni mustahkamlashni oshirishda ishlatiladigan tavsiyalar va boshqa ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

2. Davr-axborot tahlillari: Mehnat jamoalarida psixologik xizmatni tashkil etishning ilmiy asoslaridan biri ham, mavjud holatni tahlil qilish va qisqa-vaqt ichida muhokama sosida hal qilishdir. Bu, jamoa a'zolarining xizmatlarga qo'shilishining sabablari, ularning maqsadlari va muammolarini aniqlash uchun kerakli bo'lgan ma'lumotlarni topishga yordam beradi.

3. Ta'lim: Psixologik xizmatlarni tashkil etish uchun ilmiy asoslar orasida ta'limning o'rniga ega bo'lishi zarur. Bu ta'limlar mehnat jamoalariga psixologik ko'mak ko'rsatish, qo'llaniladigan ko'rsatmalarni taqdim etish, qo'shimcha tahlil va mavzularni darsliklar orqali o'rgatish va boshqalar kabi turli ko'rsatmalarga ajratilgan bo'lishi mumkin.

4. Psixologik davr-axborot va tahlillar: Psixologik xizmatni tashkil etishda, mehnat jamoalari boshqaruvchilari uchun foydali bo'lgan ilmiy asoslardan biri ham, psixologik davr-axborot va analizlar hisoblanadi. Bu, qisqa vaqt ichida muhokama yoki so'rovnomalardan orqali to'plangan axborotlarni tahlil qilish, jamoa a'zolarini aniqlash, muammolarni aniqlash va muammolarga yechim topishga yordam beradi.

5. Empiriya: Praktika va empiriya ham psixologik xizmatlarni tashkil etishning muhim asosidir. Bu, mehnat jamoalari bilan amaliy ko'rishlar, qo'llaniladigan dasturlar va metodlar, muammoni hal qilish usullari va boshqa amaliy ko'nikmalar orqali o'z tajribalarini qo'shishlarini ta'minlash maqsadida katta ahamiyatga ega.

Bu ilmiy asoslar mehnat jamoalarida psixologik xizmatni tashkil etish uchun keng va doimiy ko'rishlarning asosiy qismidir. Bu, xizmatni o'rganish, tahlil qilish, ta'lim olish, amaliy ko'rish va ko'nikmalar to'plash jarayonlarini o'z ichiga oladi.

Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarning mehnat muassalarida psixologik xizmatning tashkil etilishi va yo'lga qo'yilishi tashkilot yoki firma taraqqiyotini ta'minlashda o'ziga xos amaliy xususiyat kasb etayapti. Tashkilotlarda psixologik xizmatning joriy qilinishi bu tashkilot xodimlarining ruhiy va ishga bo'lgan munosabat imkoniyatlari qandayligini ko'rsatishda eng asosiy usullardan biri sifatida tilga oliniyapti. Mehnat jamoalarida psixologiyaning tatbiqiy jihatlarini xalq ta'limi tizimi, ishlab chiqarish korxonalarini, tibbiyot muassasalarini, transport (xavo yo'llari, avtomobil, temir yo'l va suv transporti va boshqalar), oila, sport qo'mitasi singari tashkilotlarda o'z ifodasini topmoqda. Xuddi shu maqsad mohiyatiga ko'ra, psixologiya bo'yicha bakalavrlar, magistrlar tayyorlash uchun mehnat jamoalarida psixologiyadan saboq berish, amaliy ko'nikmalar shakllantirish davr talabiga aylanib qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasining universitetlarida psixolog mutaxassislar tayyorlashda ilgor jahon amaliyotidan foydalanish, etnopsixologik, xududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda muayyan ilmiy nazariyalar ishlab chiqish, insonlarga ta'sir o'tkazishning yangi texnologiyasini yaratish maqsadga muvofiq. Shunga qaramasdan, ayrim ijtimoiy xodisalar yer yuzi uchun umumiy ekanligini, binobarin, ularning kulami, ta'sirchan kuchi nixoyatda idora kilinishga berilmasligi

bilan tubdan ajralib turadi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, mehnat jamoalarida psixologik xizmat amaliy ish uchun psixolog o'rgangan nazariy bilimlar yetmay qoladi. Mehnat jamoalariga kelib qolgach, psixologlar ko'pincha amaliyotning ular oldiga qo'ygan muammolaridan dovdirab qoladilar. Shunday ahvolga tushib qolmasligi uchun psixolog avvalo mehnat jamoalarida psixologik xizmat nima maqsadda borayotganligini aniqlashtirib olishi kerak. Psixologik xizmatning umumiy maqsadlaridan kelib chiqib, psixolog mehnat jamoalarida psixologik xizmat quyidagi vazifalarni bajarishi talab etiladi:

XULOSA

Xulosa qilib aytish mumkinki, mehnat jamoalarida psixologik xizmatni tashkil etishning ilmiy amaliy asoslari, jamiyatning psixologik yaxshilik va samaradorlik darajasini oshirish uchun juda muhimdir. Bu asoslar bilan ishlash, mehnat jamoalarining faol faoliyatini ta'minlashda yordam beradi va jamiyatning umumiy rivojlanishiga qo'llanadi. Shu bilan birga, mehnat jamoalarida psixologik xizmatlar faoliyatini rivojlantirish uchun ilmiy amaliy asoslarning amalga oshirilishi zarur va muhimdir. Bu asoslar xizmatlar samaradorligini oshirish, xodimlarning salomatligi va ma'rifiyatini kuchaytirish, va xaridorlarga katta daromad olish imkoniyatlarini yaratishda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Исраилова, М. Н. (2016). Новые педтехнологии изучения латинского языка в медицинских вузах. Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения, (53), 66-71.
2. Aliqoriev N.S. va boshqalar. «Umumiy sotsiologiya». Toshkent-1999 yil, 131-139 betlar.
3. Tadjieva S.X., Sabirova D.G'. "Tanglik vaziyatida qolgan bolaga psixologik yordam ko'rsatish". T.: RBIMM, 2011 y. 142 b
4. Qodirova A. B. AN ANALYSIS OF THE SCIENTIFIC CONTENT OF PSYCHOLOGICAL VIEWS AND THEORY OF SUFISM IN THE WORKS OF ALKHAKIM ATTERMIZI . TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI ILMIIY AXBOROTLARI 2021/1-SON

MILLIY O'ZLIKNI ANGLASHDA IJTIMOIIY PSIXOLOGIK
QADRIYATLARNING O'RNI

Shukurova Gulnoz Muxammadovna

*Psixologiya va xorijiy tillar instituti psixologiya
(faoliyat turlari) yo'nalishi magistranti*

Annotatsiya

Ijtimoiy psixologik qadriyatlar milliy o'zlikni anglashda juda muhim rol o'ynayadi. Bu qadriyatlar insonning o'zining jamiyat, oila, do'stlar va boshqa insonlar bilan o'zaro munosabatlari, qadriyatlarini qanday shaklda qabul qilishini, o'zining o'zligini qanday yetaklashini belgilaydi. Ijtimoiy psixologik qadriyatlar insonning oila, do'stlar, jamoat va boshqalar bilan munosabatlari ustida ham katta ta'sir qiladi. Shuningdek, bu qadriyatlar insonning jamiyatdagi o'rinini, rolini tushunishga yordam beradi va o'zining o'zlikni o'rganishda muhim bo'ladi.

Kalit so'zlar; Komil inson ,o'zlik, jamiyat, oila, madaniyat, qadriyatlar, badiiy tasvirlar, ruhiy tajriba;

KIRISH

Ma'lumki , milliy g'oya milliylikning eng asosiy bosqichida turuvchi ma'naviy tushuncha, unda diniy, dunyoviy va ma'naviy bilimlar mujassam. Biz bu 3 bilimni birlashtirganimizda komillik yuzaga keladi. Komil insongina serqirra bilimga insondir, u har tomonlama yetuk bo'ladi. Shaxs milliy g'oyani o'zining milliyligidan topadi, o'zining dinidan topadi, o'zining o'zligidan topadi. Milliy g'oyada yetuk shaxs milliy o'zlikda ham yetuk bo'ladi. Milliy o'zlikni anglash deganda nimani tushunish lozimligini keltirib o'tsak. Insoniyatning tarixiy taraqqiyoti o'zo'zini anglash, eng avvalo, insoniy mavjudlikning mohiyatini ma'naviy voqyelik sha'n, qadrqimmat, obro' e'tibor, ornomus orqali namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Hayotning ma'no mazmuni, maqsadini tushunib yetish, o'zlikni anglashdan boshlanadi, Milliy g'oyada uning negizlari mujassam bo'lganligi uchun ham o'zlikni anglashga xizmat qiladi va birbiri bilan uzviy bog'liq. «

«O'zlikni anglash», «Milliy o'zlikni anglash» va «milliy istiqlol g'oyasi» uzviy birbiri bilan bog'liq tushunchalardir. Mustaqillik sharoitida o'zbek xalqining o'z o'zini anglashini rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Negaki, chorakam bir asr davomida hukmronlik qilgan istibdod nazariyasi va mafkurasi o'z o'zini anglash hissini yo'qotib bordi. Milliy o'zligini anglash masalasi falsafada ishlanmadi. Buning sababi milliy o'zlikni anglash mustaqillik g'oyasi bilan bog'liq edi. Shunga ko'ra, milliy istiqlol g'oyasi tarixiy xotirani uyg'otish, o'tmishidan saboq chiqarish va o'zlikni anglash mezoni sifatida xalqimizning tub maqsadlari ifodasi va jamiyat

a'zolarini birlashtiruvchi royaga aylanishi mumkin. Sharq va G'arbda, Osiyo va Yevropa xalqlari hayotida ham o'zlikni anglash tuyg'usining uyg'onishi, ularning yuksalishiga, birlashishiga, boshqa xalqlar bilan ijobiy, o'zaro manfaatli hamkorlikka kirishuviga turtki bo'lgan. Shu nuqtai nazardan, milliy g'oyani milliy o'zlikni anglatuvchi omil deyish mumkin. Demak millat o'zini xalq sifatida, el sifatida anglamasa, u o'zining sha'ni, qadrqimmatini, or nomusi haqida qayg'urib, milliy g'urur va iftixor tuyg'usini to'la xis eta olmaydi.

ASOSIY QISM

Milliy o'zlik anglashda ijtimoiy psixologik qadriyatlar o'z-o'zidan juda katta o'rin egallaydi. Ijtimoiy psixologik qadriyatlar, bir kishi yoki bir jamiyatning o'ziga xos xususiyatlari, qadriyatlar, ma'naviyatlar va xayollarini ifodalaydi. Bu qadriyatlar, o'zlik, jamiyat, oila, madaniyat, diniy va boshqa omillar to'g'risida o'zining ko'rsatgichlarini ta'minlaydi.

Bir kishi milliy o'zlikni anglashda ijtimoiy psixologik qadriyatlar tushunchasiga ega bo'lganida, u o'z mamlakati, oilasi, din tarixi, adabiyoti, o'ziga xos xususiyatlari va boshqalar haqida o'ylash va his qilishga oid bo'lgan o'ziga xos qarashlar va qarorlar qabul etadi. Bu qadriyatlar o'zlikni shakllantirishda va o'z hayotini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Tarixiy ma'lumotlar: Hazrat Navoiyning "El netib topqay menikim, men o'zimni topmamon", —degan so'zlari bugungi kunda ham chuqur ma'no kasb etadi. Jamiyatning tayanchi —oddiy inson. Shuning uchun ham yurtboshimiz "Tafakkur" jurnali bosh muharriri bilan suhbatda "Mafkuraning shakllanishida kimning manfaatlari va qarashlari yuzaga chiqishi kerak", degan savol qo'yib, shunday javob bergan edi: "Dastavval O'zbekistonda yashayotgan, o'z taqdiri timsolida mingminglab kishilarning taqdirini mujassamlashtirgan vatandoshimizning o'gitini, uning orzu intilishlarini, bugun va ertangi kunga bo'lgan umidvorligini o'zimcha tasavvur qilishga urinib ko'rardim. O'zimni shu odamning o'rniga qo'yib, uning ko'zi, idroki, tafakkuri, yondashuvi bilan kelajakka qarardim". "O'zlikni anglash", "milliy o'zlikni anglash" va nihoyat "umumbashariy o'zlikni anglash" tushunchalari birbiridan ayri emas, balki birbiri bilan uzviy aloqador, birbirini taqazo etadi.

2. Lug'atlar va izohlar: Milliy o'zlikni anglashda ishlatiladigan so'zlar, ifodalar va ularning ma'nolari haqida to'liq tushuntiruvchi lug'atlar va izohlar kiritish juda muhimdir. Bu, foydalanuvchilarga ma'lumotlarni tushunish va ishlatishlariga yordam beradi.

3. Milliy adabiyot va folklordagi ma'lumotlar: Milliy adabiyot, qahramonlar, hikoyalar, va folklordan misollar ko'rsatish, milliy o'zlikni anglashda tushuntiruvchi ma'lumotlar qo'shishga yordam beradi. Bu, milliy o'zlikni haqiqiy tarzda tushunishga yordam beradi.

4. Insonlar va turmush tarzi: Milliy o'zlikni anglashda insonlar va ularning

turmush tarzi, kiyim-kechaklari, o'yinlari va hayot o'rnini ta'rifi yordam berishi kerak. Bu, milliy ma'rifatning amalga oshirilishini o'rganuvchilarga yordam beradi.

5. Milliy musiqa, raqs, va san'at: Milliy musiqa, raqs, san'at asarlari va ularning asosiy elementlari haqida ma'lumotlar qo'shish ham muhimdir. Bu, milliy o'zlikni anglashni qiziqarli qiladi va foydalanuvchilarga to'g'ri tushunishga imkon beradi.

6. Milliy taomlar va ovqatlari: Milliy o'zlikni anglashda milliy taomlar, ovqatlar va ularning tayyorlanishi, tarkibi, va ularning ma'qulli tushunchalari ham ko'rsatish kerak. Bu, milliy o'zlikni yaratishda katta ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

7. So'zlar, ifodalar va ma'nolar bo'yicha misollar: Milliy o'zlikni anglashda so'zlar, ifodalar va ularning ma'nolari bo'yicha misollar qo'shish, ularni kontekstda ishlatishga yordam beradi va tushuntiruvchi maslahatlar bilan birgalikda ma'lumotlarni tushunishga olib keladi.

8. Tarixiy mamlakatlar bo'yicha o'zliklar: Milliy o'zlikni anglashda turli tarixiy va joriy mamlakatlarga xos o'zliklarni ta'riflash va tanishtirish muhimdir. Bu, milliy o'zlikning joriy va amalda qanday ko'rinishini tushunishga yordam beradi.

9. Maqbul tadbirlar va marosimlar: Milliy o'zlikni anglashda maqbul tadbirlar, bayramlar, va marosimlar haqida ma'lumotlar berish ham juda muhimdir. Bu, milliy o'zlikni tushuntirishda va o'rganuvchilarni milliy o'zlik bilan bog'liq bo'lgan jismoniy va ruhiy tajriba bilan bog'lab borishga yordam beradi.

Shaxs muammosiga ijtimoiy-psixologik yondashishning o'ziga xosligi shundaki, u turli guruhlar bilan bo'ladigan turli shakldagi o'zaro munosabatlarning oqibati sifatida qaraladi. Ya'ni Ijtimoiy psixologiya, avvalo, biror guruhning a'zosi hisoblangan shaxs xulq-atvori qanday qonuniyatlarga bo'ysunishini, shaxsning muloqotlar sistemasida olgan ta'sirlari uning ongida qanday aks topishini o'rganadi. Guruhning shaxs psixologiyasiga ta'siri qay yo'sinda sodir bo'lishi ijtimoiy psixologiyada sotsializatsiya muammosi bilan uzviy bog'liq bo'lsa, bu ta'sirlarning shaxs xatti-harakatlari, xulqida bevosita qanday namoyon bo'lishi ijtimoiy yo'l-yo'riqlar muammosi bilan bog'liqdir. Ana shular asosida shaxsda shakllanadigan fazilatlar va ularning turli tipdagi shaxslarda namoyon bo'lishini aniqlagan holda, shaxs xulq-atvorini boshqarish mexanizmlarni ishlab chiqish Ijtimoiy psixologiyaning asosiy vazifalaridan biridir.

Shaxs psixologiyasining shakllanishiga u mansub bo'lgan ma'lum bir ijtimoiy guruhlarining munosabatlari ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bunday o'zaro ta'sir va muloqot jarayonida shaxslarning bir-biriga ta'siri sodir bo'lishi bilan birgalikda, jamiyatga, mehnatga, odamlarga, o'zining shaxsiy sifatlariga nisbatan o'z qarashlariga, ijtimoiy ustanovkalariga ta'sir o'tkazishi sodir bo'ladi. Ma'lum bir ijtimoiy muhitda yashar ekan, shaxs u yerda o'ziga xos o'ringa, obro'ga, rolga ega bo'ladi. Hozirgi zamon ijtimoiy psixologiyasi sohasida shaxsni o'rganish ustida olib borilayotgan tadqiqotlar masalasi, ayniqsa bu boradagi amaliy vazifalar ijtimoiy

psixologiya fanining markazida turuvchi psixologik va sotsiologik yondashuv yo'nalishlari asosida hal qilinmoqda. Masalan, Amerika va boshqa barcha g'arb davlatlarida shaxsni o'rganishga nisbatan ikki xil ijtimoiy psixologiya - «Psixologik ijtimoiy psixologiya» va «Sotsiologik ijtimoiy psixologiya» mavjud. Bu yo'nalishlar bir-biriga o'xshasada, ularning bir-biridan farqli jihatlari ham mavjud. Ya'ni psixologik ijtimoiy psixologiya shaxs va faoliyat, muomala, shaxslararo munosabat, shaxsning ijtimoiy-psixologik tuzilishi, shaxsning kognitiv, konativ, xulq-atvor imkoniyatlarini o'z ichiga olgan ijtimoiy ustanovkalar, shaxs va jamoaning ijtimoiy-ruhiv kechinmalari kabi muammolar ustida tadqiqot olib borishni maqsad qilib olgan bo'lsa, sotsiologik ijtimoiy psixologiyada esa ko'pincha jamiyatning ijtimoiy qatlamlarini tahlil qilish, xalqlar psixologiyasi, ommaviy hodisalar psixologiyasi, sinflar, guruhlar, gumanistik psixologiya kabilarga alohida urg'u beriladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, milliylikni anglagan holda juda ko'p qadriyatlarni saqlab qolish mumkin. Milliy o'zlikni anglagan holda esa milliy g'oyani anglash mumkin. Milliy qadriyatlar tabiatiga ko'ra, tor doiralar bilan cheklanib qolmaydi, balki rivojlanib, turmush jarayonlaridan o'tib, yangilanib, boshqa xalqlar qadriyatlarining yutuqlari bilan to'ldirilib, boyib boradi. Bizga ma'lumki xalqimizning ming yillardan beri sayqallanib muhimligi jihatidan o'zining ahamiyatini saqlab kelayotgan o'ziga xos milliy qadriyatlar tizimi mavjud. Bu qadriyatlar tizimi, yillar, zamona zayllari, turli ijtimoiy va siyosiy jarayonlar ta'sirida shakllanib kelmoqda. Milliy qadriyatlarimiz millatimizning naqadar muhim, jozibador, insoniyat hayoti uchun dolzarb ahamiyatga ega ekanligini takror isbotlab, millat ruhini o'zida aks ettirib kelmoqda. Bu qadriyatlar tizimini millat taraqqiyotining asosiy omili deb ta'kidlash o'rinli. Qadriyatlar xalqimizning bebaho boyligidir. Uni avaylab-asrash, rivojlantirish, boyitish har bir yurtdoshimizning muqaddas burchidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar (O'quv qo'llanma). T.;
2. Пўлатов Х. Мустақиллигимиз қадриятлари. “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси. –Тошкент, 2018.-Б.
3. O'zbekiston Respublikasi entseklpediyasi.-T., Fan, 2009
4. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). - T.: "Iste'dod" jamg'armasi, 2009. -160 b.

MILLIY O'ZLIKNI ANGLASHDA IJTIMOIIY PSIXOLOGIK
QADRIYATLARNING O'RNI

Shukurova Gulnoz Muxammadovna

*Psixologiya va xorijiy tillar instituti psixologiya
(faoliyat turlari) yo'nalishi magistranti*

Annotatsiya

Ijtimoiy psixologik qadriyatlar milliy o'zlikni anglashda juda muhim rol o'ynayadi. Bu qadriyatlar insonning o'zining jamiyat, oila, do'stlar va boshqa insonlar bilan o'zaro munosabatlari, qadriyatlarini qanday shaklda qabul qilishini, o'zining o'zligini qanday yetaklashini belgilaydi. Ijtimoiy psixologik qadriyatlar insonning oila, do'stlar, jamoat va boshqalar bilan munosabatlari ustida ham katta ta'sir qiladi. Shuningdek, bu qadriyatlar insonning jamiyatdagi o'rinini, rolini tushunishga yordam beradi va o'zining o'zlikni o'rganishda muhim bo'ladi.

Kalit so'zlar; Komil inson ,o'zlik, jamiyat, oila, madaniyat, qadriyatlar, badiiy tasvirlar, ruhiy tajriba;

KIRISH

Ma'lumki , milliy g'oya milliylikning eng asosiy bosqichida turuvchi ma'naviy tushuncha, unda diniy, dunyoviy va ma'naviy bilimlar mujassam. Biz bu 3 bilimni birlashtirganimizda komillik yuzaga keladi. Komil insongina serqirra bilimga insondir, u har tomonlama yetuk bo'ladi. Shaxs milliy g'oyani o'zining milliyligidan topadi, o'zining dinidan topadi, o'zining o'zligidan topadi. Milliy g'oyada yetuk shaxs milliy o'zlikda ham yetuk bo'ladi. Milliy o'zlikni anglash deganda nimani tushunish lozimligini keltirib o'tsak. Insoniyatning tarixiy taraqqiyoti o'zo'zini anglash, eng avvalo, insoniy mavjudlikning mohiyatini ma'naviy voqyelik sha'n, qadrqimmat, obro' e'tibor, ornomus orqali namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Hayotning ma'no mazmuni, maqsadini tushunib yetish, o'zlikni anglashdan boshlanadi, Milliy g'oyada uning negizlari mujassam bo'lganligi uchun ham o'zlikni anglashga xizmat qiladi va birbiri bilan uzviy bog'liq. «

«O'zlikni anglash», «Milliy o'zlikni anglash» va «milliy istiqlol g'oyasi» uzviy birbiri bilan bog'liq tushunchalardir. Mustaqillik sharoitida o'zbek xalqining o'z o'zini anglashini rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Negaki, chorakam bir asr davomida hukmronlik qilgan istibdod nazariyasi va mafkurasi o'z o'zini anglash hissini yo'qotib bordi. Milliy o'zligini anglash masalasi falsafada ishlanmadi. Buning sababi milliy o'zlikni anglash mustaqillik g'oyasi bilan bog'liq edi. Shunga ko'ra, milliy istiqlol g'oyasi tarixiy xotirani uyg'otish, o'tmishidan saboq chiqarish va o'zlikni anglash mezonini sifatida xalqimizning tub maqsadlari ifodasi va jamiyat

a'zolarini birlashtiruvchi royaga aylanishi mumkin. Sharq va G'arbda, Osiyo va Yevropa xalqlari hayotida ham o'zlikni anglash tuyg'usining uyg'onishi, ularning yuksalishiga, birlashishiga, boshqa xalqlar bilan ijobiy, o'zaro manfaatli hamkorlikka kirishuviga turtki bo'lgan. Shu nuqtai nazardan, milliy g'oyani milliy o'zlikni anglatuvchi omil deyish mumkin. Demak millat o'zini xalq sifatida, el sifatida anglamasa, u o'zining sha'ni, qadrqimmatini, or nomusi haqida qayg'urib, milliy g'urur va iftixor tuyg'usini to'la xis eta olmaydi.

ASOSIY QISM

Milliy o'zlik anglashda ijtimoiy psixologik qadriyatlar o'z-o'zidan juda katta o'rin egallaydi. Ijtimoiy psixologik qadriyatlar, bir kishi yoki bir jamiyatning o'ziga xos xususiyatlari, qadriyatlar, ma'naviyatlar va xayollarini ifodalaydi. Bu qadriyatlar, o'zlik, jamiyat, oila, madaniyat, diniy va boshqa omillar to'g'risida o'zining ko'rsatgichlarini ta'minlaydi.

Bir kishi milliy o'zlikni anglashda ijtimoiy psixologik qadriyatlar tushunchasiga ega bo'lganida, u o'z mamlakati, oilasi, din tarixi, adabiyoti, o'ziga xos xususiyatlari va boshqalar haqida o'ylash va his qilishga oid bo'lgan o'ziga xos qarashlar va qarorlar qabul etadi. Bu qadriyatlar o'zlikni shakllantirishda va o'z hayotini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Tarixiy ma'lumotlar: Hazrat Navoiyning "El netib topqay menikim, men o'zimni topmamon", —degan so'zlari bugungi kunda ham chuqur ma'no kasb etadi. Jamiyatning tayanchi —oddiy inson. Shuning uchun ham yurtboshimiz "Tafakkur" jurnali bosh muharriri bilan suhbatda "Mafkuraning shakllanishida kimning manfaatlari va qarashlari yuzaga chiqishi kerak", degan savol qo'yib, shunday javob bergan edi: "Dastavval O'zbekistonda yashayotgan, o'z taqdiri timsolida mingminglab kishilarning taqdirini mujassamlashtirgan vatandoshimizning o'gitini, uning orzu intilishlarini, bugun va ertangi kunga bo'lgan umidvorligini o'zimcha tasavvur qilishga urinib ko'rardim. O'zimni shu odamning o'rniga qo'yib, uning ko'zi, idroki, tafakkuri, yondashuvi bilan kelajakka qarardim". "O'zlikni anglash", "milliy o'zlikni anglash" va nihoyat "umumbashariy o'zlikni anglash" tushunchalari birbiridan ayri emas, balki birbiri bilan uzviy aloqador, birbirini taqazo etadi.

2. Lug'atlar va izohlar: Milliy o'zlikni anglashda ishlatiladigan so'zlar, ifodalar va ularning ma'nolari haqida to'liq tushuntiruvchi lug'atlar va izohlar kiritish juda muhimdir. Bu, foydalanuvchilarga ma'lumotlarni tushunish va ishlatishlariga yordam beradi.

3. Milliy adabiyot va folklordagi ma'lumotlar: Milliy adabiyot, qahramonlar, hikoyalar, va folklordan misollar ko'rsatish, milliy o'zlikni anglashda tushuntiruvchi ma'lumotlar qo'shishga yordam beradi. Bu, milliy o'zlikni haqiqiy tarzda tushunishga yordam beradi.

4. Insonlar va turmush tarzi: Milliy o'zlikni anglashda insonlar va ularning

turmush tarzi, kiyim-kechaklari, o'yinlari va hayot o'rnini ta'rifi yordam berishi kerak. Bu, milliy ma'rifatning amalga oshirilishini o'rganuvchilarga yordam beradi.

5. Milliy musiqa, raqs, va san'at: Milliy musiqa, raqs, san'at asarlari va ularning asosiy elementlari haqida ma'lumotlar qo'shish ham muhimdir. Bu, milliy o'zlikni anglashni qiziqarli qiladi va foydalanuvchilarga to'g'ri tushunishga imkon beradi.

6. Milliy taomlar va ovqatlari: Milliy o'zlikni anglashda milliy taomlar, ovqatlar va ularning tayyorlanishi, tarkibi, va ularning ma'qulli tushunchalari ham ko'rsatish kerak. Bu, milliy o'zlikni yaratishda katta ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

7. So'zlar, ifodalar va ma'nolar bo'yicha misollar: Milliy o'zlikni anglashda so'zlar, ifodalar va ularning ma'nolari bo'yicha misollar qo'shish, ularni kontekstda ishlatishga yordam beradi va tushuntiruvchi maslahatlar bilan birgalikda ma'lumotlarni tushunishga olib keladi.

8. Tarixiy mamlakatlar bo'yicha o'zliklar: Milliy o'zlikni anglashda turli tarixiy va joriy mamlakatlarga xos o'zliklarni ta'riflash va tanishtirish muhimdir. Bu, milliy o'zlikning joriy va amalda qanday ko'rinishini tushunishga yordam beradi.

9. Maqbul tadbirlar va marosimlar: Milliy o'zlikni anglashda maqbul tadbirlar, bayramlar, va marosimlar haqida ma'lumotlar berish ham juda muhimdir. Bu, milliy o'zlikni tushuntirishda va o'rganuvchilarni milliy o'zlik bilan bog'liq bo'lgan jismoniy va ruhiy tajriba bilan bog'lab borishga yordam beradi.

Shaxs muammosiga ijtimoiy-psixologik yondashishning o'ziga xosligi shundaki, u turli guruhlar bilan bo'ladigan turli shakldagi o'zaro munosabatlarning oqibati sifatida qaraladi. Ya'ni Ijtimoiy psixologiya, avvalo, biror guruhning a'zosi hisoblangan shaxs xulq-atvori qanday qonuniyatlarga bo'ysunishini, shaxsning muloqotlar sistemasida olgan ta'sirlari uning ongida qanday aks topishini o'rganadi. Guruhning shaxs psixologiyasiga ta'siri qay yo'sinda sodir bo'lishi ijtimoiy psixologiyada sotsializatsiya muammosi bilan uzviy bog'liq bo'lsa, bu ta'sirlarning shaxs xatti-harakatlari, xulqida bevosita qanday namoyon bo'lishi ijtimoiy yo'l-yo'riqlar muammosi bilan bog'liqdir. Ana shular asosida shaxsda shakllanadigan fazilatlar va ularning turli tipdagi shaxslarda namoyon bo'lishini aniqlagan holda, shaxs xulq-atvorini boshqarish mexanizmlarni ishlab chiqish Ijtimoiy psixologiyaning asosiy vazifalaridan biridir.

Shaxs psixologiyasining shakllanishiga u mansub bo'lgan ma'lum bir ijtimoiy guruhlarining munosabatlari ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bunday o'zaro ta'sir va muloqot jarayonida shaxslarning bir-biriga ta'siri sodir bo'lishi bilan birgalikda, jamiyatga, mehnatga, odamlarga, o'zining shaxsiy sifatlariga nisbatan o'z qarashlariga, ijtimoiy ustanovkalariga ta'sir o'tkazishi sodir bo'ladi. Ma'lum bir ijtimoiy muhitda yashar ekan, shaxs u yerda o'ziga xos o'ringa, obro'ga, rolga ega bo'ladi. Hozirgi zamon ijtimoiy psixologiyasi sohasida shaxsni o'rganish ustida olib borilayotgan tadqiqotlar masalasi, ayniqsa bu boradagi amaliy vazifalar ijtimoiy

psixologiya fanining markazida turuvchi psixologik va sotsiologik yondashuv yo'nalishlari asosida hal qilinmoqda. Masalan, Amerika va boshqa barcha g'arb davlatlarida shaxsni o'rganishga nisbatan ikki xil ijtimoiy psixologiya - «Psixologik ijtimoiy psixologiya» va «Sotsiologik ijtimoiy psixologiya» mavjud. Bu yo'nalishlar bir-biriga o'xshasada, ularning bir-biridan farqli jihatlari ham mavjud. Ya'ni psixologik ijtimoiy psixologiya shaxs va faoliyat, muomala, shaxslararo munosabat, shaxsning ijtimoiy-psixologik tuzilishi, shaxsning kognitiv, konativ, xulq-atvor imkoniyatlarini o'z ichiga olgan ijtimoiy ustanovkalar, shaxs va jamoaning ijtimoiy-ruhiv kechinmalari kabi muammolar ustida tadqiqot olib borishni maqsad qilib olgan bo'lsa, sotsiologik ijtimoiy psixologiyada esa ko'pincha jamiyatning ijtimoiy qatlamlarini tahlil qilish, xalqlar psixologiyasi, ommaviy hodisalar psixologiyasi, sinflar, guruhlar, gumanistik psixologiya kabilarga alohida urg'u beriladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, milliylikni anglagan holda juda ko'p qadriyatlarni saqlab qolish mumkin. Milliy o'zlikni anglagan holda esa milliy g'oyani anglash mumkin. Milliy qadriyatlar tabiatiga ko'ra, tor doiralar bilan cheklanib qolmaydi, balki rivojlanib, turmush jarayonlaridan o'tib, yangilanib, boshqa xalqlar qadriyatlarining yutuqlari bilan to'ldirilib, boyib boradi. Bizga ma'lumki xalqimizning ming yillardan beri sayqallanib muhimligi jihatidan o'zining ahamiyatini saqlab kelayotgan o'ziga xos milliy qadriyatlar tizimi mavjud. Bu qadriyatlar tizimi, yillar, zamona zayllari, turli ijtimoiy va siyosiy jarayonlar ta'sirida shakllanib kelmoqda. Milliy qadriyatlarimiz millatimizning naqadar muhim, jozibador, insoniyat hayoti uchun dolzarb ahamiyatga ega ekanligini takror isbotlab, millat ruhini o'zida aks ettirib kelmoqda. Bu qadriyatlar tizimini millat taraqqiyotining asosiy omili deb ta'kidlash o'rinli. Qadriyatlar xalqimizning bebaho boyligidir. Uni avaylab-asrash, rivojlantirish, boyitish har bir yurtdoshimizning muqaddas burchidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Milliy istiqloq g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar (O'quv qo'llanma). T.;
2. Пўлатов Х. Мустақиллигимиз қадриятлари. “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси. –Тошкент, 2018.-Б.
3. O'zbekiston Respublikasi entseklpediyasi.-T., Fan, 2009
4. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). - T.: "Iste'dod" jamg'armasi, 2009. -160 b.

TARKIBIDA ANTIBIOTIK SAQLAGAN DORI TURLARI

Islomova Gulrux Islom qizi
Sayfullayeva Hayotxon Sayfulla qizi
Tashev Baxtiyor Yuldashbayevich
Siyob Abu Ali ibn Sino nomidagi
jamoat salomatligi texnikumi

Annotatsiya: Tibbiyotda ishlatiladigan dori moddalar ichida antibiotiklar eng kuchli ta'sir etuvchi moddalar hisoblanadi. Dori shakllarini tayyorlash texnologiyasining o'ziga xosligini hisobga olgan holda antibiotiklar bilan dori preparatlari tayyorlashni quyidagicha umumlashgan holatini hisobga olish mumkin.

Kalit so'zlar: Antibiotik, kukunlar, surtmalar, Tomchi dorilar, kamsulalar, tablitkalar.

Antibiotiklar terminini Amerika olimi Z. Vaksman mikroblarda hosil bo'lib, boshqa mikro-blarga qarshi ta'sir etadigan moddalarga nisbatan taklif etgan. Antibiotiklar kasallantiruvchi (patogen) mikroblardagi moddalar almashinuvini buzib, ularni o'ldiradi yoki o'sishini to'xtatadi. Antibiotiklar turli mikroblarga turlicha ta'sir etadi. Masalan; bir antibiotik ma'lum bir mikrobgga kuchli ta'sir etgani holda, boshqa mikrobgga kuchsiz ta'sir qiladi yoki butunlay ta'sir qilmaydi; Antibiotiklarning ko'pchiligi faqat mikroblarni emas, balki odam, hayvon va o'simlik organizmini (to'qima va hujayralarini) ham yemiradi. Ko'p antibiotiklar tayyor (liofil) tabletkalar, surtma dori shaklida ishlab chiqariladi. Dorixona sharoitida antibiotiklardan surtma, eritma (tomchi), shamchalar va kukunlar tayyorlanadi.

Antibiotiklarning xususiyatlari: Antibiotiklarni, tez parchalanib ketishi; Kislotali sharoitga chidamsizligi; Yarim parchalanish davrining qisqaligi; Ko'pchilik yordamchi moddalar bilan o'zaro ta'sirlanish kobiliyati; Ko'pchilik antibiotiklarni suvda erimasligi va suvli eritmalarini etarli darajada turg'un emasligi; Antibiotiklarni haroratga chidamsizligi; Boshqa dorivor moddalar bilan kimyoviy va farmakologik jihatdan nomutanosiblikni namoyon kilishi; Mikroorganizmlarga o'ta ta'sirchanligi;

Antibiotiklarni ana shu ko'rsatilgan va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda uni dori shakli texnologiyasi ishlab chiqiladi. Dori shakli tarkibidagi antibiotikni ma'lum vaqt ichida turg'unligi ta'minlanishi kerak. Dori shakli esa tanaga terapevtik konsentratsiyadagi antibiotik miqdorini ta'minlay oladigan shaklda bo'lishi zarur. Masalan: levomitsetin haroratga chidamli antibiotik; uning eritmalarini sterillash mumkin, penitsillin esa eritma shaklida o'ta chidamsiz. Gramitsidin 2% li spirtli, ishlatilganda uni 1:100 nisbatda tozalangan suv yoki 70% li spirt bilan suyultirilib qo'llaniladi. Levomitsetin spirtida yaxshi eriydi, lekin

benzilpensillinni spirtdagi eritmasi uni murakkab efir hosil kilish xususiyati bilan bog'liq bo'lib, ta'sir darajasini yo'kotib yuboradi. Penitsillinni suvdagi eritmasi xona sharoitida 4-6 soat turg'un bo'lsa pHi 6,5 bo'lgan bufer eritmada (50°S) da 15-20 kungacha saqlash mumkin. SHuni hisobga olgan holda penitsillin, levomitsetin va boshqa antibiotiklarni eritish maqsadida erituvchi sifatida har xil bufer eritmalar qo'llaniladi. Antibiotiklar bilan tayyorlanadigan hamma dori shakllari aseptik sharoitda tayyorlanadi.

ANTIBIOTIKLARNI ISHLATISHGA DOIR UMUMIY YO`L-YO`RIQLAR:

Agar siz antibiotikning qanday ishlatilishini va qanday infeksiyalarga qarshi kurashishini aniq bilmasangiz, uni ishlatmang. Siz davolamoqchi bo'lgan infeksiyaga qarshi faqat tavsiya etilgan antibiotikni ishlatang. Antibiotiklarning ishlatilishidagi xavfli tomonlarini biling va kitobda berilgan ehtiyot choralariga rioya qiling. (Yashil Sahifalar bo'limiga qarang). Antibiotiklarni faqat tavsiya qilingan miqdorlarda ishlatang (ko'p ham emas, oz ham emas). Antibiotik miqdori kasallik va bemorning yoshi va vazniga bog'liq. Agar antibiotik tabletkalarini ichib yaxshi natijaga erishsangiz, hech qachon ularning ukolini olmang. Faqat juda zarur bo'lib qolgandagina ukol oling. Kasallik belgilari to'la yo'qolib ketgunga qadar antibiotiklar ichishni to'xtatmang. Isitma yoki kasallikning barcha belgilari yo'q bo'lib ketgandan so'ng ham dori ichishni kamida yana 2 kun davom ettiring. (Sil, moxov kabi ba'zi kasalliklar bemor yaxshi bo'lib qolganidan keyin ham, dorini oylar yoki yillar davomida qabul qilishi kerak. Har bir kasallik xususida berilgan yo'l-yo'riqlarga rioya qiling). Agar antibiotik toshma, qichishish, nafas qiyinlashishi yoki boshqa jiddiy ta'sirlar sababchisi bo'lsa, uni qabul qilishni to'xtating va siz butun hayotingiz davomida bu dorini qayta ishlatmasligingiz kerak. Antibiotiklarni juda zarur paytlardagina ishlatang. Antibiotiklarning ko'p qabul qilinishi, infeksiyaga qarshi kurashadigan kuchining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hammabop Tibbiyot Qo'llanmasi 2013y
2. <https://hesperian.org/>

**BOLALARDA KUZATILADIGAN RINOVIRUSLI VA
REOVIRUSLI INFEKSIYA**

Musurmanova SHahnoza Salaydinovna

Xamraqulova Aziza Juraqulovna

Siyob Abu Ali ibn Sino nomidagi

jamoat salomatligi texnikumi

Annotatsiya: Rinovirus infeksiya o'tkir yuqumli tumov kasalligi bo'lib, umumiy intoksikatsiya belgilarisiz rinit bilan xarakterlanadi.

Kalit so'zlar: Rinoviruslar , RNK, reovirusli infeksiya.

Rhinovirus infection in children

Abstract: Rhinovirus infection is an acute infectious flu disease characterized by rhinitis without general intoxication symptoms.

Agarda rinovirus kuzatilsa harorat ko'tarilmaydi, zaharlanish belgilari bo'lmaydi, burundan shilimshiq oqadi, burun bitadi, kasallik 2—3 hafta davom etadi. Rinovirus infeksiya o'tkir yuqumli tumov kasalligi bo'lib, umumiy intoksikatsiya belgilarisiz rinit bilan xarakterlanadi.

Rinoviruslar tarkibida RNKtutadigan viruslar turkumiga kiradi. Ularning 100 ilan ortiq serologik turi mavjud. Tashqi muhitga chidamli. Kasallik manbai: kasal odam. Yuqish yo'li: havo-tomchi yo'li orqali. Moyillik: hamma yoshdagi shaxslarda qayd qilinadi. Mavsumiylik: kasallik asosan kuz va bahor oylarida ko'p uchraydi. Yashirin davri 1—6 kun. Kasallik kataral alomatlar bilan o'tkir boshlanadi. Avvaliga aksa urish, tomoq qichishi kabi belgilar bezovta qilib, keyinchalik tumov qo'shiladi va bir necha soatdan keyin burundan serroz shilimshiq ajrala boshlaydi. Shilimshiq ko'p ajralishi natijasida burun qanotlarida eroziyalar paydo bo'lishi mumkin. Ba'zida ko'zdan ko'z yoshi oqishi va quruq yo'tul ham kuzatiladi. Hid va la'm bilish sustlashadi. Kasallik 5—7 kun davom eladi. Burundan sitoskopiya qilish maqsadida material olish va klinik belgilarning namoyon bo'lishiga qarab olib boriladi. Simptomatik davo muolajalari o'tkaziladi. Tumov belgilari kuzatilsa burun orqali nafas olishning osonlashishini ta'minlash maqsadida naftizin, galozalin, sanorin kabi vositalar ishlatiladi.

Agarda reovirus kuzatilsa nafas yo'llari bilan birgalikda oshqozonichak trakti zararlanadi. Zaharlanish belgilari sust rivojlanadi, kasallik 5—6 kun davom etadi. Ich suyuq ketadi, qayt qiladi. Reovirusli infeksiya o'tkir yuqumli kasallik bo'lib, nafas a'zolari va oshqozon-ichak traktining zararlanishi bilan xarakterlanadi. Qo'zg'atuvchisi reviruslar oilasiga mansub bo'lgan viruslar tomonidan chaqirilib, ularning 3 ta tipi aniqlangan bo'lib har bir tipining serovarlari mavjud. Kasallik

manbai: kasal odam. Yuqish yo'li: havo-tomchi yo'li va najas-og'iz mexanizmi orqali, maishiy muloqot yo'li orqali ham inkor etilmaydi. Moyillik: ko'p hollarda yosh bolalarda kasallik qayd qilinadi. Mavsumiylik: kasallik asosan qish faslida, ya'ni sovuq oylarda sporadik ko'rinishda uchraydi. Yashirin davri 2—7 kunni tashkil qiladi. Kasallik asta-sekin kuchsiz zaharlanish belgilari bilan boshlanadi. Tana harorati febril darajagacha ko'tarilib, 5—7 kungacha davom etadi. Bemorlarni holsizlik, tomoq qichishi, yo'tal kabilar bezovta qiladi. Tomoq va ko'z skleralarida qizarish kuzatiladi. Keyinchalik qorinda og'riq, ich ketishi, qayt qilish qo'shiladi. Kasallik og'ir kechganda qayd qilish va ich ketishi oqibatida suvsizlanish belgilarining rivojlanishi og'ir asoratlarga sababchi bo'lishi mumkin. Kasallik ko'p hollarda tuzalish bilan yakunlanadi. Ba'zida ensefalit, meningit kabi asoratlar berishi qayd qilingan. Asosan simptomatik va patogenetik usullardan foydalaniladi. Yo'talga, yallig'lanishga qarshi preparatlar beriladi. Ko'p suyuqlik yo'qotilganda regidratatsiya usullaridan foydalaniladi. Regidratatsiya usullari og'iz orqali yoki tomirlar ichiga eritmalarni yuborish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maxmudov O.S. «Bolalar yuqumli kasalliklari». Toshkent. 1990- y
2. O.B.Raxmatov “Bolalar yuqumli kasalliklari” Toshkent. 2008- y

TRANSFER QOIDALARINI QO‘LLANILISHIDA AXBOROT
KOMMUNIKATSIYALARINING TA‘SIRI

Zuxurov Azimjon Shavkat o‘g‘li

Toshkent davlat yuridik universiteti “Sport huquqi”

magistratura bosqichi talabasi

Email: zuxurovazim1999@gmail.com

Tel: +998(94)630-31-11

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola orqali professional futbolning ajralmas qismi hisoblangan transfer jarayonlarining tartibi hamda muammolari tahlil etilgan. Xususan, axborot texnologiyalarining rivojini transfer jarayonlariga o‘tkazadigan ta‘siri tahlil etilgan. Futbolchilar tomonidan texnologiyaga asoslangan holda o‘z jamoalarini o‘zgartirish imkoniyatlari tahlil etilgan. Futbolchini ro‘yxatdan o‘tkazish ko‘p bosqichli protsedura ekanligi hamda “**FIFA Transfer Matching**” tizimiga (**FIFA TMS**) ma‘lumot taqdim etish masalalariga oydinlik kiritilgan.

Kalit so‘zlar: mehnat shartnomasi, transfer shartnomasi, shartnoma, FIFA, “FIFA Transfer Matching system”, futbol agentlari, futbol murabbiylari

Zamonaviy futbol olamida biz transfer bozorida qarorlar qabul qilish jarayonlari, eng iqtidorli futbolchilarni qo‘lga kiritish uchun klublar o‘rtasidagi keskin raqobat va professional futbolchilarning savdolash qobiliyatining o‘sishi bilan shug‘ull

Bugungi kunda professional iqtidorli futbolchilarning transfer bozorida klublar o‘rtasidagi raqobatga sabab bo‘lib qolayotganligi ayon. Garchi futbolchilar o‘zlarining sobiq klublari bilan amaldagi mehnat shartnomalari mavjud bo‘lsada boshqa klublar tomonidan taklif etilayotgan summalar futbolchini ham uning klubini ham bu haqida o‘ylab ko‘rishiga sabab bo‘lmoqda. Texnikaning rivojlanishi esa ushbu jarayonlarni yanada tezlashtirib yubormoqda. Bugungi kunda transfer doir masalalar bevosita uchrashuvlar o‘tkazish orqali emas, balki masofadan turib amalga oshirilayotganligi bevosita professional futbolchilar mehnat shartnomalaridagi transfer qoidalarini faollashtirishga sabab bo‘lmoqda. Xususan, COVID 19 ham ushbu masalaga ta‘siri ham mavjud. Xalqaro futbol transferlari soni ortib bormoqda va futbol manfaatdor tomonlari muzokaralar olib borishga va shartnomalarni kamroq rasmiylashtirilgan usullarda, masalan, elektron qurilmalar va kommunikatorlar, elektron pochta, WhatsApp va boshqalar orqali imzolashga harakat qilmoqdalar. Ulardan foydalanish taraflar o‘rtasidagi aloqani osonlashtiradi va tezlashtiradi, lekin ayni paytda ba‘zi tartibsizliklarni keltirib chiqaradi. Klublar turli variantlarni o‘rganib chiqadi va bir vaqtning o‘zida bir nechta potentsial imzolar bilan muzokaralar olib boradi.

Futbolchilar va ularning agentlari ham shunday qilishadi. Shartnoma taklifining ko‘plab versiyalari turli klub vakillari, futbolchi va uning agentlari o‘rtasida tarqaladi. Ba‘zan ular noto‘g‘ri yoki ataylab elektron qurilmalardan o‘chiriladi yoki boshqa yo‘l bilan yo‘qoladi, shuning uchun tranzaksiya dalillarini ba‘zi hollarda isbotlashga doir qo‘shimcha muammolar ham yuzaga kelmoqda. Klublar va professional futbolchilar turli nomlar ostida hujjatlarni imzolaydilar, ba‘zi hollarda hujjatning nomi hamda uning mazmuni bir biriga zid kelib qolish holatlarini ham kuzatishimiz mumkin. Bu hodisalar futbol klublarini ba‘zan muzokaralarning juda kech bosqichida yoki hatto transfer shartnomasini imzolaganidan keyin bir futbolchini boshqa o‘yinchi foydasiga transfer qilishdan voz kechishga undaydi. Xuddi shunday, dastlabki kelishuvlar yoki shartnomalar loyihasini imzolagan futbolchilar, ba‘zida yakuniy shartnomani tuzishdan voz kechishadi. Muhim huquqiy oqibatlar, shuningdek, futbolchining transferi uning jiddiy jarohati yoki hatto vafot etishi tufayli to‘satdan yuzaga kelgan vaziyatlardan kelib chiqishi mumkin. Ushbu tezisda xalqaro transfer shartnomasi va professional futbol shartnomasini tuzish tartibining amaliy jihatlarini hamda axborot texnologiyalarining unga ta‘sirini muhokama qilishga e‘tibor qaratilgan.

Transfer jarayonida quyidagi holatlardan biri yuzaga kelishi mumkin: birinchidan, professional futbolchi dastlabki kelishuvni tuzadi, lekin tomonlar biri yakuniy shartnoma tuzishdan voz kechsa; ikkinchidan, klublar transfer shartnomasini tuzadilar, lekin futbolchi yangi klubi bilan mehnat shartnomasini tuzishdan bosh tortadi; uchinchidan, ikkita klub transfer shartnomasini tuzadi, ammo futbolchi fojiali tarzda vafot etadi. Ushbu holatlarning tahlili FIFA amaliyoti, “Futbolchilarning maqomi va transferlari to‘g‘risida”gi nizom (FIFA RSTP yoki FIFA Reglamenti), Shveysariya qonunchiligi, shuningdek FIFA “Nizolarni hal qilish palatasi” (FIFA DRC), FIFA “Futbolchilar maqomi qo‘mitasi” (FIFA PSC) Sport arbitraji (CAS) hujjatlari asosida amalga oshirilgan. Ushbu hujjatlarning asosiy maqsadi futbolchining transferini yakunlash yoki mehnat shartnomasini tuzish payti haqidagi savollarga javob berishdir. Ushbu maqolaning maqsadi, har xil turdagi futbol oldidan shartnomalar va dastlabki kelishuvlarni imzolash, shuningdek, haqiqiy va majburiy mehnat shartnomasi tuzilgunga qadar muzokaralarni bekor qilish qanday huquqiy oqibatlarga olib kelishini tushuntirishdan iborat. Ushbu maqola yuqorida aytib o‘tilgan huquqiy muammolarni sotib oluvchi klub, ozod qiluvchi klub va futbolchi nuqtai nazaridan ko‘rsatishga harakat qiladi. Bu ushbu bitim ishtirokchilarining potentsial da‘volari masalasini tahlil qilish imkonini beradi. Bunga kelib chiqadigan da‘volar kiradi haqiqiy transfer shartnomasi yoki futbolchining shartnomasi tuzilganligi va keyinchalik uning buzilishi, shuningdek shartnomadan oldingi majburiyatlarning buzilishi natijasida kelib chiqadigan da‘volar ham kiradi.

FIFA Futbolchilar maqomi qo‘mitasining yurisdiksiyasiga ko‘ra, transfer qoidalari quyidagi voqealar ketma-ketligiga asoslanadi. **Birinchidan**, transfer

kelishuvi — futbolchining sobiq klubi va yangi klubi o‘zaro kelishuvga erishishi va futbolchining transferi bo‘yicha tegishli shartnoma imzolashi kerak. **Ikkinchidan**, tibbiy ko‘riklar — ular mehnat shartnomasi imzolanishidan oldin o‘tkazilishi kerak. Ushbu shartlar amalga oshirilgandan so‘ng, futbolchi va uning yangi klubi mehnat shartnomasini imzolashi kerak.

Futbolchini bir klubdan boshqasiga xalqaro o‘tkazish jarayonidagi yana bir yakuniy qadam qo‘shilishi mumkin, ya‘ni futbolchining yangi futbol assotsiatsiyasida ro‘yxatdan o‘tishi. Futbolchini ro‘yxatdan o‘tkazish ko‘p bosqichli protsedura bo‘lib, **“FIFA Transfer Match System”ga (FIFA TMS)** ma‘lumot taqdim etish va transfer hujjatlarini (transfer shartnomasi va mehnat shartnomasi) yuklash, o‘yinchining Xalqaro transfer sertifikatini (ITC) olish kiradi. Futbolchini tegishli assotsiatsiyasida ro‘yxatdan o‘tkazish ham shu orqali amalga oshiriladi.

Shunday qilib, butun transfer jarayoni to‘rtta asosiy bosqichdan iborat:

1. Ikki klub o‘rtasidagi transfer shartnomasi.
2. Futbolchini yangi klubida tibbiy ko‘rikdan o‘tkazish.
3. Futbolchi va uning yangi klubi o‘rtasida mehnat shartnomasi tuzilishi.
4. Futbolchini yangi futbol assotsiatsiyasida ro‘yxatdan o‘tkazish.

Ko‘pincha, transfer kelishuvlari haqidagi umumiy tushuncha shundaki, futbolchilar bir klubdan boshqasiga o‘tkaziladigan tovarlar savdosiga o‘xshash tarzda o‘tkaziladi, o‘yinchilar “sotib olinadi” va “sotiladi” ularning bozor qiymati narx belgilariga o‘xshatiladi.

Bu idrok axloqiy nuqtai nazardan noto‘g‘ridir (ya‘ni, xodimlarning harakatini tovarlarni sotish bilan solishtirish). Transfer shartnomasini tuzish va mehnat shartnomasini imzolash jarayonlari bir-biri bilan mutlaqo va avtomatik ravishda birga bo‘lishi shart emas. Ba‘zan, ikkala kelishuvning qoidalariga qarab, bu jarayonlarni ajratish mumkin. Sport arbitraj sudining yurisdiksiyasiga ko‘ra, “Sotuvchining roziligi bilan amalga oshirilgan transfer va evaziga to‘langan narx to‘g‘ridan-to‘g‘ri mulk huquqini hisobga olmaydi, lekin klub va futbolchi o‘rtasidagi mavjud mehnat munosabatlariga ta‘sir qiluvchi bitimning bir qismidir. Bu har doim transfer qilinadigan futbolchining roziligini talab qiladi. "Sotish" orqali tomonlar mehnat shartnomasida belgilab qo‘yilganidek, futbolchining faoliyatidan foyda olish huquqini o‘tkazishga rozilik bildiradilar; Bu esa, o‘z navbatida, futbolchini yangi klubga qo‘yib yuborishi uchun uni federatsiyada ma‘muriy ro‘yxatdan o‘tkazish uchun zarur shartdir.

Transfer shartnomasini tuzish va mehnat shartnomasini tuzish o‘rtasidagi qat‘iy o‘zaro bog‘liqlik shubhali ekanligini Rade Krunichning “FK Donji Srem”dan “Hellas Verona Football Club”ga o‘tishi misolida ko‘rish mumkin.

2014-yil 22-avgust kuni bosniyalik futbolchi Rade Krunich Italiyaning “Hellas Verona Football Club” klubidan mehnat shartnomasini tuzish taklifini oldi. Taklifda shartnoma muddati (uch mavsum) va futbolchining maoshi ko‘rsatilgan va bu o‘zaro

transfer shartnomasini imzolash sharti ekanligi ko'rsatilgan. "Hellas Verona" va Krunichning o'sha paytdagi Serbiya klubi "Donji Srem" futbolchi bu taklifni imzoladi. Xuddi shu sanada "Hellas Verona" "Donji Srem"ga transfer shartnomasi bo'yicha taklif yubordi, Serbiya klubi bu taklifni 2014-yil 3-oktyabrda imzoladi. Bu taklifda "Hellas Verona" Rade Krunichning 300 000 yevroga sport xizmatlarini doimiy ravishda sotib olishga va'da berdi.

2014-yil 17-noyabrda futbolchining advokati "Hellas Verona"ga keyingi shartnoma muzokaralaridan voz kechish haqida xat yubordi. Futbolchi "Hellas"dan taklif (mehnat shartnomasi emas) olganini tan oldi, lekin bu taklif faqat tegishli vaqt ichida amal qilishi, yozgi transfer oynasi oxirigacha tushunilishini aytdi. Chunki ikkala tomon ham bu taklifni amalga oshirmagan. O'sha vaqtgacha yakuniy mehnat shartnomasini imzolanmadi, u klub keyingi shartnoma muzokaralarini bekor qilishga qaror qilganini tushundi va u ularni davom ettirishga majbur emasligini bildi.

Bu taklif faqat uning klubdan olganligining isboti edi, lekin uni qabul qilish belgisi emas edi. Qolaversa, futbolchining ta'kidlashicha, taklif mehnat shartnomasini tashkil etmaydi, chunki unda futbolchining hech qanday majburiyatlari ko'rsatilmagan va bundan tashqari, klub yakunda muzokaralarni to'xtatib qo'ygan edi. 2014-yilning 6-dekabrida "Hellas Verona" "FK Donji Srem"ga elektron pochta xabarini jo'natgan va unda futbolchidan 2014-yilning 27-dekabrida tibbiy ko'rikdan o'tish uchun Veronaga borishini so'ralgan. "FK Donji Srem" bu ma'lumotni Krunichga yetkazgan, u italiyalik futbolchining iltimosini e'tiborsiz qoldirgan.

2015-yilning 3-yanvarida "Donji Srem" futbolchini mehnat shartnomasidan faqat "Hellas Verona" bilan shartnoma imzolashi mumkinligini ta'kidlash sharti bilan ozod qildi. Shunga qaramay, 2015-yilning 1-fevralida futbolchi Serbiyaning "FK Borac Čačak" klubi bilan professional futbolchi shartnomasini imzoladi va 2015-yilning 20-fevralida Serbiya futbol assotsiatsiyasi tomonidan ushbu klub bilan ro'yxatdan o'tgan. 2015-yilning 10-fevralida "Hellas Verona" "Donji Srem"ga futbolchining xatti-harakati yuzasidan maktub yo'llab, "shartnomaning aniq buzilishidan o'z manfaatlarini himoya qilish uchun chora ko'rishga qaror qilganini" ma'lum qildi.

Shuni ta'kidlash mumkinki, futbolchilar va klublar o'zlarining potentsial mehnat munosabatlari bo'yicha turli hujjatlarni imzolaydilar.

Ushbu hujjatlar turli mazmunga ega bo'lishi mumkin va ular ko'pincha turli maqsadlarga xizmat qiladi. Ba'zida tomonlardan biri boshqa tomonni o'z manfaati va shartnoma shartlari to'g'risida xabardor qilishni xohlaydi, ba'zan esa boshqa tomon uni imzolash orqali taklifni qabul qilishni tasdiqlashni xohlaydi. Ba'zan, tomonlarning niyati, boshqa tomonning muzokaralardan juda yengil, ya'ni hech qanday oqibatlarisiz chekinmasligi uchun qandaydir kafolatga ega bo'lishdir. Ba'zida tomonlar kelajakdagi mehnat munosabatlarining asosiy shartlarini yozma ravishda tasdiqlashni xohlashadi. Bundan tashqari, hujjat shunchaki barcha oqibatlari bilan aniq mehnat shartnomasini

tashkil qilishi mumkin. Shartnoma bo'yicha muzokaralarga oid hujjatlar turli nomlarga ega bo'lishi mumkin. Masalan, "taklif xati", "X klubi bilan professional futbolchi shartnomasini imzolash uchun taklifnoma", "xat", "oldindan tuzilgan shartnoma", "taklif", "shartnoma taklifi", "mehnat shartnomasi loyihasi", "X" klubida ishtirok etishni tasdiqlash" va boshqalar. Ushbu turli nomlar hujjatning tasnifini va shuning uchun uning huquqiy oqibatlarini aniqlamaydi. FIFA DRC qoidalariga ko'ra, "Shartnomani talqin qilish uchun uning mazmuni muhim, lekin uning nomi emas".

Garchi bu tamoyil to'g'ri bo'lsa-da, shuni yodda tutish kerakki, hujjatning nomi tomonlarning niyatlarini talqin qilish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Xulosa

FIFA DRC va CASning shartnomalarning haqiqiyliги bilan bog'liq nizolar bo'yicha futbol manfaatdor tomonlar tomonidan imzolangan hujjatlarning sarlavhalari shartnoma tuzayotgan tomonlarning niyatlariga biroz oydinlik kiritishi mumkin. Biroq, ular o'zlarining haqiqiy huquqiy tabiatini oldindan baholamaydilar. Hujjatlarning mazmuni har doim katta ahamiyatga ega, shuningdek, hujjatlarni imzolash bilan bog'liq barcha holatlar, masalan, muzokaralarning butun jarayoni davomida tomonlarning xatti-harakatlari. Ba'zan, nazariy jihatdan, kasbiy subyektlar o'zini ikkinchi shartnomani tuzishni ta'minlamasdan, iqtisodiy ma'nosi boshqa shartnoma tuzishga bog'liq bo'lgan shartnomalarni imzolashda beparvolik bilan harakat qilishini kuzatish mumkin. CAS tomonidan qaror qabul qilingan "Hellas Verona" bilan bog'liq vaziyatda ham klub futbolchining transferi bo'yicha haqiqiy shartnoma imzolagan, ammo bu futbolchi bilan haqiqiy mehnat shartnomasini imzolamagan.

Ushbu maqolada keltirilgan FIFA DRC, FIFA PSC va CAS qarorlaridan quyidagi umumiy xulosalar chiqarish mumkin:

- agar hujjat shartnomaning barcha muhim elementlarini o'z ichiga olgan bo'lsa, haqiqiy va qonuniy kuchga ega bo'lgan futbol shartnomasi hisoblanadi;

- hujjat "oldindan tuzilgan shartnoma" deb hisoblanadi, agar

u yakuniy mehnat shartnomasini imzolash uchun dastlabki shartlarni aniq ifodalasa yoki tomonlar hali kelishilmagan ba'zi muhim elementlar mavjudligini ko'rsatsa;

- agar mehnat shartnomasi imzolanmagan yoki vakolatli sud organi tomonidan haqiqiy emas deb topilgan bo'lsa ham, transfer to'g'risidagi shartnomada muayyan shart qo'yilmagan va boshqacha qoida nazarda tutilgan bo'lmasa, transfer shartnomasi qonuniy kuchga ega va majburiy bo'lib qoladi;

- oldingi klub bilan shartnoma uzrsiz sababsiz bekor qilinishi natijasida yangi klub bilan tuzilgan mehnat shartnomasi o'z kuchini saqlab qoladi va qonuniy kuchga ega bo'ladi; faqat muayyan sanksiyalarni qo'llashga olib kelishi mumkin.

Futbol hakamlar sudlarining sud amaliyoti tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'p hollarda nizolar milliy futbol qoidalari, milliy qonunchiligi, shuningdek, alohida

mamlakatlarning huquqiy madaniyatidagi farqlardan kelib chiqadi.

FIFA organlari va CASning pozitsiyasi shundan iboratki, xalqaro futbol qoidalari alohida davlatlar qoidalaridan ustun bo‘lib, milliy huquqiy madaniyatlarga ham singib ketgan. Shu tariqa ular futbol olamida millatlararo yoki transmilliy huquqiy madaniyatni shakllantiradi, ularni e‘lon qiladi va himoya qiladi. Barcha futbol manfaatdor tomonlari tomonidan umumbashariy rioya etilishi talab qilinadigan qadriyatlar. Bu qadriyatlar va tamoyillar, birinchi navbatda, shartnoma barqarorligi tamoyili, balki vijdonan muzokaralar olib borish talabidir. Shu bilan birga, FIFA va CAS yurisprudensiyasida tilga olingan ushbu muayyan huquqiy tamoyillar va tushunchalar bevosita Shveytsariya huquqidan kelib chiqqanligi va Rim huquqidan kelib chiqqanligini ko‘rish mumkin. Ushbu tushunchalar va tamoyillar turli manfaatdor tomonlar o‘rtasidagi nizolarda bevosita qo‘llaniladi, ular fuqarolik huquqi tizimiga, shuningdek, umumiy huquq yoki shariat huquqi tizimiga kiritilishi mumkin.

Umuman bugungi rivojlangan davrda transfer shartnomalarini mehnat shartnomalarini ko‘p hollatlarda o‘zgartirishga qodir vosita deyishimiz mumkin. Futbolchilar ko‘proq maosh olish uchun ham vaqti vaqti boshqa jamoalardan yaxshi moliyaviy takliflar borligi haqida yolg‘on xabar berish orqali amaldagi klublaridan ko‘proq maosh olishga intiladilar.

Foydalanilgan manbalar

1. Sport kontrakti huquqi: O‘quv qo‘llanma. Mualliflar jamoasi. – T.: TDYU, 2020. – 27 b.
2. Рогачев Д.И. Спортивное право России. Учебник для магистров - Москва, 2016. с. 123- 157
3. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi // Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi, 29.10.2022-y., 02/22/798/0972-son; 12.04.2023-y., 03/23/829/0208-son
4. Bucher E (2004) Law of contracts. In: Dessemontet F, Ansay T (eds) Introduction to Swiss Law, 3rd. edition, Chapter 8 (vgl.auch Nr.61).
5. Kluwer/Schulthess, The Hague, Boston & London Cuniberti G (2014) The international market for contracts: the most attractive contract laws, 34 Nw. J Int L Bus 455
6. de Dios Crespo Pérez J (2012) Contractual stability: breach of contract. In: Wild A (ed) CAS and football: landmark cases. T.M.C. Asser Press, The Hague
7. Duval A (2013) Lex Sportiva: a playground for transnational law. Eur Law J. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2317826>

TALABA HUQUQIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA ICHKI ISHLAR ORGANLARI VA OLIY TA'LIM HAMKORLIGINING PEDAGOGIK ASOSLARI

Yusupov Akbar Ikromovich

Buxoro viloyati IIB boshlig'i o'rinbosari podpolkovnik

Annotatsiya: Ushbu maqolada talaba huquqiy kompetentligini rivojlantirishda ichki ishlar organlari va oliy ta'lim hamkorligining pedagogik asoslari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, pedagogika, mutaxassis, malaka, kadr.

Hozirda ta'lim tizimini takomillashtirish orqali har tomonlama etuk, barkamol, irodali, fidoiy va tashabbuskor kadrlarni tayyorlashga katta e'tibor berilayapti. Professional ta'lim tizimidagi kasb-hunar kollejlari uchun yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, mutaxassislar malakasini oshirish, sohani jadal rivojlantirish va ishlab chiqarish korxonalarini o'rtasidagi uzviy aloqa tizimini takomillashtirish bo'yicha ularning o'rtasida o'zaro manfaatli innovatsion hamkorlikga erishilmoqda.

Ilmiy va innovatsion sohalardagi hamkorlik mamlakatning global iqtisodiy makondagi nufuzini oshiradi.

Shiddat bilan yangilanayotgan zamonda ixtirolar, ilmiy tadqiqotlar, innovatsion g'oyalar, texnik ishlanmalar va ularni tijoratlashtirish o'ta muhim sanaladi. Aynan ularning ko'lami va sifati raqobatbardosh, daromadi yuqori mahsulotlar yaratishga xizmat qiladi. O'z navbatida, xalqaro ilmiy loyihalarda ishtirok etish mamlakat ilmiy salohiyati darajasini belgilaydi.

Ilmiy ishlanma va texnologik yangiliklar jamiyat hayotining barcha jabhalarini bog'lovchi mexanizmga aylanayotgan hozirgi davrda mazkur sohalarda hamkorlikni kengaytirmay turib, jahon bozorlarida raqobatbardoshlikka erishib bo'lmaydi.

Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan ham ilm-fan va innovatsiyalar sohasida xalqaro aloqalarni kengaytirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Vazirlik faoliyati samaradorligini oshirish va ilg'or xorijiy tajribalarni joriy etish maqsadida Germaniya, AQSh, Qozog'iston, Avstriyadan yuqori malakali xorijiy mutaxassislar maslahatchi sifatida jalb qilindi.

Fan va innovatsiyalar sohasida hamkorlikni rivojlantirish maqsadida Xitoy, Evropa iqtisodiy komissiyasi, MDH va boshqa tashkilotlar bilan yaqindan aloqalar o'rnatilgani ham soha rivojiga xizmat qilmoqda. Xorijiy hamkorlikdagi ilmiy loyihalar.

Ilm-fan va innovatsiyalar sohasidagi xalqaro hamkorlikda xorijiy mamlakatlar bilan amalga oshirilayotgan qo'shma ilmiy loyihalarning o'rni katta.

Qo'shma loyihalar ikkala tomonning umumiy manfaatlariga xizmat qiladi. Isroil,

Turkmaniston, Eron, Belarus, Rossiya, Vengriya va EAPI (Evro Osiyo ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash uyushmasi) bilan hamkorlik doirasida 2022-2023 yillarda yuzdan ortiq xalqaro tadqiqot loyihasini moliyalashtirish rejalashtirilgan bo'lib, ular qishloq xo'jaligi va texnika kabi ahamiyatli sohalardan tortib, sun'iy intellekt va gen muhandisligi kabi zamonaviy yuqori texnologiyalarni qamrab oladi.

Vazirlik tomonidan e'lon qilingan fundamental loyihalar tanlovlariga qo'yilgan talablardan biri xorijiy ekspertlarni loyihaga hamrahbar etib jalb qilishdir.

Xorijdagi nufuzli universitet va ilmiy markazlarda faoliyat ko'rsatayotgan, loyiha mavzusi yo'nalishida muhim natijalarga erishgan, Xirsh indeksi 5 va undan yuqori bo'lgan etakchi olim hamrahbar sifatida belgilanishi tadqiqotlarning yanada sifatli bo'lishini ta'minlamoqda. Masalan, Fanlar akademiyasi Genomika va bioinformatika markazi va Rossiyaning Kurchatov instituti o'rtasida uzunning yangi navlarini yaratish bo'yicha hamkorlik yo'lga qo'yilgan bo'lib, genom axborotlari asosida uzum seleksiyasi uchun yangi avlod texnologiyalari yaratiladi.

Doktorantura, stajyor-tadqiqotchilik va malaka oshirish ilmiy faoliyatning ajralmas qismidir. Joriy yilda falsafa doktori va fan doktori ilmiy darajasini olish uchun 1800 kishi qabul qilingan bo'lib, bu 2019 yildagi ko'rsatkichdan 65 foiz ko'proqdir. Vazirlik tomonidan bu yo'nalishda ham xalqaro aloqalar kengaytirilmoqda. Xususan, Vengriya, Rossiya, Belarus va Turkiya bilan hamkorliklar natijasida o'zbekistonliklar uchun xorijda 150 taga yaqin maqsadli kvota ajratilishiga kelishilgan. Izlanishlarning natijalari nafaqat O'zbekiston, balki dunyo hamjamiyati uchun ham ahamiyatli bo'lishi zarur. Bunday xalqaro darajani ta'minlashdir.

Tadqiqot usullari: maxsus va ilmiy adabiyotlarni nazariy o'rganish va tahlil qilish, hujjatlarni tahlil qilish, ekspert so'rovi, so'rovnomalar, empirik ma'lumotlarni talqin qilish va tahlil qilishning statistik usullari (tavsiflovchi statistika, korrelyatsion tahlil).

Tadqiqotning empirik bazasi mintaqaviy darajadagi normativ-huquqiy hujjatlar, mualliflik tadqiqotlar natijalari;

Tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyati talabalarning ijtimoiy kompetentligini innovatsion hamkorlik asosida takomillashtirish yo'nalishlari va shartlarini ko'rib chiqish, "talabalarning ijtimoiy kompetentligi" tushunchasiga mualliflik ta'rifini shakllantirishdan iborat. Rossiya, Hindiston, Belarus, Qirg'iziston, Tojikiston hamda MDH bilan hukumatlararo bitimlar imzolandi hamda Buyuk Britaniya, Vengriya, Germaniya, Koreya, AQSh, Turkiya, Yaponiya va barcha Markaziy Osiyo davlatlari bilan, shuningdek, BMT, Jahon banki, YUNESKO, ShHT, Islom taraqqiyot banki,

Ta'lim jarayonini innovatsion tashkil etishda pedagogika sohasidagi bilimlardan foydalanish, ularni amaliyotda qo'llash metodlarini takomillashtirish bo'yicha AQSh, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Germaniya, Xitoy, Singapur, Janubiy Koreya kabi dunyoning rivojlangan mamlakatlarida ta'lim sohasini modernizatsiyalash, innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish, o'qitishning didaktik asoslarini global strategiyalar

sifatida pedagogik amaliyotga tatbiq etish tendensiyalari kuzatilmoqda. Rivojlangan mamlakatlarda ta'lim eng noyob kapital sifatida qadrlanayotgan bugungi sharoitda uzluksiz ta'limning barcha bosqichlarida "ta'lim sifatini baholash jarayoni va vositalarini takomillashtirish, erishilgan natijalarni aniqlash imkonini beruvchi mexanizmlarni amaliyotga joriy etish» dolzarb vazifa etib belgilandi.

Jahonda va mamlakatimizda ta'lim barqaror taraqqiyotni ta'minlaydigan asosiy kuch sifatida e'tirof etilib, kompetensiyaviy yondashuvlar asosida ta'lim jarayonini innovatsion tashkil etish, pedagogik diagnostika metodlaridan optimal foydalanish strategiyalari samaradorligini oshirish va usullarini takomillashtirish orqali tahsil oluvchilar uchun ularning hayoti davomida sifatli ta'lim olish imkoniyatini yaratish alohida dolzarblik kasb etmoqda. Bu esa, har tomonlama yetuk, komil insonni shakllantirish masalasining ko'p qirrali va murakkabligi pedagogikaning hozirgi zamon ta'lim nazariyasi va amaliyoti uchun muhimligini ko'rsatib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Басова В.М. Формирование социальной компетентности сельских школьников // - Кострома: КГУ, 2004. с.279.
2. Вацлавик П. и др. Прагматика человеческих коммуникаций // - М.: Апрель Пресс, 2000. с.320.
3. Дружинин В.А. Варианты жизни: Очерки экзистенциальной психологии // - М.: ПЭРСЭ; СПб.: ИМАТОН-М, 2000. с.135.
4. Зимней И.А. Осваиваем социальные компетентности // под ред. - М.: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2011. с.59.
5. Рожков М.И. Юногика. Педагогическое обеспечение работы с молодежью // - Ярославль: Изд-во ЯГПУ им. К.Д. Ушинского, 2007. с.312.
6. Muhiddinov A.G. O'quv jarayonida nutq faoliyati // – T.: O'qituvchi, 1995.

**ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПАТОГЕННОСТИ ВИРУСА ГЕПАТИТА В,
ВЫЗЫВАЮЩЕГО ЦИРРОЗ ПЕЧЕНИ. СПЕЦИФИКА
АУТОИММУННОГО ПРОЦЕССА**

Холжигитов Хушнуда Тоштемурович

Самаркандский государственный медицинский

Университет 3-й курс

+998943572903

Зарнигор Асадова Ильясовна

Самаркандский государственный медицинский

университет, 3 курс

+99893 473 21 40

Садыкова Нилуфар Зиёдуллаевна

Самаркандский государственный медицинский

университет, 2 курс

+998940027848

АННОТАЦИЯ

Фиброз печени (ФП) является одной из глобальных проблем медицины. Он ухудшает качество жизни пациентов, приводит к развитию цирроза печени (ЦП) и гепатоцеллюлярной карциномы (ГЦК). Несмотря на значительное количество исследований, раскрывших патогенетические аспекты фиброгенеза, на сегодняшний день нет патогенетического лечения, которое бы приводило к регрессу фиброза печени. Этиотропную терапию хронических, особенно вирусных, поражений печени считают основной в достижении регресса ФП. В настоящее время одним из лидеров в развитии и прогрессировании ФП считается хронический гепатит В (ХГВ), а отсутствие противовирусной терапии (ПВТ), приводящей к элиминации вируса, укрепляет его позиции. Согласно данным ВОЗ, количество заболеваний ХГВ, несмотря на существующую вакцину, неуклонно растет, что сохраняет научный интерес к данной проблеме. Таким образом, отсутствие патогенетической терапии ФП при хронических диффузных заболеваниях печени (ХДЗП), включая ХГВ, делает проблему ФП актуальной, а понимание патогенетических механизмов его формирования поможет нам в поиске возможных факторов, которые будут прогнозировать течение заболевания и обоснуют персонализированный подход к лечению.

Ключевые слова: *хронический гепатит В; гепатоцеллюлярная карцинома; фиброз печени; оксидативный стресс; интерлейкины.*

Фиброз – патологический процесс в печени, в результате которого гепатоциты утрачивают свою функцию и замещаются соединительной тканью, в

ответ на воздействие этиологических факторов. Пусковым механизмом развития ФП могут быть различные этиологические факторы: вирусные гепатиты, аутоиммунные процессы (первичный билиарный холангит, первичный склерозирующий холангит), нарушение метаболизма (неалкогольная жировая болезнь печени), болезни накопления (болезнь Вильсона–Коновалова, гемохроматоз), генетические заболевания (дефицит альфа-1-антитрипсина), употребление алкоголя, гепатотоксичных ядов и лекарственных средств. Процесс фиброзирования начинается с избыточного накопления внеклеточного матрикса (ВКМ), основная составляющая которого – коллагены (в большей степени коллагены I и III типов, а также коллаген базальной мембраны IV). Многократное увеличение их концентрации при ФП ведет к склерозу синусоидов и формированию порто-венозных шунтов, из-за чего нарушается процесс обмена между гепатоцитами и синусоидами. Основное место в продукции ВКМ занимают клетки Ито (звездчатые клетки). Клетки Ито (КИ) – перициты, которые располагаются в перисинусоидальном пространстве печеночной долики, которые вырабатывают пре- и противοфибротические факторы, находящиеся в равновесии при отсутствии повреждения органа. Звездчатые клетки расположены по ходу синусоидов и имеют тесную связь с клетками Купфера (КК) и макрофагами. КИ имеют два состояния: спокойное и активированное. В норме клетка находится в спокойном состоянии и является депо ретиноидов, а также вырабатывает противовоспалительный цитокин интерлейкин 10 (ИЛ-10), который снижает активность КК, тем самым оказывает антифибротический эффект. В активированном состоянии КИ начинают вырабатывать рецепторы к различным цитокинам и белкам, которые образуются вследствие повреждения гепатоцитов, а также активации макрофагов печени и эндотелия синусоидов. КК – специфичные для печени резидентные макрофаги, не только играют центральную роль в ответе на повреждение, но также действуют как генератор активных форм кислорода (АФК), главным образом, благодаря активности фагоцитарной НАДФ-оксидазы² (NOX) в связи с передачей сигналов Toll-подобного рецептора (TLR). После активации профиброгенными факторами, они высвобождают, экспрессируют биологически активные медиаторы (хемокины, цитокины, молекулы адгезии и АФК) в соседних гепатоцитах и клетках Ито, чтобы опосредовать повреждение и фиброгенез.

Вследствие повреждения гепатоцитов, а также активации макрофагов и эндотелия синусоидов, образуются провоспалительные цитокины, к которым КИ в активированном состоянии вырабатывают рецепторы. Цитокины – это низкомолекулярные белки, участвующие в иммунных реакциях и секретируемые активированными клетками иммунной системы, связываясь с рецепторами

клеток-мишеней. Они являются медиаторами межклеточных связей, а также регулируют силу и протяженность иммунного ответа. При повреждении печени выделяются провоспалительные цитокины, а также биологически активные вещества: ФНО-а, ИЛ-1, ИЛ-6, оксид азота, эндотелин, SMAD3-белок. Эти вещества приводят к активации КИ, которые в свою очередь вырабатывают два вида БАВ, которые участвуют в процессе фиброгенеза, это трансформирующий фактор роста (TGF- β 1) и тромбоактивирующий фактор роста (PDGF). Главной целью активированного ФНО-а в процессе фиброгенеза, являются митохондрии, которые погибают при воздействии данного фактора, что сопровождается выходом из них активных форм кислорода и других факторов, приводящие к гибели клетки. Также ФНО-а увеличивают продукцию провоспалительных цитокинов, таких как ИЛ-1, ИЛ-6, ИЛ-8, тем самым усиливают некроз гепатоцитов. ИЛ-1, -6, -8 образуются в активированных клетках Купфера и оказывают дополнительное влияние на трансформацию КИ в фибробласты и миофибробласты. Эндотелин – вазоконстриктор, один из мощнейших сосудосуживающих агентов, что приводит к гипоксии клетки и последующей ее гибели. TGF- β 1 стимулирует выработку белков экстрацеллюлярного матрикса (ЭЦМ) за счет активации КИ, а также его считают главным профиброгенным цитокином, который повышает продукцию коллагена фибробластами и гепатоцитами. PDGF ответственен за разрастание соединительной ткани, в том числе фибробластов и миобластов. Регулируется данный процесс ауто- и паракринными механизмами. Отдельно стоит отметить роль такого генетического фактора, как группа крови. В ряде исследований отмечалось, что у лиц с IV группой крови отмечалось более тяжелое течение заболевания вирусным гепатитом В с сопутствующими осложнениями со стороны паренхимы печени. Однако в организме существуют и защитные факторы, которые при нормальном состоянии печени находится в равновесии с агрессивными, и не дают активироваться процессу фиброгенеза. К противовоспалительным и противофибротическим веществам относятся ИЛ-4 и ИЛ-10, которые в норме подавляют провоспалительную активность макрофагов. Фактор роста гепатоцитов (ФРГ) предупреждает активацию перекисного окисления липидов (ПОЛ) – еще одного повреждающего гепатоциты фактора. SMAD7 – один из структурно подобных белков, который тормозит передачу сигнала от рецептора TGF- β 1 к составляющему ядра клеток Ито. SMAD7 блокирует чрезмерную активность TGF- β через ингибирование SMAD3, который ответственен за увеличение выработки коллагена I типа. К генетическим протективным факторам относятся III группа крови, при которой течение вирусного гепатита В протекает в легкой форме, с минимальными повреждениями печени, а также наличие синдрома Жильбера в гомо- или гетерозиготной форме. Синдром

Жильбера обладает антиоксидантными свойствами, предотвращая активацию тромбоцитов путем поглощения перекиси водорода (H₂O₂).

Одной из самых частых причин формирования фиброза печени является хронический гепатит В. Ввиду отсутствия возможностей полной элиминации вируса в организме пациента, риска микст-инфекции с гепатитом D, а также фиксируемого роста заболеваемости среди населения, вирус гепатита В является одним из самых агрессивных хронических заболеваний печени, вызывающий серьезные повреждения.

Вирус гепатита В – это ДНК-вирус из семейства *Hepadnaviridae*. Имеются два пути заражения гепатоцита вирусом: репликативный – тогда развивается картина острого или хронического гепатита, и интегративный – в этом случае процесс переходит в вирусоносительство. При проникновении вируса внутрь печеночной клетки высвобождается ДНК вируса, затем она попадает в ядро гепатоцита и берет на себя роль матрикса для синтеза нуклеиновых кислот. В результате запуска каскада реакций, происходит сборка нуклеокапсида вируса, который мигрирует в цитоплазму, где происходит окончательная сборка и вирус становится полным. Поражение гепатоцитов связано с иммунным ответом организма при вирусных инфекциях, которое происходит из-за экспрессии вирусных антигенов на мембране гепатоцитов и выхода вирусных антигенов. Клеточные цитотоксические реакции используются для устранения вируса, в результате чего данный процесс приводит к разрушению инфицированных гепатоцитов и высвобождению вирусных антигенов (HB_сAg, HB_eAg, HB_sAg). В механизме повреждения гепатоцитов ведущую роль отдают перекисному окислению липидов и лизосомальной гидролазы. Триггером могут быть лимфотоксины, высвобождающиеся из эффекторных клеток при их контакте с гепатоцитами, а также сам вирус. Далее происходит ряд процессов: взаимодействие фактора агрессии (лимфотоксины или вирус) с биологическими макромолекулами, что ведет к повышенной проницаемости гепатоцеллюлярных мембран за счет образования свободных радикалов, активация процессов перекисного окисления липидов. Затем происходит активация и выход лизосомальных гидролаз (РНК-аза, ДНК-аза, катепсины и др.) с распадом печеночной клетки и высвобождением аутоантигенов. Вся цепь последовательных событий воспаления в итоге завершается развитием фиброза печени. Важной особенностью при ХГВ процесс образования ФП с последующей трансформацией в ГЦК связан с воздействием самого вируса. Интеграция генома вируса в геном человека является одним из основных механизмов образования ГЦК. Происходит это за счет белков HB_x. Данные белки регулируют активацию выработки фермента теломеразы, которая участвует в образовании раковых клеток, позволяя делиться им бесчисленное

количество раз, не достигая апоптоза.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Калиаскарова К.С, Баймагамбетова Ж.Б., Умурзакова Р.С., Сейдгапарова М.У., Жусупбек С.Ж., Шевченко С.А., Васильева В.В., Вишневская В.Н. Современные аспекты патогенеза вирусного фиброза печени. Клиническая медицина Казахстана. 2012; 2: 89–92. [Kaliaskarova K.S. Sovremennye aspekty patogeneza virusnogo fibroza pecheni/ Kaliaskarova K.S, Bajmagambetova ZH.B., Umurzakova R.S., Sejdgaparova M.U., ZHusupbek S.Z.H., SHEvchenko S.A., Vasil'eva V.V., Vishnevskaya V.N. Klinicheskaya Medicina Kazahstana. 2012; 2: 89–92. (in Russian)]
2. Geerts A. History, heterogeneity, developmental biology, and functions of quiescent hepatic stellate cells. *Seminars in Liver Disease*. 2001; 21 (03): 311–336. doi: 10.1055/s2001-17550.
3. Liang, S. Kisseleva, T.; Brenner, D.A. The role of NADPH oxidases (NOXs) in liver fibrosis and the activation of myofibroblasts. *Front. Physiol.* 2016; 7: 17. doi: 10.3389/fphys.2016.00017.
4. Dixon L.J., Barnes M, Tang H, Pritchard MT, Nagy LE. Kupffer cells in the liver. *Compr Physiol.* 2013; 3 (2): 785–797. doi: 10.1002/cphy.c120026.
5. Кляритская И.Л., Стилиди Е.И. Роль различных цитокинов в фиброгенезе печени при хронических вирусных гепатитах В и С. Крымский терапевтический журнал. 2010; 1: 41–45. Klyaritskaya I.L., Stilidi E.I. Rol' razlichnyh citokinov v fibrogeneze pecheni pri hronicheskikh virusnyh gepatitah V i S. Krymskij terapevticheskij zhurnal. 2010; 1: 41–45 (in Russian)]

**ПРОИСХОЖДЕНИЕ ВТОРИЧНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ СЕРДЦА
КЛИНИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ОБУЧЕНИЯ**

Холжигитов Хушнуда Тоштемирович

Самаркандский государственный медицинский

Университет 3-й курс

+998943572903

Зарнигор Асадова Ильясовна

Самаркандский государственный медицинский

университет, 3 курс

+99893 473 21 40

Садыкова Нилуфар Зиёдуллаевна

Самаркандский государственный медицинский

университет, 2 курс

+998940027848

АННОТАЦИЯ

В данной статье отражены сведения о раннем выявлении сердечно-сосудистых заболеваний, факторах риска и их профилактике.

Ключевые слова: *сердечно-сосудистые заболевания, профилактика, факторы риска.*

Необходимость активной профилактики сердечно-сосудистых заболеваний, связанных с атеросклерозом, обосновывается следующими факторами:

1. Сердечно-сосудистые заболевания – основная причина смертности в Европе и одна из важных причин нетрудоспособности. Сердечно-сосудистые заболевания вносят значительный вклад в растущие затраты на охрану здоровья.

2. Атеросклероз развивается скрыто на протяжении многих лет, поэтому к моменту появления клинических симптомов обычно уже имеется выраженное поражение сосудов.

3. Больные сердечно-сосудистыми заболеваниями часто умирают внезапно, что во многих случаях не позволяет оказать им необходимую помощь.

4. Высокая распространенность сердечно-сосудистых заболеваний тесно связана с особенностями образа жизни и модифицируемыми физиологическими и биохимическими факторами риска.

5. Модификация факторов риска приводит к снижению сердечно-сосудистой смертности и заболеваемости, особенно у пациентов группы высокого риска.

В последние годы наметилась тенденция к снижению смертности населения

России, однако в целом ее уровень продолжает оставаться одним из самых высоких в Европе. Отмечается существенное увеличение смертности от сердечно-сосудистых заболеваний (ССЗ) в трудоспособном возрасте, которая увеличилась у мужчин с 53 до 61%, а у женщин с 61 до 70%. Основной причиной значительного роста этих показателей остаются ишемическая болезнь сердца (ИБС) и мозговой инсульт (МИ). Только активизация системы профилактики заболеваний и укрепления здоровья на уровне как государственной политики, так и службы практического здравоохранения может привести к положительным сдвигам в создавшейся ситуации.

При первичной профилактике врачу приходится иметь дело чаще всего с пациентами, не предъявляющими жалоб на свое здоровье (так называемые «здоровые пациенты»), которые имеют те или иные факторы риска (ФР), требующие врачебного вмешательства, и при общении с которыми имеются принципиальные отличия от общения с больными людьми. Для осуществления вторичной профилактики необходимо выявлять уже заболевших людей и затем использовать все имеющиеся методы лечения, направленные на замедление прогрессирования заболевания и снижение риска осложнений. Под факторами риска (ФР) понимают различные биологические характеристики человека (уровень липидов, глюкозы, мочевой кислоты в крови, АД, масса тела) и особенности его образа жизни (курение, низкая физическая активность, переизбыток, злоупотребление алкоголем), приводящие к увеличению риска развития заболеваний. Для улучшения профилактических мероприятий при каждом обращении пациента в амбулаторно-поликлиническое учреждение врачу необходимо собрать информацию о ФР. С помощью краткого опроса о привычках, а также при измерении АД, роста и массы тела можно выявить лиц с тремя основными ФР (курение, повышение АД, ожирение). Проведение, кроме того, дополнительных методов обследования, таких как исследование крови на содержание липидов (как минимум общего холестерина, а наиболее целесообразно — ХС ЛВП и триглицеридов), уровня глюкозы позволит более полно выявить группы риска по развитию ССЗ. Особое внимание следует уделить лицам с наследственной предрасположенностью к различным заболеваниям, особенно у тех, кто имеет ФР. Комитет экспертов ВОЗ сформулировал наиболее важные факторы риска для развития ССЗ:

1. Дислипидемия (повышенный уровень холестерина и особенно ХС ЛПНП, низкий уровень ХС ЛПВП, повышенный уровень триглицеридов).
2. Артериальная гипертензия.
3. Гипергликемия и сахарный диабет.
4. Ожирение.
5. Низкая физическая активность.

6. Наследственная предрасположенность. Приоритетные группы для профилактики сердечно-сосудистых заболеваний в клинической практике:

1. Больные с атеросклерозом коронарных, периферических и церебральных сосудов.

2. Пациенты группы высокого риска, имеющие: а) множественные факторы риска, определяющие вероятность смерти от сердечно-сосудистых заболеваний $\geq 5\%$ в течение 10 лет (или при экстраполяции на 60-летний возраст по таблице SCORE); б) резко повышенный уровень одного фактора риска: холестерин ≥ 8 ммоль/л (320 мг%), холестерин ЛПНП ≥ 6 ммоль/л (240 мг%), АД $\geq 180/110$ мм рт. ст.; в) сахарный диабет I и II типа с микроальбуминурией. 3. Близкие родственники больных с ранними сердечно-сосудистыми заболеваниями.

Нарушения липидного обмена, главное проявление которого — повышение уровня холестерина в крови (особенно ХС ЛПНП) — основной фактор развития атеросклероза и ИБС.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Беленков, Ю.Н. Профилактика и лечение сердечнососудистых заболеваний. Рабочая тетрадь врача: рекомендации / Ю.Н. Беленков, Р.Г. Оганов. — М., 2006. — 53 с.
2. Карпов, А.М. Самозащита от саморазрушения / А.М. Карпов. — М.: Мед-Пресс, 2005. — С.60—84.
3. Крулев, К.А. Заболевания сердца и сосудов. Профилактика и лечение / К.А. Крулев. — СПб.: Питер Пресс, 2008. — 157 с.
4. Левшин, В.Ф. Курение среди врачей и их готовность к оказанию помощи пациентам в отказе от курения / В.Ф. Левшин, Н.И. Слепченко // Русский медицинский журнал. — 2009. — Т. 7, № 14. — С.917—921.
5. Марцевич, С.Ю. Первичная профилактика сердечнососудистых осложнений: роль статинов / С.Ю.Марцевич, Н.П.Кутишенко // Рациональная фармакотерапия в кардиологии. — 2009. — № 4. — С.80—84.

XUSUSIY OLIY TA'LIM MUASSASALARINING OLIY TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Qamarova Nigora Fayzullayevna

Buxoro inovatsiyalar universiteti, ikkinchi bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada xususiy oliy ta'lim muassasalarining rivojlanishi, ulardagi ta'lim olish imkoniyatlari, oliy ta'lim muassasalari o'rtasida raqabotning shakllanishi va rivojlanishi, xususiy oliy ta'lim muassasalarida tashkil etilgan zamonaviy ta'lim texnologiyalari va ta'lim sifatini oshirishning o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z yuritiladi. Shu bilan bir qatorda, xususiy oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tizimini takomillashtirish jarayonida e'tiborga olinishi zarur bo'lgan xususiyatlar, asosiy vazifalar va ularning amaldagi ifodasi, sohada kuzatilayotgan muammolar tahlili natijalariga tayangan holda xususiy oliy ta'lim muassasalarining oliy ta'lim sifatini oshirishdagi o'rni va ahamiyati muallifning yondashuvi asosida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: xususiy oliy ta'lim muassasalari, ta'lim sifati, fan, davlat, kadrlar, chet el oliy ta'lim muassasalari, oliy ta'lim, sohalar, mutaxassislar, fan va texnologiyalar, xususiy sektor, boshqaruv tizimi, ta'lim sohasi va boshqalar.

KIRISH

Bugungi kunda butun dunyoda va yurtimizda xususiy oliy ta'lim muassasalari ko'payib va rivojlanib bormoqda. Xususiy oliy ta'lim muassasalarining ko'payishi har tomonlama ta'lim sohasida juda kata o'zgarishlarga sabab bo'lmoqdi. Avvalambor, oliy ta'lim muassasalarining ta'lim xizmatlari bozorida o'zaro raqobatlashishi sabab bo'lmoqda. Raqobat natijasida talabalarga sifatli bilim berish, ularni zamonaviy kasblarga tayyorlash va mehnat bozoriga malakali kadrlarni yetishtirib chiqarmoqda. Bundan tashqari, xususiy oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilarning o'z ustida ishlab malakasini oshirishiga, talabalarga bilim berishda turli xil innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga hamda talabalarni fanga qiziqtirish va ruhlantirish orqali ta'lim sifatini oshirishga sabab bo'lmoqda.

Dunyoda xususiy oliy ta'lim muassasalari sonining ko'payishi natijasida talabalar hamyonbop narxda yuqori sifatli ta'lim olishlari mumkin. Oliy ta'lim muassasalarini xususiylashtirish to'liq raqobat sharoitida raqobatni rag'batlantiradi, bu esa samaradorlikni oshirish, sifatni yaxshilash va xarajatlarni kamaytirishga olib keladi. Bu ham talabalarga nufuzli universitetlarda xorijdagi talabalar bilan raqobatlasha oladigan bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlariga yordam beradi.

Bundan tashqari xususiy oliy ta'lim muassasalarining ko'payishidan o'qishga kirish faqatgina oldin davlat oliy ta'lim muassasalarining bakalavriat va magistratura

bo'yicha davlat buyurtmasi va to'lov-kontrakt asosida o'qishga qabul qilish kvotalari asosida amalga oshardi ammo hozirgi kunda istagan kishiga o'qishga kirishi va oliy ma'lumotli bo'lish imkoniyatiga ega. O'qishga kirish uchun keyin yil uchun o'qishga qabul qilish kvotalari e'lon qilinishini va kirish imtihonlari boshlanishi kutish shartmas. Xususiy oliy ta'lim muassasalarida o'qishga kirishi va o'qishni davom ettirish mumkin.

Dunyo tajribasidan barchamizga ma'lumki, dunyoning eng nufuzli oliy ta'lim muassasalarining ko'pchiligini xususiy oliy ta'lim muassasalari tashkil qiladi. Ularga misol tariqasida Amerika Qo'shma Shtatlaridagi Harvard universiteti, Stanford universiteti, Kolumbiya universiteti, Boston universitetini, Janubiy Koreyadagi Yonsei universiteti, Koreya universiteti, Hanyang universiteti va dunyo mamlakatlarining bir qancha xususiy universitetlarini ko'rishimiz mumkin. Yuqorida nomlari keltirilgan universitetlar hozirgi kunda malakali kadrlar tayyorlashda dunyoda yetakchi o'rinda turadi va ular o'rtasida sof raqobat shakllanganligi ham barchamizga ma'lum.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ushbu mavzuni tadqiq etish yuzasidan xorijiy va mamlakatimiz olimlarining ta'lim tizimini takomillashtirish masalalari, oliy ta'lim tizimini isloh qilish va uni rivojlantirish hamda oliy ta'limda o'qitish sifatini oshirishga bag'ishlangan ilmiy asarlar mavjud.

Quyidagi mualliflarning asarlari oliy ta'lim muassasasi faoliyatini rivojlantirish masalalarini mamlakatning barqaror rivojlanishida muhim omil sifatida nazariy tushunishga bag'ishlangan: Brunner, Xose Joaquin va Entoni Tillett (2022), Veber. Lyusi, J. Duderstatdt(eds.) (2021), Sondergaard va Murthi (2023), Krainik V.L. (2022), Nikolaeva D. (2020), Rozhdestvenskiy A.V. (2019), Sattarov S.A. (2018), Odilov T., Raximova D.N. (2017), Abirov V.E. (2017), Ashurova H.Kh. (2018), Tojjeva A., Babaniyazova N. (2015), Usmanov S.A., Xalilov A.Kh. (2015), Baisariyev N.Kh. (2016), Babayeva N.M. (2015), Baratov R.U., Ramatov Zh.S. (2018), Vohidova N.Kh., Xalikova Z.M. (2016), Gaibnazarova Z.T. (2017). Globallashuv sharoitida oliy ta'lim tizimini rivojlantirish va xususiy oliy ta'lim muassasalarini ko'paytirish va rivojlantirish orqali oliy ta'lim sifatini oshirish masalalari munozarali bo'lib qolmoqda. Muammoning dolzarbligi va yetarli darajada rivojlanmaganligi ushbu muammo bo'yicha tadqiqot olib borishni va ushbu maqolaning mavzusini aniqlashga imkon berdi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida xususiy oliy ta'lim muassasalarining oliy ta'lim sifatini oshirish va rivojlantirishga oid xalqaro hamda milliy tajribalar bo'yicha ilmiy tadqiqotlar o'rganildi. Maqolani shakllantirish jarayonida kuzatish va tanlab olish, ilmiy-nazariy, empirik kuzatuv usullardan foydalanilgan. Tadqiqot natijalarining ishonchligi tadqiqotda qo'llanilgan xorijiy va milliy statistik rasmiy manbalardan

foydalanilgani bilan izohlanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Hozirgi kunda butun dunyoda bo'lgani kabi bizning yurtimizda ham xususiy oliy ta'lim muassasalari ko'payib va rivojlanib bormoqda. O'zbekistonda fuqarolik jamiyati shakllanishi sharoitida muhim ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy transformatsiyalar yuz berdi, bu esa yuqori malakali kadrlarning mavjudligini talab etadi. "Iqtisodiyotda oldimizda turgan vazifalar haqida gapiradigan bo'lsak, birinchi navbatda, shuni ta'kidlash kerakki, yirik iqtisodiy islohotlarning mohiyati quyidagicha - iqtisodiy rivojlanishning strategik maqsadlariga erishishda faol ishtirok eta oladigan malakali kadrlarni o'qitishdir"[1]. Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, O'zbekistonda malakali kadrlar tayyorlash masalasi bo'yicha hozirgi bir qancha muammolar mavjud. Bunga birinchi navbatda o'quv tizimi bozor iqtisodiyotini chuqurlashtirish jarayonidagi o'zgarishlarni hisobga olmagan sabab bo'ldi. Zamonaviy sharoitlarda davlat oliy ta'lim tizimi uchun - zamonaviy darajaga chiqish va globallashtirishning dolzarb muammolarini bartaraf etish bo'yicha qiyin vazifani belgilab berdi. Jamiyatni rivojlantirishning hozirgi bosqichida umumiy o'rta ta'lim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari bitiruvchilariga munosib oliy ma'lumot berish dolzarb bo'lib qoldi.

Davlat oliy ta'limi ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatning turli sohalarida, shuningdek boshqaruv xizmati sohalarida, ilmiy-tadqiqot, iqtisodiy, texnik va boshqa sohalarda keyingi ishga joylashgan xodimlarni o'qitishga mo'ljallangan. Oliy ta'lim tizimi bo'lajak mutaxassislar uchun taqdim etiladigan ko'nikmalar va maxsus bilimlar uchun mas'ul bo'lib, yoshlarni zamonaviy fan va texnologiyalar yutuqlaridan ijodiy foydalanishni hisobga olgan holda tanlangan kasbning vektorlarida nazariy yoki amaliy jihatlarni ochib berishga yo'naltiradi. Zamonaviy sharoitlarda mamlakatning barqaror rivojlanishi, xavfsizligi, raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarish, yoshlarni jamiyatning turli segmentlaridan universitetlarga teng qabul qilishda personalning roli va ahamiyati tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Ushbu vazifa "universitetlarimiz obro'sini oshirish, xususiy ta'lim muassasalari sonini ko'paytirish, sohaga malakali kadrlarni jalb qilish va raqobatni kuchaytirish zarur"ligini qat'iy belgilab beradi.[2]

O'zbekistonda so'nggi yillarda xususiy sektorni rivojlantirish uchun yaratilgan sharoitlar bakalavr va magistrlik sifatiga yanada ko'proq talablar qo'yimoqda. Biroq, "tarkibiy o'zgarishlar jarayonida mutaxassislarning aksariyati ularga tayyor emasligi, bilim, malaka va ko'nikmalari zamonaviy talablarga javob bermasligi aniq bo'ldi. Masalan, dastlabki bosqichda magistratura va doktoranturada o'qish, malaka oshirish va stajirovka o'tash uchun chet elga 3,5 mingdan ortiq mutaxassislarni yuborish talab etiladi. Xalqaro ilmiy va amaliy tajribaga ega 600 dan ortiq yurtdoshga ehtiyoj bor. Hamkorlikka mingga yaqin chet ellik olim va mutaxassislarni jalb qilish zarur.[3]

Xususiy oliy ta'lim muassasalarining oliy ta'lim sifatini oshirishdagi

samaradorligini ta'minlab beruvchi bosh omil sifatida oliy ta'lim muassasalari boshqaruv tizimini qayd etishimiz mumkin. Oliy ta'lim muassasalari boshqaruv tizimini rivojlantirish, shuningdek, mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi roli va ahamiyatini oshirish bo'yicha tegishli taklif va tavsiyalarni ishlab chiqishda quyidagi xususiyatlar e'tiborga olinishi maqsadga muvofiq:

birinchidan, ta'lim sohasi shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda oliy ta'lim muassasalari boshqaruv tizimining mohiyatan yangi tamoyillar asosida tashkil etish zaruratini yuzaga keltirdi;

ikkinchidan, olib borilayotgan islohotlar natijasida oliy ta'lim muassasalarning aksariyati o'z-o'zini moliyalashtirish tizimiga o'tishi hisobiga faoliyatga bozor mexanizmlarini joriy qilinishi. Xususan, moliyalashtirishning ichki va tashqi manbalari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash boshqaruv tizimining bosh vazifalaridan biriga aylandi;

uchinchidan, oliy ta'lim muassasalari faoliyatining asosiy yo'nalishi bo'lgan ta'lim sohasiga top-100 talikdagi universitetlar, internet va texnologik kompaniyalarning kirib kelishi oqibatida yuzaga kelgan raqobat kurashining keskinlashuvi oliy ta'lim muassasalari boshqaruv tizimining tashkiliy tuzilmasi va funksional vazifalarini qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda;

to'rtinchidan, oliy ta'lim sohasini rivojlantirish strategiyasiga muvofiq qabul kvotalarini o'rnatish imkoniyatlarini ortishi hamda ta'lim jarayonini tashkil etishda akademik mustaqillikning taqdim etilishi bilan boshqaruv tizimi oldida turgan vazifalar ko'lami kengaydi;

beshinchidan, mamlakatlarning jahondagi mavqeini, shuningdek, istalgan ko'rinishdagi faqulodda vaziyatlardan tezkorlik va kam talofat bilan chiqib ketish imkoniyatlarini belgilab beruvchi bosh omillardan biri sifatida inson kapitalini rivojlanishiga bo'lgan e'tibor kuchaydi.

Ayni paytda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da: "oliy ta'lim muassasalarida ta'lim, fan, innovatsiya va ilmiy-tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish faoliyatining uzviy bog'liqligini nazarda tutuvchi "Universitet 3.0" konsepsiyasini bosqichma-bosqich joriy etish" shu bilan birga "xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilish, pullik xizmatlar ko'laminini kengaytirish va boshqa byudjetdan tashqari mablag'lar hisobiga oliy ta'lim muassasalarida texnopark, fonsayt, texnologiyalar transferi, startup, akselerator markazlarini tashkil etish hamda ularni tegishli tarmoq, soha va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tadqiq qiluvchi va prognozlashtiruvchi ilmiy-amaliy muassasalar darajasiga olib chiqish" kabi ustuvor vazifalarning qo'yilishi oliy ta'lim muassasalari boshqaruv tizimini shakllantirish va to'xtovsiz takomillashtirishning nazariy asoslarini tadqiq etish dolzarb masalalardan biriga

aylanmoqda.

Barcha rivojlangan mamlakatlar, jumladan AQSH, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Germaniya, Janubiy Koreya, Singapurda xususiy oliy ta'lim muassasalarining o'rni beqiyos. Ta'lim tizimiga baho beruvchi, dunyo tan olgan oliy o'quv muassasalarining jahon reytinglarida ham xususiy ta'lim muassaslari eng yuqori o'rinlarni egallab kelmoqda.

Yurtimizda esa davlat ta'lim dargohlariga ajratilgan kvotalar ta'lim olmoqchi bo'lgan yoshlarimizni 9-10 foizinigina qamrab olayotir. Mazkur holat ularni chet el univertitetlari, aksariyat hollarda Qirg'iziston, Tojikiston, Qozog'istonda tashkil etilgan xususiy oliy ta'lim muassasalarida ta'lim olishga majbur qilayapti. Ammo mazkur davlatlarda tashkil etilgan OTMdagi ta'lim sifatiga kafolat berib bo'lmaydi, albatta. Qolaversa, bu holat respublikamizdan iqtidorli va tashabbuskor yoshlarni chet elga chiqib ketishiga ham sabab bo'lmoqda.

XULOSA

Xulosa tarzida shuni ta'kidlash lozimki, mamlakatimizda xususiy oliy ta'lim muassasalarini ochilishi xizmatlar eksportini rivojlantirishga olib keladi. Diyorimizga kelgan har bir xorijiy talaba kontrakt to'lovini amalga oshirishdan tashqari u o'z ehtiyojlarini qondirish uchun juda ham kam miqdorda sarf-xarajat qiladi. Bu ham, o'z o'rnida, iqtisodiyotimizni rivojlantirishga o'zining xissasini qo'shadi.

Xususiy oliy ta'lim muassasalarining tashkil etilishi respublikamizda yangi ish o'rinlar yaratilishi, xususiy va davlat ta'lim sektori o'rtasida sog'lom raqobat muhitini paydo bo'lishi, yoshlarimizni o'zlari xohlagan yo'nalishlar bo'yicha ta'lim olishi, ta'lim va sanoatni chambarchas bog'lanishi, ta'lim va kadrlar sifatini oshishi, davlat byudjetiga tushumlarning ko'payishi, byudjetdan qoplanadigan sarf-xarajatlarning kamayishi kabi ko'p masalalarga ijobiy yechim bo'la oladi. Raqobat bor joyda esa o'sish bo'ladi, o'sish bor joyda sifat bo'ladi, sifat bor joyda esa natija bo'ladi. Eng muhimi, milliy qadriyatlar va zamonaviy yutuqlarni o'zida jamlagan ilm maskanlaridan buyuk ajdodlarga munosib, Vatan ravnaqiga ulkan hissa qo'sha oladigan avlodlar yetishib chiqadi.

Bundan tashqari, maqolada keltirilgan nazariy ishlanmalarni amaliyotga joriy etish quyidagi hollardan iborat bo'lishi mumkin:

Birinchidan, oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida belgilangan strategik maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda oliy ta'lim muassasasi missiyasi va uzoq muddatli maqsadlarni belgilab olish. Bunda, mehnat bozori talablari doirasida yuqori malakali kadrlarni tayyorlash sifatini oshirish, ilmiy tadqiqotlarning istiqbolli yo'nalishlarini aniqlash va ilmiy natijalarni tijoratlashtirish mexanizmlarini ishlab chiqishga e'tibor qaratilishi lozim.

Ikkinchidan, belgilangan missiya va uzoq muddatli maqsadlarni amalga oshirish imkoniyatini yaratuvchi faoliyatni tashkil etish modelini tanlash. Bunda, oliy ta'lim

muassasasining tarixiy an'analari, uning ixtiyoridagi moddiy va nomoddiy resurslarni ob'ektiv baholanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, belgilangan missiya va uzoq muddatli maqsadlarni qo'shimcha moliyaviy qo'yilmalar, tashkiliy o'zgarishlarni talab etmagan holda amalga oshirish imkoniyatini beruvchi boshqaruv tuzilmasi tashkil qilinadi.

To'rtinchidan, oliy ta'lim muassasasi boshqaruv tizimining samarali faoliyatini tashkil etish uchun gorizontol, vertikal hamda teskari aloqa mexanizmlarini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar majmuasi ishlab chiqiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. <https://mfa.uz/ru/press/library/2018/09/16135>, 2018].
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. <https://mfa.uz/ru/press/library/2018/09/16135>, 2018]
3. <https://kun.uz/ru/news/2018/12/18/v-2019-godu-dlya-podgotovki-kadrov-za-rubejom-budet-vydeleno-45-milliardov-sumov>, 2018
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019.y., 06/19/5847/3887-son; 30.04.2020 y., 06/20/5987/0521-son
5. Maxmudov A.A. Oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy resurslarni boshqarishga oid ayrim nazariy yondashuvlar. «Iqtisodiyot: tahlillar va prognozlar» jurnali. № 2 (13) 3, aprel-iyun, 2021-yil
6. Ахтамова М. Э., Уразов С. Ш. Негосударственные способы применения опыта развитых стран для повышения эффективности образовательных услуг в узбекистане //Архивариус. – 2021. – Т. 7. – №. 4 (58). – С. 37-40.
7. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: "O'zbekiston", 2021. 14-b.
8. Бурденко Е.В. Рынок образовательных услуг в трансформируемой экономике: Дис...канд. экон. наук. - М.: РЭА, 2022.
9. Алиев Ш.М. Рынок образовательных услуг и вопросы его регулирования : Дис... канд. экон. наук. - М.: РЭА, 2022.
10. Altbach P.G., Kelly G.P. New Approaches to Comparative Education. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2019. 228 p.
11. М.Қ.Пардаев "Хизмат кўрсатиш тармоқлари иқтисодиётининг айрим муаммолари" монография Тошкент-2022 йил, 20 бет
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Nodavlat ta'lim xizmatlarini ko'rsatish faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2017 yil 15 sentyabrdagi PQ-3276-sonli qarori
13. Urokboyevich T. S. TURIZMNING MAMLAKAT IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDAGI AHAMIYATI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 4. – С. 1128-1132
14. www.kun.uz
15. www.gazeta.uz
16. www.uzlidep.uz

**TRANSPORT VOSITALARI MATERIALLARI MAVZUSINI
O'QITISHDA INNOVACION PEDAGOGIK USULLARI**

*D.K.Sipatdinova, S.Saparbaeva,
G.Embergenova, D.Qudaybergenov
№1 sonli kasb-hunar maktabi o'qituvchilari*

Annotaciya: Avtomobilsozlik yo'nalishi talabalari kelgusida transport materiallari sohasida yuqori malakali mutaxassis bo'lishi lozim. Transport vositalarining xususiyatlari to'g'risida bilimlarga ega bo'lish.

Kalit so'zlar: vosita, transport, o'qitish, innovaciya, pedagogika usul.

Mavzuni o'rgatishdagi asosiy vazifa keng ko'lamdagi mutaxassis tayyorlashda, amaliyotga, fan, texnikaning ilg'or g'oyalarini o'rgatib tadbiiq qilishda, ilmiy-texnik ma'lumotlardan foydalana biluvchi, avtomobil-transportning taraqqiyotini, ekspluataciya masalalarini va tabiatni asrashni, mehnatni iqtisod qilishni o'rganish kerak. Ushbu ko'rsatilgan vazifalarni bilish talabani muhandis bo'lib etilishida katta rol o'ynaydi.

Ma'lumki avtomobil konstrukciyasi uchun eng zarur ashyo moy bo'lib, moylash materiallarining sifati yonilg'i tejamkorligiga, dvigatel va ayrim avtomobil qismlarining uzoq muddat ishlashiga bog'liq. Moylash materiallarining ekspluatacion xususiyatlarini yaxshilash bo'yicha ilmiytadqiqot ishlari olib borilmoqda. Bu ishlar kelgusida yana izchil davom ettiriladi. Transport tizimlaridan foydalanish ishlarini tashkil etish sohasida zamonaviy bilimga ega mutaxassislarni etishtirishda moylash materiallari mavzusining ahamiyati juda katta, chunki er usti transport tizimlarining ichki yonuv dvigatellari normal ish rejimlarini ta'minlashda moylash materiallari bilan bog'liq masalalarni hal etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'ruza darslarini an'anaviy tarzda, ilg'or pedagogik usullardan foydalanib olib borilishi talabalarda faollikni oshiradi. Darslarni muammoli tarzda olib borilishi, aniq misollar yordamida, hozirgi zamonaviy yangi ishlab chiqarilayotgan texnikalar bilan chambarchas bog'liq holda tushuntirilishi, talabani fanga qiziqtirish, uning faolligini oshirib, kengroq fikrlashga, maqsadga qarab intilishga, kerakli bilim va ko'nikmalar hosil qilishga yordam beradi.

Talabalar moylash materiallari mavzusini o'zlashtirishlari uchun o'qitishning ilg'or va zamonaviy usullaridan foydalanish, yangi informacion pedagogik texnologiyalarni tadbiiq qilish muxim ahamiyatga ega, mavzuni o'zlashtirishda darslik, o'quv va uslubiy qo'llanmalar, ma'ruza matnlar, tarqatma materiallar, elektron materiallar, virtual stendlar hamda transport vositalarida qo'llaniladigan moylar namunalaridan foydalaniladi.

Tizimli yondashuv. Ta`lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini o`zida mujassam etmog`i lozim: ya`ni jarayonning mantiqiyiligini, uning barcha bo`g`inlarini o`zaro bog`langanligini va yaxlitligini.

Dialogik yondashuv: Bu yondashuv o`quv munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi. Uning natijasida shaxsning o`z-o`zini faollashtirishi va o`z-o`zini ko`rsata olishi kabi ijodiy faoliyati kuchayadi.

Hamkorlikdagi ta`limni tashkil etish: Demokratik, tenglik, ta`lim beruvchi va ta`lim oluvchi faoliyat mazmunini shakllantirishda va erishilgan natijalarni baholashda birgalikda ishlashni joriy etishga e`tiborni qaratish zarurligini bildiradi.

Axborotni taqdim qilishning zamonaviy vositalari va usullarini qo`llash: Zamonaviy kompyuter va axborot texnologiyalarini o`quv jarayoniga qo`llash.

O`qitishni tashkil etish shakllari: Dialog, muloqot hamkorlik va o`zaro o`rganishga asoslangan frontal, kollektiv va guruh.

O`qitish vositalari: O`qitishning an`anaviy shakllari (darslik, ma`ruza matni) bilan bir qatorda – kompyuter va axborot texnologiyalari.

Monitoring va baholash: O`quv mashg`ulotida ham butun kurs davomida ham o`qitishning natijalarini rejali tarzda kuzatib borish. Kurs oxirida test topshiriqlari yoki yozma ish variantlari yordamida tinglovchilarning bilimlari baholanadi.

Ayrim mavzular bo`yicha talabalar bilimni baholash test asosida va kompyuter yordamida bajariladi. Internet tarmog`idagi mavzuga ta`luqli ma`lumot va ko`rsatkichlaridan foydalaniladi, tarqatma materiallar tayyorlanadi, test tizimi hamda tayanch so`z va iboralar asosida oraliq va yakuniy nazoratlar o`tkaziladi.

Mavzuning mohiyati asosiy tushunchalar va tezislar orqali ochib beriladi. Bunda mavzu bo`yicha talabalarga etkazilishi zarur bo`lgan bilim va ko`nikmalar to`la qamrab olinishi kerak.

Asosiy qism sifatiga qo`yiladigan talab mavzuning dolzarbligi, ularning ish beruvchilar talablari va ishlab chiqarish ehtiyojlariga mosligi, mamlakatimizda bo`layotgan ijtimoiy-siyosiy va demokratik o`zgarishlar, iqtisodiyotni erkinlashtirish, iqtisodiy-huquqiy va boshqa sohalardagi islohotlarning ustuvor masalalarini qamrab olishi hamda fan va texnologiyalarning so`nggi yutuqlari e`tiborga olinishi tavsiya etiladi.

Talabalar laboratoriya mashg`ulotida mavzuga oid bo`lgan uslubiy qo`llanmadan foydalangan holda dasturiy ta`minot asosida virtual laboratoriya ishini bajaradi. Moylash materiallari suyuq moylar va plastik moylarga bo`linadi. Moylash materiallarning xar ikkala turi xam mineral va organik bo`lishi mumkin. Mineral moylarning asosiy qismi neftni qayta ishlab olinadi. O`simlik va hayvonot maxsulotlaridan olinadigan moylar organik moylar deyiladi. Organik moylar sof holda kam ishlatiladi, ular yuqori sifatli plastik moylar tayyorlashda ishlatiladi.

Klaster markaziga moylash materiallarini qo`yib atrofiga har bir talabadan

navbatma-navbat bittadan misol yozishlari so'raladi barcha takliflar klasterga izohsiz kiritiladi. Auditoriyadan tushadigan takliflar tugagandan so'ng doskadagi natija klaster va uning tashkil etuvchilari o'qituvchi tomonidan izohlanib ulardan to'g'rilari qoldiriladi va umumlashtiriladi. Har bir qoldirilgan moylash materiali o'z sinifiga kiritiladi va klaster ixchamlantiriladi so'ngra guruxlarni talabalar o'zlari tahlil qilishadi va tushunmagan savollarni bir-biriga berib munozara o'tkaziladi barcha hal bo'lmagan munozaralarni o'qituvchi to'ldirib mustaxkamlaydi.

Metodni amalga oshirish tartibi:-ishtirokchilar mashg'ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;-o'quvchilarga mavzuga tegishli bo'lgan tushunchalar yozilgan tarqatma materiallar tarqatiladi;-o'quvchilar mazkur tushunchalar qanday mano anglatishi haqida yozma ma'lumot beradilar;-belgilangan vaqt tugagach o'qituvchi berilgan tushunchalarning to'g'ri, to'liq izoxini o'qib eshittiradi yoki slaydda namoyish qiladi;

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida 20.04.2017 yildagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori.

2.Alimova Z.X. Transport vositalarida ishlatiladigan ekspluatasion materiallar T.: Fan va texnologiyalar 2014y.

3.Alimova Z.X. Transport vositalarida ishlatiladigan materiallar T.: Fan 2016y. (to'ldirilgan qayta ishlangan nashr).

4.Аллаев Ж. Применение информационно-коммуникационных технологии для совершенствования химического образования// Academic Research in Educational Sciences, 2022, № 8(3), стр. 77–80.

5.Komilov K.O., Gapparova A. Kimyo mashg'ulotlarini tashkil etishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish/ Respublika ilmiy anjuman materiallari to'plami. Chirchiq, ChOTQMBY, (30-may, 2022 yil) . 156-159 betlar.

CORPUS CONCEPT AND CORPUS LINGUISTICS ANALYSIS

Voxitov Ibrohim Sodiq o'g'li
Teacher of department pedagogy
Psicology and sport
Bukhara innovation university

Abstract: This article explores the concept of a corpus and its application in corpus linguistics analysis. A corpus, in linguistic terms, refers to a collection of authentic language texts gathered for linguistic study. Corpus linguistics utilizes these corpora to extract valuable insights into language patterns, usage, and structures. The article discusses the importance of corpora in linguistic research and delves into the methodologies employed in corpus linguistics analysis. Key findings showcase how corpus linguistics contributes to our understanding of language evolution, usage variations, and contextual meaning. The conclusion emphasizes the significance of corpora in advancing linguistic studies and highlights potential future developments in this field.

Keywords: Corpus, Corpus Linguistics, Linguistic Analysis, Language Patterns, Usage Variations, Contextual Meaning.

Corpus linguistics, rooted in the systematic study of language through corpora, has become a pivotal approach in linguistics research. A corpus, in this context, is a structured collection of texts that serves as a representative sample of a language or a specific domain. The utilization of corpora in linguistic analysis allows researchers to investigate language phenomena in a data-driven manner, leading to more accurate and insightful observations. The primary objective of this article is to explore the foundational concepts of corpora and their application in corpus linguistics analysis. By delving into the intricacies of linguistic patterns and structures, we aim to highlight the crucial role corpora play in advancing our understanding of language evolution, usage variations, and the nuanced meanings of words in different contexts.

A corpus is a diverse collection of texts, carefully selected to represent a specific language or linguistic phenomenon. It may consist of written or spoken language, making it a comprehensive source for linguistic investigation. Corpora serve as the raw data for corpus linguistics analysis, enabling researchers to draw meaningful conclusions about language usage.

Corpus linguistics employs various methodologies to analyze linguistic data within corpora. Frequency analysis, concordance analysis, and collocation analysis are among the key techniques. These methods help identify recurring patterns, relationships between words, and the contextual nuances that shape language. By

quantifying linguistic elements, researchers gain insights into language usage trends and syntactic structures. Corpora provide a historical record of language evolution, allowing linguists to trace shifts in vocabulary, syntax, and usage over time. Analysis of historical corpora helps uncover linguistic trends and understand how language adapts to societal changes. Additionally, corpora assist in studying regional and social variations in language usage, shedding light on the diverse ways communities communicate.

One of the significant contributions of corpus linguistics is its ability to analyze language in context. Corpora enable researchers to examine how words acquire different meanings based on their surrounding words and phrases. Semantic analysis within corpora facilitates a deeper understanding of the multifaceted nature of language, emphasizing the importance of context in interpreting linguistic expressions.

In conclusion, corpora and corpus linguistics analysis play a pivotal role in advancing our understanding of language. The systematic examination of linguistic data within corpora allows researchers to uncover patterns, track language evolution, and discern contextual meanings. Corpus linguistics contributes valuable insights into language variations, enabling a more nuanced comprehension of how language is used across different domains and over time. As technology continues to evolve, the future of corpus linguistics holds exciting possibilities. The integration of advanced computational tools and artificial intelligence in linguistic analysis may open new avenues for exploring larger and more complex corpora. This, in turn, promises to deepen our insights into language structure, usage, and evolution.

References:

1. McEnery, T. (2006). *Corpus Linguistics*.
2. Sinclair, J. (2004). *Trust the Text: Language, Corpus, and Discourse*.
3. Baker, P., Hardie, A., & McEnery, T. (2006). *A Glossary of Corpus Linguistics*.
4. Biber, D., Conrad, S., & Reppen, R. (1998). *Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use*.
5. Kennedy, G. (1998). *An Introduction to Corpus Linguistics*.
6. Hunston, S., & Francis, G. (2000). *Pattern Grammar: A Corpus-Driven Approach to the Lexical Grammar of English*.

LINGUISTICS AS AN INDEPENDENT BRANCH OF SCIENCE

Voxitov Ibrohim Sodiq o'g'li

Teacher of department pedagogy

Psicology and sport

Bukhara innovation university

Abstract: This article delves into linguistics as an independent branch of science, exploring its evolution, key principles, and contributions to our understanding of language. The study of linguistics encompasses a wide range of phenomena, from the structure of languages to the cognitive processes involved in language acquisition. By examining linguistic theories and methodologies, this article aims to underscore the scientific rigor inherent in linguistics and its crucial role in unraveling the complexities of human language.

Keywords: Linguistics, Language Structure, Cognitive Processes, Phonetics, Syntax, Semantics.

Linguistics, as an independent branch of science, focuses on the scientific study of language. It seeks to understand the structure, evolution, and usage of languages across diverse human communities. From the phonetic intricacies of sounds to the syntactic arrangement of sentences, linguistics explores the fundamental aspects of human communication. This article provides an overview of linguistics as a scientific discipline, emphasizing its multifaceted nature and its significance in unraveling the intricacies of language.

Structural linguistics, pioneered by Ferdinand de Saussure, examines language as a system of interconnected elements. It analyzes the components of language, such as phonetics, morphology, syntax, and semantics, to unveil the underlying structure that governs linguistic expressions. Structural linguistics forms the basis for understanding the formal aspects of various languages, contributing to comparative linguistic studies. Noam Chomsky's generative linguistics revolutionized the field by proposing that the human brain possesses an innate language faculty. Generative grammar explores the rules and principles underlying the generation of grammatically correct sentences in any language. This approach not only provides insights into language acquisition but also addresses the universal aspects of human language, transcending cultural and linguistic diversity.

Cognitive linguistics investigates the mental processes involved in language comprehension, production, and acquisition. It explores how individuals construct meaning, conceptualize abstract ideas, and communicate through language. Cognitive linguistics bridges the gap between linguistic structures and cognitive mechanisms,

shedding light on the intricate relationship between language and thought.

Sociolinguistics explores the social aspects of language use, investigating how linguistic variations correlate with social factors such as class, ethnicity, and regional identity. By examining the dynamic nature of language in diverse sociocultural contexts, sociolinguistics contributes to our understanding of language change, language attitudes, and the role of language in shaping social interactions.

In conclusion, linguistics stands as a robust and interdisciplinary branch of science that systematically studies the complexity of human language. From structural linguistics' exploration of language components to generative linguistics' insights into language universals and cognitive linguistics' examination of mental processes, linguistics provides a comprehensive framework for understanding the intricate facets of language. As a scientific discipline, linguistics continues to evolve, embracing new technologies and methodologies to enhance our understanding of language. The contributions of linguistics extend beyond academia, influencing fields such as artificial intelligence, natural language processing, and cross-cultural communication. Ultimately, linguistics plays a pivotal role in unraveling the mysteries of language, contributing to our broader comprehension of human cognition and communication.

References:

1. Saussure, F. de. (1916). *Course in General Linguistics*.
2. Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*.
3. Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*.
4. Labov, W. (1966). *The Social Stratification of English in New York City*.
5. Crystal, D. (1985). *Linguistics*.
6. Pinker, S. (1994). *The Language Instinct: How the Mind Creates Language*.

**SURXON VOHASI AHOLISI TURMUSH TARZIDA
OVCHILIK VA BALIQCHILIK SOHASI**

TerDU tadqiqotchisi - Nurali Safarov

Insonning yashashi va rivojlanishi tarixiga nazar tashlasak, ibtidoiy jamoa ovqatga bo'lgan ehtiyojning katta qismi ovchilik orqasidan hal qilinishi tufayli, ushbu kasb insoniyat tirikchilikning asosiy vositasi hisoblangan. Insoniyat yovvoyi hayvonlarni qo'lga o'rgatib, ko'paytirib va xonakilashtirib olgunga qadar asosan hayvonlar ovlangan. Shu sababli avvallari mohir merganlarni "Falonchi mergan" deb ulug'lashgan. O'z davrida ovchilik sohasi asosiy ozuqa topuvchi kasb hisoblangan bo'lsa, sivilizatsiyalar va asrlar o'tib bugungi kunga kelib ermakka aylanib boryapti. Ovchilikda avval ham va hozir ham muayyan qonun qoidaga amal qiladi albatta. Buyuk sohibqiron bobomiz Amir Temur ham To'xtamishxonga qarshi qo'shin tortganda oziq ovqat taqchilligiga duch keladi va butun qo'shin bilan ovga chiqadi. Ov jarayonida esa hayvonlarni yoshi va bug'ozlarini ovlamaganligi tarixiy manbalarda ma'lumdir.

II jahon urushi tufayli yuz bergan ocharchilik paytida Surxon vohasida barcha tog'larda xususan, Sherobod xalqining ko'pchiligi Ko'hitang tog'i hududida ov qilib, tirikchilik qilganligi va asosan morxo'rlar(kiyiklar) ovlanganligi sababdan ularning soni o'sha vaqtda 20-30 tagacha kamayib ketganligi aniqdir. Morxo'rlar soni oradan qariyb 70 yil o'tib, qo'riqxona va o'ta kuchli nazorat tufayli ular soni qariyb 600 taga etkaziladi.

Ko'hitangtog'liklar hayotida ovchilik muhim o'rin tutgan. Aholi orasida dong'i ketgan merganlar bo'lgan. Ovchilarning piri Polvoni Axmad Zamshiy hisoblanib uning haqqiga har mavsum haq atab turilgan. Xomkon, Bog'lidara, Tangidevon, Davlon, Qo'ldaroz, Zarautsoy, Buzg'alaxona, Zargus, Qizilolma, Kampirtepa va boshqa shu kabi joylar asosiy ov maydonlari edi. Kiyik, bug'u, to'ng'iz, jayra, morxo'r, tog' echkisi va quyon, kaklik ovlangan. Qoplun va tulkilar terisi uchun ov qilingan. Aholi joniga va chorva mollariga xavf sola boshlagan paytlarida bo'ri va

sirtlon(do‘lta)lar ham ov ob‘ektiga aylangan.¹

XX asr boshlarida Ko‘hitangtog‘ tizmasida yovvoyi hayvonlar juda ko‘plab uchragan. Yovvoyi hayvonlarni ovlashga ta‘qiq bo‘lmaganligi uchun ular yoppasiga istemol qilish uchun ovlangan.

Qizilolmada dong‘i chiqqan ovchilar mergan deb atalgan. Ulardan Eshaboy mergan, Abdusamadov Saman mergan, Boyqulov Xolli merganlarni sanab o‘tsak bo‘ladi. Kampirtepada eng mohir mergan 1914-yilda tug‘ilgan Jo‘ra mergan Choriev bo‘lgan. Uning otgan o‘ki bexato nishonga tegar ekan. Xomkonda ham ovchilar va ovchilik juda yaxshi rivojlangan. Bu erda Tursun mergan, jumanazar mergan, Bolta mergan, Musurmonqul mergan, jabbor merganlar ovchilik sohasida tajribali sanalgan. Xomkonlik usta Tovoshor bobo 1900-yillar miltiq yasagan va o‘zi ov ham qilgan.

Ko‘hitng tog‘ va tog‘oldi kishloqlarida ovchilar ov mavsumi kelgach ko‘pincha ikki yoki uchta ovchi birikib bir necha kunlik oziq-ovqatini olib, baland tog‘ va adirlarga ovga chiqib ketishganlar. Ovga ketishdan oldin ovimiz baroridan kelsin deb turli irim-sirimlarni ham o‘tkazishganlar.

Ovga albatta ov itlarini ham o‘zlari bilan olib ketishganlar. O‘qdorilarni ovchilar asosan o‘zlari eski ishlatilgan gilzalarni ichiga porox quyib tayyorlashganlar. Yovvoyi hayvonlarni ovlash jarayonida ovchilar turli hil hayvonlar ovozloriga taqlid qilishganlar zeroki ovlanayotgan hayvonni o‘ziga jalb qilish niyatida bo‘lishganlar.

Ko‘hitangtog‘ qishloqlarida olib borgan tadqiqodlarimiz davomida, bu erda asosan ovchilar hayvonlarni ikki maqsad uchun ovlashgan ekanlar: birinchisi istemol uchun va ikkinchisi chorvalarga ziyon etkazganligi uchun (asosan bo‘rini) ovga otlanar ekanlar. Istemol uchun asosan quyon, kaklik, chil, bedana, to‘ng‘iz, kiyik kabilar ovlangan.

Tog‘da aholining asosiy hayot kechirishi uchun muhim narsa bu chorva mollari hisoblanadi. Asosan bahor boshlanishi bilan chorvadorlar qishloqlarni tashlab baland tog‘ yaylovlariga chiqa boshlaydi. Yaylovlarda qo‘ylarga bo‘rilar

¹ Dala yozuvi. Sherobod t, Sherobod mahallasi, 2022 yil.

tashlanib boshlashi bilan ovchilar miltig'ini olib ovga chiqib ketishgan. Ovchilar agar bo'rini ovlasa, uni eshakka ortib har bir qishloqlarni aylantirganlar. Bu aholi o'rtasida iliq kutib olingan, ovchiga rahmat tariqasida pul, qo'y va uloqlar ham berganlar. Bo'rining tirnoqlaridan, tuklaridan va tishlaridan aholi sotib olishganlar.

Ovchilar bo'rini nafaqat miltiq bilan balki xo'rak bilan ham ovlashganlar. Bu jarayonni ovchilarning ichida bo'rining yurish yo'nalishini biladigan ovchilar amalga oshirishganlar. Avvalo katta qoziq olinib unga bo'ri uchun moslab yasalgan katta qopqon zanjir bilan mustahkamlab bog'langan, keyin qopqon ichiga go'sht qo'yilib ketilgan, Oradan bir ikki kun o'tib ovchilar qo'ygan qopqonlarini birma bir ko'rib chiqishgan. Bu usulning lekin unchalik samara bermasligining sababi, bir galadan bitta bo'ri qopqonga tushsa galadagi boshqa bo'rilar qopqonga qaytib yaqinlashmagan.

Kampirtepa qishlog'ida yashab uzoq yillar ovchilik bilan shug'ullanib kelgan Jo'raboev Yangiboy boboning ta'kidlashiga ko'ra, bo'ri, to'ng'izlarni ovlashda erto'la kavlab ustiga shox-shabba tashlab qo'yilarkan. Bilmasdan bu chuqurga tushib ketgan xayvonlar chuqurdan qaytib chiqolmaganlar.²

Kaklik, bedana va chillarni ovlashda ovchilar, ularni ko'payish davrida moda ko'shlarni qafasga solib aynan ular kshplab uchraydigan daralarga, kamarlarga yaqin joyga olib borib sayratishga va erkak parrandani yoniga chaqirgan. Ovchilar qafas atrofiga to'rlar qo'yishgan va moda qush yoniga kelgan erkak kush to'rga ilinib qolgan.

O'tgan asr ikkinchi yarmidan keyin Ko'hitang qishloqlaridan ko'plab ovchilar chiqqan. Ular ovlangan hayvonlar turlari yildan yilga kamayib boravergan. Masalan Morxo'rlar, Turon yo'lbarisi kabi noyob hayvonlar soni deyarli yo'q bo'lib ketishi arafasiga kelib qolgan.

Pashxurd, Vandob, Laylagon adirlariga azaldan lalmi ekinlar ko'plab maydonlarga ekilgan. Qishda kunlar sovib qor yog'gan paytlarda yovvoyi o'rdak va g'ozlar lalmi dalalariga kelib qo'ngan. Ovchilar bir metr uzunlikdagi yog'ochni ekin dalalarining har eriga qadab, qadalgan yog'ochga so'ta donini uzun ipga

² Dala yozuvi. Sherobod t. Kampirtepa qishlog'i. 2022 yil.

terib o'tkazib bog'lab fo'yishgan. Ozuqa izlab kelgan qushlar ipga terilgan donni yuta boshlagan va u ichagiga o'ralib qolgan. Buni kuzatib turgan ovchilar darhol borib o'lar ahvolgv kelayotgan o'rdak va g'ozlarni darhol boshini uzib (halol qilib) olganlar.

Tog' kakliklari ot yolidan qilingan to'r bilan tuzoq qo'yib ushlangan. Taxminan 15–20 santimetr keladigan ipchalar halqa qilinib besh-olti metrlik ipga mahkam bog'lanadi. Halqacha tik holatda ochiq qo'yiladi. So'ngra tuzoq atrofiga va ichiga don sepib qo'yiladi. Donni terib olayotgan kaklik, albatta, halqachaning ichiga ham bo'ynini tiqadi. Tuzoq ichidagi donni olishga oladiyu, lekin bo'ynini chiqarayotgan vaqtda bo'yin pati halqadan chiqishiga yo'l qo'ymaydi, chunki tortilish natijasida halqa uni qisib qoladi.

Tulki, quyon, bo'ri singari o'rtacha kattalikdagi hayvonlar *xappak* deb atalgan tuzoq yordamida ovlangan. Uning tuzilishi quyidagicha: katta va og'ir yapaloq toshning bir tomoni ko'tarib qo'yiladi. Toshni suyab turish uchun uning erdan ko'tarilgan qismiga cho'p, erga tekkan qismiga esa, *emtut* (xo'rak) qo'yiladi. Xo'rakning bir tomoni ip yordamida cho'pga bog'lanadi. Tulki va shu singari hayvon xo'rakni eyish uchun o'ziga tortgan vaqtda cho'p tortilishi natijasida, jonivorni tosh bosib qoladi.

Bundan tashqari, Xataksoy, Poshxurdsoy, Qizilolmasoy bo'yida yashagan aholi baliq ovlash bilan ham shug'ullangan. Xomkon ko'li, Poshxurdsoy va Xataksoyda odamlar qarmoq yoki to'r yordamida baliq ovlaganlar. Qizilolmada aholi eng sersuv bo'lgan Qizilolmasoydan baliq ovlashgan. Baliq ovida butun oila, ba'zan urug'-aymoq to'la ishtirok etadi. Buning uchun ular ikki guruhga bo'linganlar. Birinchi guruh daryoning bir tomonida turib baliqlar to'dasini to'r tomon qaratib haydab keladi. Ikkinchi guruh esa, to'r bilan birinchi guruh tomon boradi.

Ko'hitang qishloqlarida nisbatan balik ovlash unchalik keng tarqalmagan. Negaki bu hududlardagi suv manbalari asosan buloq suvlari va bu suvlar kichik kichik soylardan tez oqib o'tganligi bunga sabab bo'la oladi. Zarabog' qishlog'ida joylashgan Munglibuloqdan aholi qadimda bir necha maroaba baliq ovlashgan ekanlar. Ammo baliqni eganlar turli hil kasalliklarga

chalinib boshlagandan so‘ng bu buloqning balig‘i ovlanmay qo‘yildi va bugungi kunda buloq ziyorat maskaniga aylantirilgan.

Ko‘hitangliklar asosan baliq oviga Alamli soyining Sherobod daryosiga quyilish joyiga, Pashxurdsoyning Maydondan o‘tadigan qismiga va Sherobod daryosiga kelishganlar. Sherobod daryosining Kallamozor, Ashurhilvat, Chilonzor va Guliston qishloqlari xududidan oqib o‘tuvchi qismlari nisbatan suvi sayoz va chuqur bo‘lganligi uchun ovchilar tog‘dan aynan shu qismlariga kelib baliq ovlab ketishganlar.³

Ko‘hitanglik aholining aytishicha ota bobolarining baliq ovlash texnikalari ham juda sodda bo‘lgan ekan. Masalan, Maydonliklar soydan baliq ovlashda faqat shoh shabbalardan qoydalanishgan ekanlar. Bu jarayon daraxt shoxlari bilan suv yo‘li to‘silib, baliqlarni bir erga to‘plashga urinilgan va shu erga besh-olti kishi baliqni ushlab uchun turishgan. Bu usullar XX asr o‘rtalariga kelib eskiradi va har xil to‘rlardan qoydalanishga o‘tishadilar.

Baliq ovining eng sermahsul davri bu bahor faslining aprel va may oylari buladi. Negaki bu paytda tog‘larda kuchli jala yog‘ib, daryo va soylardagi jamiyki baliqlar loyqa suv yutib daryo chetiga o‘zini urar ekan. Bu esa ovchilarga osonlik tug‘dirgan.

³ Dala yozuvi. Sherobod t. Kallamozor qishlog‘i. 2022 yil.

**ИЗУЧЕНИЕ ЗНАЧЕНИЕ КОЛЬПОСКОПИИ ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ
ПАТОЛОГИЧЕСКИХ ЗОН ПРИ ВПЧ ПОЛОЖИТЕЛЬНОЙ
ПЛОСКОКЛЕТОЧНОЙ ИНТРАЭПИТЕЛИАЛЬНОЙ
НЕОПЛАЗИИ НИЗКОЙ СТЕПЕНИ**

Ахмедова К. А.

Республиканский специализированный научно-практический медицинский центр охраны здоровья матери и ребенка МЗ РУз.

Актуальность. Инвазивный рак есть результат упущенных возможностей диагностики и лечения цервикальной плоскоклеточной интраэпителиальной неоплазии. Современная диагностика и правильный выбор тактики ведения неоплазии низкой степени с вирусом папилломы человека значительно снижает степень риска прогрессирования заболевания.

Цель. Изучения кольпоскопических признаков при расширенной кольпоскопии в диагностике вирус папилломы человека (ВПЧ) положительной интраэпителиальной неоплазии многослойного плоского эпителия (МПЭ) шейки матки.

Материалы и методы исследования: Нами было обследовано 913 женщин (с2022-2023гг), обратившихся в амбулаторно-поликлиническое учреждение РСНПМЦОЗМиР МЗ РУз. в отделение «Семья и брак» акушер гинекологу как на профилактический прием, так и с предъявлением неспецифических жалоб. Проведено комплексное клиничко-лабораторное обследование: определение инфекция передающееся половым путем (ИППП) методом ПЦР (хламидиоз, микоплазмоз, уреоплазмоз, гарднереллез, трихомониаз, кандидоз), типирование на ВПЧ с оценкой вирусной нагрузки методом ПЦР-Digene – тест, жидкостная цитология, расширенная кольпоскопия. Всем женщинам с выявленным ИППП было назначено этиотропное лечение и иммуномодуляторы совместно с половым партнером. В исследовании включены 97 небеременных в возрасте от 29-40 лет, с цитологическим заключением ASC-US с наличием ВПЧ ВР. С целью оценки состояния МПЭ шейки матки всем женщинам дважды с промежутком 12 месяцев проводилось типирование на ВПЧ с оценкой вирусной нагрузки методом ПЦР, жидкостная цитология, расширенная кольпоскопия. Для определения патологических зон -кольпоскопические критерии осуществлялись по единой международной кольпоскопической классификации, одобренной на 14-м Всемирном конгрессе IFCPC в Рио – де Жанейро (2011г.), а также оценки кольпоскопических признаков по шкале Rubin и Varbo. Расширенная кольпоскопия проводилась традиционно с применением уксусной пробы

(5%раствор) и Пробы Шиллера шейки матки на кольпоскопе.

Результаты исследования и их обсуждение: Через 24 месяца кольпоскопическая картина у женщин основной группы характеризовалась атипическими кольпоскопическими признаками . из них удовлетворительная кольпоскопическая картина у 71 (73,2%),неудовлетворительная картина у 26 (26,8%), эктопия у 17 (17,5%)женщин. Атипическая кольпоскопическая картина в зоне трансформации (ЗТ) у 39 (40,2%) и вне зоне трансформации у 27 (27,8%), из них ацетобелый эпителий (АБЭ)- в зоне трансформации у 37 (61%), вне зоны трансформации у 26 (26,8%). Характер АБЭ: блестящий белый 17 (17,5%), снежно белый 14 (14,4%) блестяще серый 6 (6,1%), белый 5 (5%). Признаки атипической кольпоскопической картины сосудистого характера регистрировалась с различной частотой. Из них нежная мозаика в зоне трансформации у 24 (24,7%), вне зоны трансформации у 16 (17%), из них. сосудистые изменения по типу грубая мозаика у 7 (6,7%), пунктуация в зоне трансформации у 27 (27,8%), вне зоны трансформации у 11 (11,3%), в сочетании нежной мозаики, нежной пунктуации, и нежного ацетобелого эпителия у 28 (28,8%), в сочетании грубой мозаики, грубой пунктуации, плотный ацетобелый эпителий у 7 (7,2%). Йоднегативные зоны (ЙНЗ) в зоне трансформации 42 (43,2%) вне зоны трансформации у 19 (19,5%). Интенсивность йоднегативных зон соответствовала от белого у до ярко желтого, у 5 (5%) женщин было обнаружена саломенно желтый цвет.

По результатам цитологии:Через24 месяца по результатам жидкостной цитологии было обнаружено NILM у 58 (59,7%), ASCUS у 16 (16,4%), из них LSIL у 18 (18,5%), HSIL у 5 (5%) ВР. Наблюдалось ухудшение атипической кольпоскопической картины у 39 (40,2%) женщин, что подтверждена персистенцией ВПЧ ВР методом ПЦР.

Вывод: ВПЧ, главной фактор в возникновении диспластических процессов в МПЭ. Кольпоскопия-эффективный диагностический метод для распознавания патологических – диспластических зон, так как ее чувствительность достигает до 80-90%.

НАБЛЮДЕНИЕ ЭЛИМИНАЦИИ ВИРУСА ПАПИЛЛОМЫ ЧЕЛОВЕКА ВИСОКООНКОГЕННОГО ТИПА ПРИ ЦЕРВИКАЛЬНЫХ ИНТРАЭПИТЕЛИАЛЬНЫХ НЕОПЛАЗИЯХ I СТЕПЕНИ

Ахмедова К.А.

*Республиканский научно-практический медицинский центр охраны
здоровье матери и ребенка МЗРУз*

Актуальность. Ежегодно смертность среди женщин с раком шейки матки возрастает. Причиной этому - несвоевременная профилактика, диагностика и лечение заболеваний, ассоциированной с вирусом папилломы человека. Длительная персистенция вируса папилломы человека (ВПЧ) создает условия для неоплазии шейки матки. Среди всех инфекций, которые передаются половым путем - самым распространенным считается вирус папилломы человека. Учитывая ее канцерогенный эффект, изучение вируса папилломы человека имеет огромную медицинскую и социальную значимость.

Цель исследования. Определение элиминации вируса папилломы человека высокоонкогенного типа при цервикальных интраэпителиальных неоплазиях I степени.

Материалы и методы исследования: Нами было обследовано 103 женщин (с2022-2023гг), обратившихся в амбулаторно-поликлиническое учреждение РСНПМЦОЗМиР МЗ РУз. в отделение «Семья и брак». Возраст обследованных женщин варьировал от 22 до 49 лет. Молодых пациентов подбирали строго - через два года после полового контакта. В отношении всех женщин был проведен лабораторный скрининг на наличие ВПЧ высокого риска. Материал для исследования забирали путем соскоба эпителиальных клеток цервикального канала одноразовыми цито щеточками. Выделения ДНК ВПЧ высокого онкогенного риска осуществлялись методом ПЦР, использовали метод жидкостной цитологии и оценивали результат в соответствии с классификацией Bethesda. Взятие материала - строго до проведения бимануального исследования. Из всех женщин, динамическое наблюдение вели за женщинами до 30 лет в течение 2х лет, с ВПЧ положительным тестом. Повторное тестирование через 12 -24месяцев.

Результаты исследования и их обсуждение:

Возраст обследованных женщин с CIN I, ассоциированных ВПЧ, составил 26,4% с 18-25лет (27 женщин), 37,6% с 26-29лет (39женщин) 28,9% с 30-39 лет (30 женщин) 7,1% с 40-49 лет (7 женщин). Через 12 месяцев динамического наблюдения ВПЧ 16 типа элиминировал у четырех (3,8%) женщин в возрасте с 18 до 25 лет, типа 18 у трех (2,9%) женщин и типа 31 у 6 шести (6.4%) с 26-29

лет. У десяти пациентов наблюдалась элиминация вируса типа 51 пациентов (9,7%), у трех пациентов элиминация типа 45(2,9%). Спустя 12 месяцев вирусная нагрузка снизилась у 35 (33,9%) пациенток до 29 лет, из них в возрасте с 23-25 лет элиминация вируса составила (13%).

Вывод. У молодых и планирующих беременность с подтвержденным диагнозом LSIL\CIN1 с ВПЧ положительным тестом, учитывая элиминацию вируса рекомендуется выжидательная тактика с динамическим наблюдением за состоянием шейки матки в течение 18-24 месяцев в виде цитологического контроля и ВПЧ тестированием один раз в 12 месяцев. Хирургическое лечение рекомендуется в случае отсутствия регрессии ВПЧ.

ФАРМАЦЕВТИКА САНОАТИ БЎЙИЧА ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИ КЎРСАТКИЧЛАРИ

Хидиров Хуршид Жамшид ўғли
Қашқадарё вилояти ҳокимлиги
етакчи мутахассиси

Аннотация: Ушбу мақола фармацевтика саноати бўйича Қашқадарё вилояти кўрсаткичлари фаолиятининг ўрни ва амалга оширилаётган устувор вазифалари тўғрисида бўлиб, вилоятда фармацевтика саноати учун табиий доривор ўсимликлар, экспорт учун мавжуд ташқи бозорнинг мавжудлиги, соҳани маҳаллийлаштириш ва ривожлантириш омиллари ўрганилади.

Калит сўзлар: фармацевтика тармоғи, биологик фаол қўшимчалар, аҳолининг бандлиги, тажриба плантацияси, М.Азимов, Ўрта Осиё, кичик саноат зонаси.

Вилоятда фармацевтика тармоғини ривожлантириш, маҳаллий хом-ашёни қайта ишлаш орқали ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш борасида сўнги икки йилда дастлабки қадамлар қўйилиб,

Бу соҳа ҳам вилоят иқтисодиётида ўз ўрнини топиб бормоқда.

Бугунги кунда вилоятда **9 та** фармацевтика йўналишида корхона фаолият юриб келмоқда.

Қарши туманида “Траст мед фарм” ХК томонидан гален кўринишидаги дори воситалари ишлаб чиқариш йўлга қўйилган.

Шаҳрисабз шаҳри кичик саноат зонасида “Кеш универсал мега фарм” корхонаси томонидан 4 турдаги биологик фаол қўшимчалар ишлаб чиқариш йўлга қўйилган

Китоб туманида “Кифти-об дори-дармон” МЧЖ томонидан 11 турдаги биологик фаол қўшимчаларни ишлаб чиқариш йўлга қўйилган

Яккабоғ туманида “Бургут фарм” ХК томонидан турли ўлчамдаги тиббиёт пахтаси, глицелин, ҳар хил турдаги шиғобахш ёғларни ишлаб чиқариш ва доривор ўсимликларни қадоқлашни йўлга қўйилган.

2023 йилда ушбу тармоқда қиймати **14** млрд сўмлик **2 та** лойиҳа ишга туширилиб **40 та** янги иш ўринлари яратилган.

Хусусан, **Яккабоғ** туманида **“Бургут фарм” ХК** томонидан менавазилин, спирт ва қадоқланган бодом ёғи ишлаб чиқариш йўлга қўйилган.

Мавжуд имкониятлардан фойдаланган ҳолда 2024-2026 йилларда лойиҳа қиймати **25 млн долларлик 6 та** лойиҳалар шакллантириб олдик. Шундан **2024 йилда қиймати 2 млн долларлик 3 та** лойиҳалар ишга туширилиши кутилмоқда.

Хусусан, Қаршидаги эркин иқтисодий зонасида “**Фарёб фарм**” МЧЖ томонидан қиймати **4 млн долларлик йилига 200 млн дона** шприц ва инфузия учун системалар ишлаб чиқарилиши режалаштирилган.

(Ушбу лойиҳа доирасида ускуналар учун маблағ шартнома асосида Хитой давлатига ўтказиб берилди).

Қарши туманида “Траст мед фарм” ХК томонидан қиймати **8 млрд сўмлик** тиббиёт флаконлари ишлаб чиқариш лойиҳаси амалга оширилиши белгиланган.

Вилоят табиатида **50 дан** ортиқ доривор гиёҳлар - коврак, рўзмарин, чаканда, буйрак чой, наъматак, сариқ андиз, тубулға баргли бўймадорон каби дунё бозорида талаб юқори бўлган доривор ўсимликлар етиштирилади.

Ушбу ҳом-ашёни қайта ишлашга ихтисослашган бир қанча лойиҳалар амалга оширилган.

Мисол учун, Яккабоғ туманида “Бургут фарм” корхонаси Яккабоғ туманида бир неча йиллардан бўш турган ва сотилмасдан турган музлатгичли омборхона биносини **5 йил** муддатга бўлиб тўлаш шarti билан сотиб олинган.

Ушбу корхона томонидан “стириланган турли ўлчамдаги бинт, тиббиёт докаси, суёқ аралашмалар кўринишидаги дори воситаларини ишлаб чиқаришни ташкил этиш” лойиҳаси амалга оширилиши режалаштирилган.

Корхонада ҳозирда **10 турдаги** маҳсулотлар қадоқланади.

Жорий йил якунига қадар Шаҳрисабз шаҳрида “**Модерн гален фарм**” МЧЖ томонидан **15 турдан** ортиқ маҳсулотлар ишлаб чиқарилади.

(Корхонада ҳозирда ускуналар тўлиқ олиб келиб ўрнатилган. ЖЭНПЕ стандартлари асосида жиҳозлаш ишлари амалга оширилмоқда).

Бундан ташқари, аҳоли ҳонадонларида ковракни маданий ҳолда етиштириш йўлга қўйилиб, Деҳқонобод туманнинг **12 та** маҳалласи коврак етиштиришга ихтисослаштириш натижасида аҳолининг бандлиги таминланиб доимий даромад манбаи яратилган.

Маълумот учун: **1 кг** коврак шираси (смоласи) маҳаллий аҳолидан ўртача **150-250 доллар** миқдорида сотиб олинади ва асосан Ҳиндистонга экспорт қилинади.

1 гектар учун 35 млн сўм харажат қилинади ва гектаридан ўртача 450 кг маҳсулот олинади.

Шу каби тадбирлар натижасида, 2022 йилда **8,5 млн. долларлик (70 тн)**, жорий йилда **10 млн долларга** етказиш режалаштирилган.

Бу кўрсаткич 2026 йилга бориб **3 баробарга** ёки **30 млн долларга**

етказилиши режалаштирилган.

Қамаши туманида “ББУ-Азамат” хусусий корхонаси томонидан **16 хил** турдаги доривор ўсимликларнинг уруғлари хорижий давлатлардан олиб келиниб иқлимга мослаштириб етиштирилмоқда.

Корхона томонидан аҳолини кооперация усулида маҳсулот етиштириш орқали **1 100 га** хонадоннинг **3 600 нафар** оила аъзолари бандлигини таъминланган.

Ҳозирда **гулхайри** ўсимлигини етиштиришни кенгайтириш мақсадида тадбиркоримизга маъқул жойдан **10 гектар** қўшимча ер ажратиб, **тажриба плантацияс**ини ҳам йўлга қўйилган.

Тажриба плантациясида тадбиркор Ўрта Осиёда мавжуд бўлмаган доривор ўсимликлар уруғларини Германия, Испания, Аргентина ва бошқа давлатлардан олиб келиниб, иқлимга мослаштириб, Республикамизда ўсимлар флорасини бойитишга хизмат қилмоқда. Шунинг билан биргаликда олиб борилган **тажриба ишлари Европалик мутахассислар томонидан сотиб олинмоқда.**

Маълумот учун ҳозиргача 800 минг долларлик илмий ишлар сотилган.

Шаҳрисабз туманида ташкил қилинган “**Камар доривор-лари**” МЧЖ томонидан **1,0 минг гектар** ер майдонида фармацевтика саноатида кенг фойдаланиладиган **25 турдан** ортиқ доривор ўсимликларни етиштирмоқда.

Келажакда ушбу ўсимликларни қайта ишлаб, улардан дори яратиш учун хомашё олиш имконияти мавжуд.

Ҳозирги кунда вилоятнинг тоғли ҳудудларида ва ўрмон хўжалиги ер майдонларида **100 гектардан** ортиқ ер майдонида наъматак меваси етиштирилмоқда.

Шунинг билан биргаликда йўл атрофларида, фермер хўжаликлари ер майдонлари атрофларида экиш ишларини бошлаб юборилган.

Ушбу маҳсулотнинг нархи охириги йилларда **3 баробор**га ортган. *Маълумот учун ҳозирги кундаги бозор баҳоси 2,5 доллар.*

2023 йил 4 декабрь куни вилоят ҳокими М.Азимов раҳбарлигида барча шифокорлари ва дорихона фаолияти билан шуғулланувчи тадбиркорлар иштирокида “Очиқ мулоқот” тарзида учрашув ўтказилди.

Унда аҳоли саломатлигини тиклашда асосан табиий доривор ўсимликлар билан даволашда катта эътибор қаратиш бўйича кўрсатмалар берилди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қашқадарё вилоятида аҳоли саломатлигини муҳофаза қилиш ҳамда соғлиқни сақлаш тизимини янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-67-сонли қарори, 09.02.2024 й.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазирлиги ҳузуридаги фармацевтика тармоғини ривожлантириш агентлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги 993-сон қарори 18.12.2017 й.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазирлиги ҳузуридаги фармацевтика тармоғини ривожлантириш агентлигининг фармацевтика тармоғини кўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш жамғармаси тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 641-сон қарори 01.08.2019 й.
4. Қашқадарё вилоят ҳокимлиги расмий сайти, www/qashqadaryo.uz

ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОТИ ИҚТИСОДИЁТИДА ЭЛЕКТРОТЕХНИКА САНОАТИ ЎРНИ

Хидиров Хушид Жамшид ўғли
Қашқадарё вилояти ҳокимлиги
етакчи мутахассиси

Аннотация: Ушбу мақола Қашқадарё вилояти иқтисодий кўрсаткичида электротехника саноати фаолиятининг ўрни ва амалга оширилаётган устувор вазифалари тўғрисида бўлиб, вилоятда электротехника саноатининг ривожланиш босқичлари, экспорт кўрсаткичлари, импортнинг қисқариши, аҳоли бандлигини таъминлашдаги ўрни, ички бозорга таннархнинг таъсири, соҳа ривожига, иқтисодий ва илмий тавсиялар ўрганилади.

Калит сўзлар: электротехника саноати, СМТ линиялари, “термопласт автомат линияси”, “Сан Ҳайтеч” корхонаси, қуёш панеллари, трансформатор.

Бугунги кунда вилоятда **электротехника саноати** йўналишида **24** та корхона фаолият кўрсатиб келмоқда ва улар томонидан **савдо терминаллари, телевизорлар, компьютерлар, трансформатор, электр иситиш қозонлари, саноат жараёнларида суюқлик ва газ ўлчаш ускуналари** ишлаб чиқарилмоқда.

Жумладан:

- “**Алп техно сервис**” МЧЖ томонидан йилига 60 минг дона 32, 43, 55, 65 дюмли замонавий телевизорлар ишлаб чиқарилмоқда;

- “**Metrolog**” МЧЖ томонидан саноат жараёнларида суюқлик ва газ ўлчаш ускунаси ишлаб чиқариш лойиҳаси (йиллик қуввати 500 дона) амалга ошган;

- “**Prommax**” МЧЖ томонидан (йиллик қуввати 2000 дона) савдо терминаллари ишлаб чиқарилган.

2023 йил январь-ноябрь ойларида **электротехника саноати** корхоналари томонидан **90** млрд сўмлик саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилди. Декабрь ойида яна **20** млрд сўмлик саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилиб, йил якуни билан жами ишлаб чиқариш ҳажми **110** млрд сўмга етказилган.

Ишлаб чиқарилган маҳсулотлардан Озарбайжон, Қозоғистон, Россия давлатларига **5** млн долларлик **экспорт** (**32-43 дюмлик телевизорлар**) амалга оширилди. Бу кўрсаткич йил якунига қадар **6** млн долларга етказилган.

Вилоятда электротехника саноати йўналишида **2023** йилда қиймати

70 млн доллар бўлган **12 та** янги инвестиция лойиҳалари амалга оширилиб, натижада **342 та** янги иш ўринлари яратилган.

Хусусан, Қарши шаҳридаги “**ALP Texno Servis**” МЧЖни йиллик телевизор ишлаб чиқариш қуввати **60 минг донадан 120 минг донага** етказилган.

Хитойдан замонавий СМТ линиялари олиб келиниб, телевизорларни ишлаб чиқаришда импорт қилинаётган **платаларни** корхонанинг ўзида ишлаб чиқариш йўлга қўйилган.

Телевизор платалари **25 доллардан** импорт қилинганини ҳисобга олсак, йилига **3 млн. долларлик** импорт ўрнини босувчи маҳсулот ишлаб чиқариш йўлга қўйилган.

Шунингдек, ушбу корхона томонидан телевизорлар учун ташқи қобик ишлаб чиқариш учун “**термопласт автомат линияси**” олиб келиб ўрнатилган.

Ҳозирда ушбу корхонада телевизорларни ишлаб чиқаришда маҳаллийлаштириш даражасини **48 фоизга** етказилган.

Миришкор туманида Россиянинг Перм ўлкаси билан ташкил этилган “Мир элтеcnica” қўшма корхона томонидан йилига **1 000 дона** трансформатор ишлаб чиқариш лойиҳаси биринчи босқичи **2023 йил 22 декабрда** ишга туширилган.

Бунинг натижасида вилоятда яшовчи аҳоли хонадонлари ва тадбиркорлик субъектлари замонавий турдаги ишлаб чиқарилган **трансформаторлар** билан таъминланади.

2024-2026 йилларда электротехника йўналишида қиймати **101 млн долларлик 18 та** лойиҳаларни шакллантириб олинган.

Шундан **2024 йилда** қиймати **27,4 млн долларлик 8 та** лойиҳа.

Хусусан, Қарши шаҳридаги ЭИЗда “**Сан Ҳайтеч**” корхонаси томонидан **150 мВт** қуёш панеллари ишлаб чиқариш лойиҳаси **2024 йил** биринчи чорагида ишга туширилади.

“**Солар натуре**” корхонаси томонидан **100 мВт** қуёш панеллари ишлаб чиқариш лойиҳаси **2024 йилнинг 2- чорагида** ишга туширилади.

“**Наммоторос Қарши**” корхонаси томонидан қиймати **10 млрд сўмлик, йилига 400 дона** сув насослари ишлаб чиқарувчи корхона **2024 йилнинг 2- чорагида** ишга туширилади.

Натижада, ЭИЗда амалга ошириладиган инвестиция лойиҳалари ҳисобига йилига:

- **550 мВт** энергия ишлаб чиқарувчи қуёш панеллари;
- **15 минг дона** қуёш сув иситгичлари;
- **1 000 дона** қуёш панеллари учун инвенторлар;
- **250 минг дона** қуёш панеллари учун металлоконструкциялар;
- **10 минг дона** сув насос ва двигателлар ишлаб чиқариш қуввати

яратилади.

Миришкор туманида “Мир элтехника” қўшма корхонаси томонидан ишлаб чиқарилаётган трансфарматорнинг жами 110 та “эҳтиёт қисм” лардан 2024 йилнинг ўзида 90 фоизи маҳаллийлаштиришга эришилади.

Миришкор туманидаги “Элёр тех” МЧЖ ва Россиянинг Перм ўлкасидаги “Элка кабель” корхонаси ўртасида эришилган келишувга асосан 2024 йилнинг август ойида ҳар ҳил турдаги **кабель маҳсулотларини** ишлаб чиқариш йўлга қўйилади.

Кўкдала туманида “Алп техносервис” корхонаси томонидан янги турдаги маҳсулот чангюткич, Қарши шаҳрида эса кондиционер ва ярим автомат кир ювиш машиналари ҳам ишлаб чиқарилади.

Ушбу лойиҳа учун **Хитой** давлатидан **3 млн долларлик** инвестициялар ўзлаштирилмоқда.

Китоблик тадбиркор Алишер Солиев томонидан Қарши шаҳрида “Qubit and СТ” МЧЖ компьютер (материнская плата) ва робототехника жамланмалари ишлаб чиқариш лойиҳаси (*қиймати 8 млн доллар, 47 та ши ўрни*) амалга оширилади.

Ушбу лойиҳа доирасида йилига **500 мингта** материнская плата ва **1 млн дона** робототехника жамланмалари ишлаб чиқарилади.

Хусусан, ушбу компьютер платаларини четдан 160,0 млн долларга келтирилаётганлигини инобатга олсак, йилига 80,0 млн доллар импорт қисқаради ва маҳсулотлар таннархи 21,0 млн долларга арзонлашади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2019-2022 йилларда электротехника саноатини жадал ривожлантириш дастурини тасдиқлаш тўғрисида”ги 899-сон қарори 30.10.2019 й.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Электротехника саноатини янада ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш ва тармоқнинг инвестициявий ҳамда экспорт салоҳиятини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4348-сонли қарори, 30.05.2019 й.
3. Қашқадарё вилояти ҳокимлиги расмий веб-сайти, www.qashqadaryo.uz.

ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИ ИҚТИСОДИЙ КЎРСАТГИЧИДА САНОАТ ЗОНАЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ ЎРНИ ВА АМАЛГА ОШИРИЛАЁТГАН УСТУВОР ВАЗИФАЛАРИ

Хидиров Хурийд Жамшид ўғли
Қашқадарё вилояти ҳокимлиги
етакчи мутахассиси

Аннотация: Ушбу мақола Қашқадарё вилояти иқтисодий кўрсаткичида саноат зоналари фаолиятининг ўрни ва амалга оширилаётган устувор вазифалари тўғрисида бўлиб, вилоятнинг жойлашуви, ер ости ва ер усти табиий бойликларга бойлиги саноатнинг ривожланишига турки бўлаётганлиги, саноат ривожини ва соҳада амалга оширилиши лозим бўлган тавсиявий иқтисодий ва илмий тавсиялар ўрганилади.

Калит сўзлар: “Кичик саноат зоналар Ягона дирекцияси”, махсус кичик саноат зоналар, “Тадбиркорлик инфратузилмасини ривожлантириш жамғармаси”, аукцион савдолар.

Ҳурматли Президентимизнинг 2023 йил 24-25 октябрь кунлари Қашқадарё вилоятига ташрифлари давомида ҳам вилоятнинг саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини келгуси йилда **40 трлн сўмга** етказиш вазифаси кўйилди.

Шунингдек, барча туман(шаҳар)лардаги кичик саноат зоналари фаолиятни Қавали кичик саноати намунасида асосида ташкил этиш топшириғи берилди.

Кичик саноат зоналари фаолиятини мувофиқлаштириб боровчи **“Кичик саноат зоналар Ягона дирекцияси”** ҳар бир туманларда вакиллари билан фаолият олиб бормоқда.

Вилоятдаги саноат зоналари фаолиятини самарали ташкил этиш, мавжуд муаммоларни таҳлил қилиш ва келгусидаги вазифаларни белгилаб олиш лозим.

I. Вилоятда жами **306 гектар** ер майдонларида **59 та** саноат зоналари жумладан, **2 та** махсус иқтисодий зона (ЭИЗ), **42 та** кичик саноат зона ва **15 та** ёшлар саноат зоналари ташкил этилган.

Мазкур саноат зоналар тасдиқланган бош режаларига кўра, **1 123 та** лотларга бўлинган ва улардан **740 тасида** тадбиркорлик лойиҳалари жойлаштирилган.

II. Олдимизда турган муҳим вазифалардан биттаси - бу саноат зоналаридаги бўш лотларга ташаббускор аниқлаш ва лойиҳа жойлаштиришдир.

Муҳтарам Юртбошимиз томонидан ҳам ўтган йиғилишларида айнан шу масалага алоҳида тўхталиб ўтгандилар.

Бугунги кунда, кичик ва ёшлар саноат зоналарининг **33,2 гектар** ер

майдонида **327 та бўш турган лотлар** мавжуд.

Шундан, **3,9 гектар** майдондаги **58 та** лотлар туман ҳокимлари томонидан тўғридан-тўғри тадбиркорларга ажратиб берилганлиги сабабли саноат зонаси иштирокчиси мақомисиз қурилиш ишлари бажарилган. **Натижада ҳозирда савдога чиқариш имконияти чекланиб қолмоқда.**

Бугунги кунда барча лотлар тўлиқ аукцион савдоларига чиқарилган. Электрон савдоларда **29,3 гектарли 269 та** лотлар турибди.

Маълумот учун: Қарши ш.да 40 та (4,6 га), Кўкдалада 51 та (9,8 га), Қарши т.да 29 та (2,8 га), Нишонда 24 та (1,8 га), Ғузорда 26 та (1,8 га), Деҳқонободда 23 та (2,0 га), Муборақда 17 та (0,9 га), Чироқчида 13 та (0,5 га), Қамашида 11 та (0,7 га), Шаҳрисаз т-нда 11 та (2,8 га), Миришкорда 9 та (0,5 га), Касбида 8 та (0,5 га), Китобда 6 та (0,4 га) ва Косонда 1 та (0,1 га).

Ушбу лотларга табиркорларни жалб қилиш ишларни ташкил этиш лозим бўлади.

Бўш лотларга ташаббускорлар топиб жойлаштирилса **50 млн долларлик 250 дан** ортиқ янги лойиҳалар шакллантирилган ва **10 мингдан** зиёд иш ўрни яратилган бўлар эди.

III. 2023 йил 1 декабрь ҳолатига саноат зоналарда қиймати **25,8 млн долларлик 278 та** лойиҳалар шакллантирилиб, ишга тушириш бўйича ишлар амалга оширилмоқда. Ушбу лойиҳаларнинг ишга тушиши натижасида **2 749 та** янги иш ўринлари яратилиши белгиланган.

Шундан, тасдиқланган дастурга кўра, **2023 йил якунига қадар** қиймати **5 млн долларлик 52 та** лойиҳаларни ишга тушириш ва **330 та** янги иш ўринлари яратиш режалаштирилган.

IV. Саноат зоналарда қиймати **347 млрд сўмлик 154 та** лойиҳалар ишга туширилган ва **1 892 та** иш ўринлари яратилган.

Бироқ, бугунги кунда қиймати **19,4 млрд сўмлик** ишга тушган **14 та** лойиҳалар турли сабаблар туфайли ишлаб чиқариш фаолиятини тўхтатган. Натижада **120 та** иш ўринлари йўқотилган.

Вазирлар Маҳкамасининг (09.03.2020й) **134-сон** қарор Низомига асосан саноат зоналарига;

-муқобил ва қайта тикланувчи энергия манбаларини қўллаган ҳолда, замонавий энергия тежовчи технологияларни жорий этиш асосида импорт ўрнини босадиган ва экспортга йўналтирилган тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришга мўлжалланган инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш белгиланган.

Бироқ бугунги кунда аксарият саноат зоналарида фаолият юритиб келаётган

тадбиркорлар томонидан **жуда оддий** (*шлакаблок, брусчатка, профнастиль, нон, попкорн, миллий ширинлик и/ч, тузни қадоқлаш в.х*) лойиҳалар жойлаштирилганини кўришимиз мумкин.

Ушбу саноат зоналарининг инфратузилма билан таъмин-ланиши учун катта маблағлар ажратилиб, фаолияти йўлга қўйилган бир вақтда бунақанги **жўн ва оддий** лойиҳалар билан ер майдонларни банд қилиш қанчалик тўғри бўлади?

V. Махсус кичик саноат зоналар ташкил этиш бўйича.

а) Мухтарам Юртбошимизнинг (10.01.2023й) **ПФ-2-сон** Фармонларига асосан Косон туманида “Тўқимачиликка ихтисослашган кичик саноат зонаси” ташкил этилиши белгиланган.

Шунга кўра, тегишли қарорга асосан “Дўстлик” МФЙ ҳудудидаги **6,5 гектар** ер майдонида кичик саноат зонаси ташкил этилган.

б) Президентимизнинг 2021 йил 9 июндаги ПФ-6244-сон Фармонларига асосан **Китоб** ва **Дехқонобод** туманларида қурилиш материаллари ишлаб чиқаришга ихтисослашган **кичик саноат зоналари** ташкил этилган.

Фармонга асосан, қурилиш саноат зоналари фаолиятини самарали ташкил этишга “**Ўзсаноатқурилишбанк**” АТБ масъул этиб белгиланган.

с) Президентимизнинг 2021 йил 06 июндаги **ПҚ-5155-сон** қарорларига асосан Қарши шаҳар ва Қарши туманларида **мебельчилик саноат зоналари** ташкил этилган.

Саноат зоналарининг ер майдонлари лотларга бўлинган ҳолда аукцион орқали **15 та** тадбиркорларга сотилган.

VI. ПҚ-465-сон қарорга асосан вилоятдаги саноат зоналарининг ташқи муҳандислик-коммуникация тармоқлари билан таъминлаш учун вилоят “**Тадбиркорлик инфратузилмасини ривожлантириш жамғармаси**” ҳисобидан **22,4 млрд сўм** маблағ ажратилиши белгиланган.

Бугунгача Жамғармадан ажратилган **12,3 млрд сўм** маблағ доирасида **13,8 км** ичимлик ва оқова сув тамоқлари, **4,5 км** масофага табиий газ тортилди ҳамда **1,5 км** кириш ва ички йўллар қурилди.

Шунингдек, Ҳалқ депутатлари вилоят Кенгашининг 2023 йил 28 октябрдаги VI-65-105-4-0-К/23-сонли қарорига асосан, **5 та** объектни электр энергия билан таъминлаш учун “**Қашқадарё ҳудудий электр тармоқлари**” АЖга **2,7 млрд сўм** маблағ ажратиб берилди.

VII. Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 9 мартдаги 134-сон қарорига асосан кичик саноат зоналарининг ер участкалари тадбиркорларга **ижара ҳуқуқи** асосида ажратиб берилиши белгилаб қўйилган.

Бироқ, ушбу ер участкалари (*ВМ 30.11.2022 й 685-сон қарори*) онлайн аукцион тизими орқали тўғридан-тўғри кадастр ҳужжатлари шакллантириб савдога чиқарилиши натижасида, ижара тўлови билан бир вақтда ер солиғи

ҳисобланишига олиб келмоқда.

Натижада аукцион савдолари орқали кичик саноат зоналаридан ер участкалари сотиб олган тадбиркорлар томонидан ҳақли эътирозлар билдирилиб, тузилган шартномаларни бекор қилиш ва ер участкаларни захирага қайтариш юзасидан мурожаатлар кўпаймоқда (*бугунгача 40 та тадбиркор шартномани бекор қилган*).

Яна бир муҳим масала, кичик саноат зоналарига тегишли ер участкалари аукцион савдоларига чиқарилиш жараёнида ушбу ер участкаларини ижарага олиш ҳуқуқи бўйича нархларнинг юқорилигидир.

Мисол учун, Қамаша тумани “Манғит” МФЙ ҳудудида маҳаллий тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш мақсадида савдога чиқарилган **8 сотих** ер участкасининг бошланғич баҳоси **10,8 млн сўм** қилиб белгиланган.

Бироқ, худди шу ҳудудда ташкил этилган кичик саноат зонасига тегишли **5 сотих** ер майдони **43,6 млн сўмга** нархланган.

Ваҳоланки, тадбиркорлик қилиш учун аукционга чиқарилган ер эгалик ҳуқуқи билан савдога чиқарилсада, ижарага бериладиган ердан кўрса **4 баробар** арзон.

Бу эса ўз навбатида кичик саноат зоналарининг бўш ер участкаларини аукцион орқали сотилишида ўзининг салбий таъсирини кўрсатиб келмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2023 йил 24-25 октябрь кунлари Қашқадарё вилояти ташрифи давомида берилган топшириқлар ва кенгайтирилган тарзда ўтказилган йиғилиш баёни, 35-сон 13.11.2023 й, 03-РА 1-16396.
2. Вазирлар Маҳкамасининг “Кичик саноат зоналари тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 134-сон қарори 09.03.2020 й.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Пахта-тўқимачилик кластерлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш, тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини тубдан ислоҳ қилиш ҳамда соҳанинг экспорт салоҳиятини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-2-сонли Фармони, 10.01.2023 й.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2023-2025 йилларда Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-465-сонли қарори, 30.12.2022 й.
5. Ҳалқ депутатлари Қашқадарё вилоят Кенгашининг 2023 йил 28 октябрдаги VI-65-105-4-0-К/23-сонли қарори.

ECONOMIC GROWTH AND DEVELOPMENT FACTORS IN UZBEKISTAN

Zaripov Ezojjan Dilshodovich

Bukhara innovations university, economy direction master,

Abstract. Today in the world in countries of the state potential shows giving main from the indicators one this his economic growth indicators are considered Economic growth and economic development to each other similar to be with together, different there are also talents. This in the article in Uzbekistan economic growth and development factors about the author opinions, analysis given.

Key words: economic growth, economic development, economic growth quality.

Each state and his economic of activity main purpose population marriage well-being improve and the next one in place economic in terms of strong to be is considered of the world almost all in the state's economic activity for economic growth indicator yearly respectively account book by doing will go But, many cases his efficiency evaluation second in place will be for this reason economic growth and development between the difference the following table based on to see can.

Table 1

Economical growth and economic your development comparison table [1]

	Economic growth	Economic development
Meaning	Economical growth in the country real work release and services the number increase mean holds	Economic development mean holds income, savings and investments with together of the country social economic in the field changes in the progressive structure (institutional and technological changes).
Factors	Economic gross internal product from the parts in one slowly slowly to grow depends on: consumption, government expenses, investment and pure export.	Development a person capital to increase inequality indicators to decrease and population his life structural to improve to changes depends.
Measurements	Economical growth quantitative factors such as real gross internal of the product growth or man per head right coming of income increase with is measured.	Economic development HDI (Human Development Index), gender compatibility index, Man poverty index (HPI), of infant's death literacy level such as quality from the indicators is used.
Impact	Economic growth to the economy quantitative growth take will come.	Economic development of the economy too qualitatively in terms of too quantitative in terms of to change take will come.

Communi cation	Economical grow national and person right to the head coming income growth reflection makes	Economic development while in the country life of quality tumor reflection makes
-------------------	--	--

Economical grow determination and based on to give during to the following importance to give need to give need:

- 1) Economical to grow assessment;
- 2) Growth factors;
- 3) Economic growth models.

To these additional economically growth one how many to factors depends on:

- Natural resources volume and quality;
- Labor resources volume and quality;
- Main capital size;
- Technologies and innovations;

The last in the Republic of Uzbekistan in years above to factors big attention is being directed. An example for, in 2022 in the country the end according to gross internal product volume about 888.4 trillion sums organize did [5]. From this the highest contribution added network being services and industry is considered

Economy in our country development and Uzbekistan in the republic demand and offer, work with employment and unemployment and the like in matters balance storage for PF-60 of our president " For 2022-2026 intended for New Uzbekistan Progress Strategy decree acceptance done. This the III direction of the decree " National the economy fast development and high growth pace "providing". and the following goals own into received [2].

➤ Economy in networks stable high grow pace provide through upcoming five in population soul per head gross internal the product — 1.6 times and by 2030 population soul per head right coming 4 thousand income USA from the dollar increase and income from the average high has been states” access for the ground Create.

➤ National economy stability provides and gross internal in the product industry share to increase directed industry policy continue industry products work release 1.4 times the volume increase;

➤ The economy electricity energy with continuously provide and " Green economy " technologies all to areas active current of the economy energy efficiency to 20 percent increase;

➤ In the country investment environment, more improve and his attractiveness increase, future five 120 billion US per year dollars, including 70 billion foreign dollars investments attraction reach measures to see;

➤ In economics financial resources increase in order to upcoming 5 in stock market circulation 200 million USA from the dollar 7 billion USA to the dollar deliver;

➤ of the Republic export potential increase Republic in 2026 through export volumes of 30 billion US to the dollar deliver;

➤ Water resources manage system fundamentally reform to do and the water economy to do according to separately state program done increase;

➤ Areas proportionate development through territorial the economy 1.4 — 1.6

to the bar increase;

➤ of territories engineering and communication and social infrastructure system and service to show and service fields development.

Summary by doing in other words stable economic grow all of states main purpose is considered That's why for economic growth done increase for in society all, education, health storage, sports, economy, international communications, tax system and that's its similar field and networks one in totality reform to do necessary will be done.

References:

1. From the textbook of the National Institute of Open Schooling in India. Chapter-3, pages 29-30 .
2. Uzbekistan Republic of the President, No. PF-60 , " 2022-2026 intended new of Uzbekistan development strategy from the decree .
3. Uzbekistan, B. (2021). Ergasheva Aziza Farmonovna. ВОЗМОЖНОСТИ И ДОСТИЖЕНИЯ НАУКИ, 24.
4. Эргашева, А. (2023). Хунармандчилик маҳсулотлари бозорида хизмат кўрсатишнинг ўзига хос хусусиятлари. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 34(34).
5. Эргашева, А. (2023). РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРИВИЛЕГИЙ В ПОДДЕРЖКЕ РЕМЕСЕЛ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 36(36).
6. Эргашева, А. (2023). МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ РЕМЕСЕЛ В МАХАЛЛЯХ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 36(36).
7. Эргашева, А. (2023). HUNARMANDCHILIK SOHASIDA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO 'NALISHLARI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 35(35).
8. Эргашева, А. (2023). HUNARMANDCHILIK MAHSULOTLARI BOZORIGA XIZMAT KO'RSATISHNING RIVOJLANISHINI HOZIRGI DARAJASI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 32(32).
9. Эргашева, А. (2023). ANALYSIS OF CURRENT PROBLEMS AND OPPORTUNITIES IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL TOURISM INDUSTRY OF UZBEKISTAN. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 29(29).

**KORXONA FAOLIYATI SAMARADORLIK KO'RSATKICHLARINI
BAHOLASH USULLARI**

Shamsiddinov Bahodir Nodirovich

Buxoro innovatsiyalar universiteti, iqtisodiyot yo'nalishi magistri

Annotatsiya. Korxonada faoliyatini baholashda samaradorlik tushunchasi alohida ahamiyatga ega. Samaradorlik - qandaydir bir samara olish, ya'ni qilingan harakatlar natijalarining faolligini anglatadi. Ushbu maqolada samaradorlik, tashkiliy samaradorlik, ijtimoiy samaradorlik, ijtimoiy samaradorlik, texnologik samaradorlik, huquqiy samaradorlik, ekologik va ma'naviy samaradorlik, samaradorlikni baholash usullari kabi tushunchalar mohiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: samaradorlik, tashkiliy samaradorlik, ijtimoiy samaradorlik, ijtimoiy samaradorlik, texnologik samaradorlik, huquqiy samaradorlik, ekologik va ma'naviy samaradorlik.

Tadbirkorlik faoliyatidan ko'zlangan asosiy maqsad – ko'proq sof foydaga erishishdir. Har qanday iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishda avvalo resurslar sarflanadi, ya'ni xarajatlar amalga oshiriladi. Ko'proq sof foydaga erishish uchun esa ushbu xarajatlarni to'g'ri rejalashtirish, sarflanayotgan xarajatlarning har bir birligini imkon qadar ko'proq foyda keltiradigan holda amalga oshirish talab etiladi (1-jadval).

Iqtisodiy samaradorlik - ma'lum davrdagi iqtisodiy faoliyat davomida amalga oshirilgan xarajatlar evaziga olingan sof foyda summasi bilan aniqlanuvchi muhim ko'rsatkichdir.

Iqtisodiy samaradorlik deganda amalga oshirilgan har bir so'mlik xarajat evaziga olingan sof foyda hajmi tushuniladi, ya'ni korxonada qilinayotgan xarajatlarning natijadorligini anglatadi.

Sarflangan xarajatlar har bir birligi evaziga olingan sof foyda summasi qancha ko'p bo'lsa, iqtisodiy samaradorlik darajasi shunchalik yuqori hisoblanadi va aksincha.

Iqtisodiy samaradorlik darajasining oshishi korxonada kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni rivojlantirish va xodimlarni moddiy rag'batlantirish uchun imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga ishlab chiqarishga yangi texnikalar, samarali texnologiyalarni joriy etish ta'minlanadi.

1-jadval.

Korxonada faoliyatini samaradorligini baholash usullari.

Ma'lumotlarni tahlil qilishning asosiy usullari	Tahlil turlari
Trendli	Korxonada faoliyatini samaradorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlarning bir necha yillik davrdagi qiymati o'zgarishi dinamikasini tahlili

Tarkibiy	Foyda shakllanadigan korxonalar faoliyati yo'nalishlarining tarkibiy tahlili
	Foydaning mahsulot (xizmat) turlari bo'yicha tarkibi tahlili
	Korxonalar aktivlari dinamikasining tarkibiy tahlili
	Korxonalar foydasi foydalanilishining tarkibiy tahlili
Taqqoslama	Hisobot yilidagi haqiqiy ko'rsatkichlarni hisobot yilining reja ko'rsatkichlari bilan taqqoslash
	Hisobot yilidagi haqiqiy ko'rsatkichlarini basis yilining haqiqiy ko'rsatkichlari bilan taqqoslash
	Korxonada samaradorlik ko'rsatkichlarining taqqoslama tahlili
Omili	Korxonalar tushumlarining omilli tahlili
	Korxonalar foyda ko'rsatkichlarining omilli tahlili
	Mehnat resurslaridan foydalanishning omilli tahlili
	Ishlab chiqarish fondlaridan foydalanishning omilli tahlili

Iqtisodiy samaradorlikka baho berishda mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlardan foydalaniladi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 5-fevraldagi 54-sonli Qarori bilan tasdiqlangan «Mahsulot (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to'g'risida»gi Nizomga muvofiq qishloq xo'jalik korxonalarining iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari aniqlanadi.

Mahsulotlarni sotish, xizmatlar ko'rsatish natijasida xo'jalikning hisob-kitob raqamiga kelib tushgan mablag'lar uning yalpi pul tushumini tashkil etadi. Yalpi pul tushumidan egri soliqlar (qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i) summasini ayirish orqali sof pul tushumi aniqlanadi.

Korxonalarining yalpi daromadi yalpi mahsulot qiymatidan ishlatilgan asosiy vositalarning amortizatsiya summasini ayirish orqali aniqlanadi. Uni quyidagi formula yordamida aniqlash mumkin:

$$YaD = YaM - As$$

Iqtisodiy samaradorlikka baho berishda foydalaniladigan asosiy ko'rsatkichlardan biri – foydadir. Foyda summasi orqali ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi va korxonaning iqtisodiy salohiyatiga baho berish mumkin.

Iqtisodiy samaradorlikka baho berishda qo'llaniladigan foyda turlari:

- yalpi foyda summasi. Ushbu ko'rsatkich mahsulot sotishdan tushgan sof pul tushumidan sotilgan mahsulotlarning ishlab chiqarish tannarxiga kiruvchi xarajatlarni ayirish orqali aniqlanadi. Uni quyidagi formula yordamida aniqlash mumkin:

$$YaF = SPT - IChTX$$

asosiy faoliyatdan olingan foyda. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun yalpi

foydadan davr xarajatlarini ayirish va asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlarni qo'shish hamda asosiy faoliyatdan ko'rilgan boshqa zararlarni ayirish orqali aniqlanadi. Bunda quyidagi tenglikdan foydalanish mumkin:

• asosiy faoliyatdan olingan foyda. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun yalpi foydadan davr xarajatlarini ayirish va asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlarni qo'shish hamda asosiy faoliyatdan ko'rilgan boshqa zararlarni ayirish orqali aniqlanadi. Bunda quyidagi tenglikdan foydalanish mumkin:

$$AFF = YaF - DX + AFB D - AFBZ$$

Iqtisodiy samaradorlikka baho berishda qo'llaniladigan foyda turlari:

Davr xarajatlari – bu korxonani boshqarish va muomala xarajatlari yig'indisidir. Mahsulotlarni sotish bilan bog'liq xarajatlar ham davr xarajatlari tarkibiga kiradi.

Davr xarajatlari – bu korxonani boshqarish va muomala xarajatlari yig'indisidir. Mahsulotlarni sotish bilan bog'liq xarajatlar ham davr xarajatlari tarkibiga kiradi.

Asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlarga quyidagilar kiradi:

➤ undirilgan yoki qarzdor tomonidan e'tirof etilgan jarimalar, penyalar, vaqtida to'lanmagan qarzlarni va xo'jalik shartnomalari shartlarini buzganlik uchun jarimalar, shuningdek yetkazilgan zararlarni undirish bo'yicha daromadlar;

➤ hisobot yilida aniqlangan o'tgan yillar foydasi;

➤ asosiy fondlar va boshqa mol-mulkni sotishdan olingan daromadlar;

da'vo bildirish muddati o'tgan kreditorlik qarzlarni hisobdan chiqarishdan olingan daromadlar;

➤ da'vo bildirish muddati o'tgan kreditorlik qarzlarni hisobdan chiqarishdan olingan daromadlar;

➤ xo'jalikning umumiy ovqatlanish shaxobchalaridan tushumlar va yordamchi xizmatlardan daromadlar sifatidagi boshqa daromadlar;

➤ davlat subsidiyalari va xolisona moliyaviy yordamlar.

Asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlarga quyidagilar kiradi: umumxo'jalik faoliyatidan olingan foyda. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun asosiy faoliyatdan olingan foydaga moliyaviy faoliyatdan olingan daromadlarni qo'shish va moliyaviy faoliyat bo'yicha xarajatlarni ayirish orqali aniqlanadi. Bunda quyidagi formuladan foydalanish mumkin:

➤ umumxo'jalik faoliyatidan olingan foyda. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun asosiy faoliyatdan olingan foydaga moliyaviy faoliyatdan olingan daromadlarni qo'shish va moliyaviy faoliyat bo'yicha xarajatlarni ayirish orqali aniqlanadi. Bunda quyidagi formuladan foydalanish mumkin:

$$UFF = AFF + MFD - MFX$$

Iqtisodiy samaradorlikka baho berishda qo'llaniladigan foyda turlari:

Moliyaviy faoliyatdan olinadigan daromadlarga quyidagilar kiradi:

- O‘zbekiston Respublikasi hududida yoki uning tashqarisida boshqa xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida ulush qo‘shgan holda qatnashishdan olingan daromad, aksiyalar bo‘yicha olingan dividendlar hamda obligatsiyalar va xo‘jalikka tegishli qimmatli qog‘ozlar bo‘yicha daromadlar;

- mol-mulkni ijaraga berishdan olingan daromadlar;
- chet el valyutasi bilan operatsiyalar bo‘yicha ijobiy kurs tafovuti;

- chet el valyutasi bilan operatsiyalar bo‘yicha ijobiy kurs tafovuti;

- qimmatli qog‘ozlarga, sho‘ba korxonalariga va boshqalarga sarflangan mablag‘larni qayta baholashdan olingan daromadlar;

- moliyaviy faoliyatdan boshqa daromadlar.

Moliyaviy faoliyatdan olinadigan daromadlarga quyidagilar kiradi:

Moliyaviy faoliyat bo‘yicha xarajatlarga quyidagilar kiradi:

- olingan kreditlar bo‘yicha to‘lovlar;

- mol-mulkni uzoq muddatga ijaraga olish (shu jumladan lizing) bo‘yicha foizlarni to‘lash xarajatlari;

- chet el valyutasi bilan operatsiyalar bo‘yicha salbiy kurs tafovutlari va zararlar;

- qimmatli qog‘ozlarga, sho‘ba korxonalariga va boshqalarga sarflangan mablag‘larni qayta baholashdan ko‘rilgan zararlar;

- o‘z qimmatli qog‘ozlarini chiqarish va tarqatish bilan bog‘liq xarajatlar;

- o‘z qimmatli qog‘ozlarini chiqarish va tarqatish bilan bog‘liq xarajatlar;

- moliyaviy faoliyatdan boshqa xarajatlar.

Moliyaviy faoliyat bo‘yicha xarajatlarga quyidagilar kiradi:

soliq to‘languncha bo‘lgan foyda. Ushbu ko‘rsatkichni aniqlash uchun umumxo‘jalik faoliyatidan olingan foydaga tasodifiy (ko‘zda tutilmagan) daromadlarni qo‘shish va tasodifiy zararlarni ayirish orqali aniqlanadi. Bunda quyidagi formuladan foydalanish mumkin:

- soliq to‘languncha bo‘lgan foyda. Ushbu ko‘rsatkichni aniqlash uchun umumxo‘jalik faoliyatidan olingan foydaga tasodifiy (ko‘zda tutilmagan) daromadlarni qo‘shish va tasodifiy zararlarni ayirish orqali aniqlanadi. Bunda quyidagi formuladan foydalanish mumkin:

$$STF = UFF + TD - TZ$$

Iqtisodiy samaradorlikka baho berishda qo‘llaniladigan foyda turlari:

Tasodifiy foyda - bu ko‘zda tutilmagan, tasodifiy tusga ega bo‘lgan, xo‘jalik yurituvchi subyektning odatdagi faoliyati doirasidan chetga chiqadigan tusdagi operatsiyalar natijasida paydo bo‘ladigan va olinishi kutilmagan foydadir.

Tasodifiy zararlar - bu korxonaning odatdagi faoliyatidan chetga chiquvchi hodisalar yoki operatsiyalar natijasida vujudga keladigan va ro‘y berishi kutilmagan

odatdan tashqari xarajatlar moddalaridir.

U yoki bu xarajat moddasining favqulodda zararlar moddasi sifatida aks ettirilishi uchun u quyidagi mezonlarga javob berishi kerak:

- korxonaning odatdagi xo'jalik faoliyatiga mos emaslik;
- bir necha yil mobaynida takrorlanmasligi kerak;
- boshqaruv xodimi tomonidan qabul qilinadigan qarorlarga bog'liq emasligi.

sof foyda. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun soliq to'langungacha bo'lgan foydadan to'lanadigan soliqlar summasini ayirish lozim. Bunda quyidagi formuladan foydalaniladi:

▪ sof foyda. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun soliq to'langungacha bo'lgan foydadan to'lanadigan soliqlar summasini ayirish lozim. Bunda quyidagi formuladan foydalaniladi:

$$SF = STF - ST$$

Iqtisodiy samaradorlikka baho berishda qo'llaniladigan foyda turlari:

Mutlaq ko'rsatkichlar iqtisodiy samaradorlikka to'liq baho berish imkonini bermaydi. Masalan, ikkita korxonada yil yakuni bo'yicha erishilgan moliyaviy natija bir xil, ya'ni 400,0 mln. so'mni tashkil etgan bo'lsa, bu ushbu korxonalarda iqtisodiy samaradorlik darajasi bir xil ekanligini anglatmaydi.

Iqtisodiy samaradorlikka baho berishda mutlaq ko'rsatkichlar bilan bir qatorda nisbiy ko'rsatkichlardan ham foydalaniladi. Ulardan biri rentabellik darajasidir.

Rentabellik darajasi korxonalar faoliyatining iqtisodiy samaradorligiga baho berishda qo'llaniladigan asosiy mezon ko'rsatkich hisoblanadi.

Rentabellik darajasi qilingan xarajatlarning samaradorligini tavsiflaydi, ya'ni qilingan har bir birlik xarajat evaziga qancha sof foyda olinganligini ko'rsatadi.

Rentabellik darajasini aniqlash uchun sof foydani to'liq tannarxga kiritiladigan xarajatlarga taqsimlab, natija 100 ga ko'paytiriladi. Bunda quyidagi tenglikdan foydalaniladi:

Bu ko'rsatkich yordamida korxonada, tarmoq miqyosida yoki alohida mahsulotlar turlari bo'yicha xarajatlarning iqtisodiy samaradorlik darajasi aniqlanadi. Bu ko'rsatkichlar darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, bu iqtisodiy samaradorlik darajasi ham shunchalik yuqori ekanligidan dalolat beradi. Masalan, rentabellik darajasi 20 foiz bo'lsa, bu qilingan har 1000 so'm xarajat evaziga korxonada 200 so'mdan sof foyda olinganligini anglatadi.

Korxonada faoliyatining iqtisodiy samaradorligiga baho berishda rentabellik me'yori ko'rsatkichidan ham foydalaniladi. Ushbu ko'rsatkichni aniqlash uchun sof foyda summasi xo'jalikda foydalanilayotgan barcha ishlab chiqarish fondlari umumiy qiymatiga taqsimlanadi va natija 100 ga ko'paytiriladi. Bunda quyidagi tenglikdan foydalaniladi:

Korxonada faoliyati samaradorligiga baho berishda xususiy va umumiy

ko'rsatkichlardan foydalaniladi.

Xususiy ko'rsatkichlarga quyidagilar bo'lishi mumkin:

- har bir turdagi resurslardan foydalanish samaradorligi;
- korxonada har bir turdagi mahsulot (xizmat)ni sotishning samaradorligi.

Umumiy ko'rsatkichlarga esa quyidagilar kiradi:

- korxonaning barcha resurslari va mahsulotlari samaradorligi;
- korxonada faoliyatining umumiy samaradorligi.

Korxonada faoliyati samaradorligini baholash tartibi bir nechta bosqichlarda amalga oshiriladi.

1-bosqich. Korxonada ishlab chiqarish faoliyati samaradorligini aks ettiruvchi rentabellikning umumiy ko'rsatkichlari hisoblanadi va baho beriladi.

• Sotish rentabelligi – sotishdan tushgan tushumdagi sof foydaning ulushini anglatadi.

- Sotilgan mahsulot rentabelligi – mahsulotni sotish samaradorligini anglatadi.

2-bosqich. Korxonada resurslardan foydalanish samaradorligini ko'rsatuvchi ko'rsatuvchi rentabellik ko'rsatkichlari hisoblanadi va baho beriladi.

• Aylanma fondlar rentabelligi – korxonaning aylanma fondlaridan foydalanish samaradorligini anglatadi.

• Xususiy kapital rentabelligi – korxonaning xususiy kapitalidan foydalanish samaradorligini anglatadi.

• Investitsiya qilingan kapital rentabelligi – korxonaning faoliyatiga investitsiya qilingan, kiritilgan mablag'lar samaradorligini anglatadi.

• Qarzga olingan kapital rentabelligi – korxonaning qarzga olingan mablag'laridan foydalanish samaradorligini anglatadi.

3-bosqich. Rentabellik ko'rsatkichlarining omilli tahlili o'tkaziladi. Maqsad – haqiqiy ko'rsatkichlarning bazis davridagi ko'rsatkichlar va reja ko'rsatkichlaridan og'ishlarining sabablarini aniqlashdir.

4-bosqich. Korxonada faoliyatining alohida aspektlarini aks ettiruvchi samaradorlikning xususiy ko'rsatkichlari hisoblanadi va baho beriladi. Ularga quyidagilarni kiritish mumkin:

- mahsulotlarning xarajat sig'imi;
- har bir xodim hisobiga to'g'ri keladigan mahsulot qiymati va ish haqi darajasi;
- mahsulot tannarxi tarkibida xarajat elementlarining salmog'i va hokazo.

Korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun quyidagi tadbirlarga e'tibor berish lozim:

1) Korxonada yalpi mahsulotini ko'paytirish va uning sifatini yaxshilash tadbirlari:

- unumdorligi yuqori texnika va texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy etilishini ta'minlash;
- korxonada mehnat unumdorligini oshirish;

Korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun quyidagi tadbirlarga e'tibor berish lozim:

- korxonalarda xomashyo ta'minotini yanada takomillashtirish;
- ishlab chiqarish jarayonlarida mahalliy ishlab chiqarish vositalardan maqsadga muvofiq ravishda foydalanishni talab darajasida ta'minlash;
- mahsulotlarning sifatini, ularni tashish va saqlash jarayonlarini yaxshilash tadbirlarini tezkorlik bilan amalga oshirish va boshqalar.

Korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun quyidagi tadbirlarga e'tibor berish lozim:

2) Korxonada mahsulotlar tannarxini pasaytirish chora-tadbirlari:

- ishlab chiqarishni samarali joylashtirish;
- zamonaviy, ilg'or texnologiyalarni joriy etish, mavjud ishlab chiqarish vositalaridan samarali foydalanish natijasida ish jarayonlarini mexanizatsiyalashtirish;
- xodimlarni rag'batlantirish tizimini yaxshilash;
- davr hamda moliyaviy faoliyat xarajatlarini tejash va boshqalar.

Korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun quyidagi tadbirlarga e'tibor berish lozim:

3) Korxonalar faoliyatiga bozor munosabatlarini joriy etishni jadallashtirish tadbirlari:

- korxonalarda yetishtirilgan mahsulotlarni sotish jarayonini erkinlashtirish;
- investitsiyalar jalb etilishini ta'minlovchi iqtisodiy mexanizmlarni joriy etish;

Korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun quyidagi tadbirlarga e'tibor berish lozim:

- korxonalar faoliyatiga xizmat qiluvchi infratuzilma sohalarini rivojlantirish;
- korxonalar faoliyatiga xorijiy investitsiyalarni jalb etishni jadallashtirish;
- korxonalarda yetishtirilayotgan mahsulotlarni xorijiy mamlakatlarga eksport qilishni qo'llab-quvvatlash va hokazo.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Uzbekistan, B. (2021). Ergasheva Aziza Farmonovna. ВОЗМОЖНОСТИ И ДОСТИЖЕНИЯ НАУКИ, 24.
2. Эргашева, А. (2023). Хунармандчилик маҳсулотлари бозорида хизмат кўрсатишнинг ўзига хос хусусиятлари. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 34(34).
3. Эргашева, А. (2023). РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРИВИЛЕГИЙ В ПОДДЕРЖКЕ ремесел. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 36(36).

4. Эргашева, А. (2023). МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ РЕМЕСЕЛ В МАХАЛЛЯХ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 36(36).
5. Эргашева, А. (2023). HUNARMANDCHILIK SOHASIDA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 35(35).
6. Эргашева, А. (2023). HUNARMANDCHILIK MAHSULOTLARI BOZORIGA XIZMAT KO‘RSATISHNING RIVOJLANISHINI HOZIRGI DARAJASI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 32(32).
7. Zayni o‘g‘li, N. S., & Ergasheva, A. F. (2023). THE CURRENT STATE OF THE ONLINE TOURISM MARKET OF UZBEKISTAN AND THE USE OF MARKETING METHODS IN ITS DEVELOPMENT. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(3), 227-230.
8. Эргашева, А. (2023). ANALYSIS OF CURRENT PROBLEMS AND OPPORTUNITIES IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL TOURISM INDUSTRY OF UZBEKISTAN. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 29(29).
9. kizi Narzullayeva, S. A., & Ergasheva, A. F. Modern Journal of Social Sciences and Humanities.

KORXONA FAOLIYATIDA IQTISODIY SAMARADORLIK KO'RSATKICHLARI TIZIMI

Shamsiddinov Bahodir Nodirovich

Buxoro innovatsiyalar universiteti, iqtisodiyot yo'nalishi magistri

Annotatsiya. Korxonada faoliyatini baholashda samaradorlik tushunchasi alohida ahamiyatga ega. Samaradorlik - qandaydir bir samara olish, ya'ni qilingan harakatlar natijalarining faolligini anglatadi. Ushbu maqolada samaradorlik, tashkiliy samaradorlik, ijtimoiy samaradorlik, ijtimoiy samaradorlik, texnologik samaradorlik, huquqiy samaradorlik, ekologik va ma'naviy samaradorlik, samaradorlik ko'rsatkichlari tizimi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: samaradorlik, tashkiliy samaradorlik, ijtimoiy samaradorlik, ijtimoiy samaradorlik, texnologik samaradorlik, huquqiy samaradorlik, samaradorlik ko'rsatkichlari tizimi.

Iqtisodiy tahlil va marketing tadqiqotlari turizm faoliyatining ko'rsatkichlarini qo'llashga asoslangan. Iqtisodiy ko'rsatkichlarni tizimlashtirish jarayonida turli yondashuvlar qo'llaniladi.

BMT Statistika komissiyasi tavsiyalariga ko'ra, quyidagi ko'rsatkichlar korxonada iqtisodiy ta'siri umumiy ko'lamini baholash uchun foydalanish mumkin:

- korxonadan olingan daromad va yalpi ichki (mahalliy) mahsulotdagi ulushi;
- davlat darajasida hisoblash bo'yicha valyuta, daromad (xorijiy valyuta ishlatiladi tovarlar va xizmatlar tannarxini import qiymati bundan mustasno, mamlakatda qoladi xorijiy valyutada yalpi daromad (chet el sayyohlik xarajatlarining umumiy miqdori) va chet el valyutasida sof daromad o'z ichiga oladi.

Korxonada faoliyatida iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlar tizimida uchta guruh tanlanadi:

- resurslarning ko'rsatkichlari;
- korxonada mahsulotlarini ishlab chiqarish ko'rsatkichlari (hajmi, tarkibi, xizmatlar dinamikasi);
- ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik (mehnat unumdorligining dinamikasi, kapital qo'yilmalar, asosiy fondlarni, materiallar, inson resurslari, iqtisodiy samaradorligi) ko'rsatkichlari.

Korxonaning ijtimoiy samaradorligining tarkibiy qismlari orasida quyidagilar bo'lishi mumkin:

- barcha mijozlarning ehtiyojlarini qondirish;
- bo'sh vaqtni yoqimli o'tkazish;
- atrof-muhit muhofazasi va boshqalar.

Korxonaning iqtisodiy samaradorligi "iqtisodiy samaradorlik" va "iqtisodiy ta'sir" kontseptsiyalarini aniqlashtirishni nazarda tutadi. Iqtisodiy ta'sir korxonaning natijasini anglatadigan mutlaq qiymatdir. Xuddi shu ta'sir turli xarajatlar bilan turli yo'llar bilan erishish mumkin. Aksincha, bir xil xarajatlar turli natijalar berishi mumkin. Shuning uchun natijalarni xarajatlar bilan taqqoslash lozim.

Shunday qilib, iqtisodiy samaradorlik - bir mutlaq kattalik (ta'sir)ning mutlaq qiymatiga nisbati natijasida olingan nisbiy qiymat. Umumiy ko'rsatkichlar mutlaq va nisbiyga bo'linadi. Mutlaq ko'rsatkichlar tarkibida daromad ko'rsatkichlari (pul ekvivalentida) an'anaviy tarzda ko'rib chiqiladi, nisbatan ko'rsatkichlar bo'yicha - rentabellik ko'rsatkichlari (foiz hisobida).

Agar daromad iqtisodiy narxdan oshsa, ya'ni daromad va xarajatlar o'rtasidagi farq ijobiy qiymatga ega bo'lsa, moliyaviy natijalar foydani ko'rsatadi. Aks holda, korxonaning salbiy moliyaviy natijani oladi, ya'ni yo'qotishlarni keltirib chiqaradi. Korxonada foyda olishning asosiy usullari quyidagilardir:

- mahsulotlarni sotish hajmini oshirish;
- mahsulotning nomenklaturasini va qo'shimcha xizmatlarni kengaytirish;
- mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish;
- mahsulotning iqtisodiy bahosiga xarajat elementlari bo'yicha tushishi;
- raqobat muhitida korporativ boshqaruvni takomillashtirish;
- mulkni sotish, lizing va boshqalar.

Mahsulot rentabellik savdo turlar to'liq qiymati uchun soliq oldin foyda nisbati sifatida aniqlanadi (1-jadval).

1-jadval.

Korxonaning rentabelligini ko'rsatuvchi ko'rsatkichlar.

Ko'rsatkichlar	Hisoblash usuli
Korxonaning mulkining (R _i) rentabelligi,%	$R_u = \frac{\Pi_{\bar{o}}}{C_{\bar{n}}} \times 100\%,$ Π _б - foyda balansi; C _н - korxonaning mulkining o'rtacha yillik qiymati.
Xususiy kapitalning rentabelligi (R _{ck}),%	$R_{ck} = \frac{\Pi_{\bar{o}}}{K_c} \times 100\%,$ K _c – o'z kapitalining o'rtacha narxi.
Asosiy kapitalning rentabelligi (R _{ok}),%	$R_{ok} = \frac{\Pi_{\bar{o}}}{K_o} \times 100\%,$ Asosiy kapitalning o'rtacha yillik qiymati.

Daromadlar rentabelligi (Rp),%	$R_{\pi} = \frac{\Pi_{\phi}}{V_{\phi}} \times 100\%,$ <p>Π_{ϕ} - xizmatlarni amalga oshirishdan olingan daromad.</p>
Xarajatlar rentabelligi (R3),%	$R_3 = \frac{\Pi_{\phi}}{3_c} \times 100\%,$ <p>3_c - kiritish qiymati.</p>
Mahsulot rentabelligi (Rp),%	$R_{\pi} = \frac{\Pi - C}{C} \times 100\%,$ <p>Π - mahsulotning narxi; C- mahsulotning tannarxi.</p>

Manba. Шардан, С. К., & Никаева, Р. М. (2021). Экономическая оценка ключевых показателей деятельности предприятия. Вестник Академии знаний, (2 (43)), 279-286.

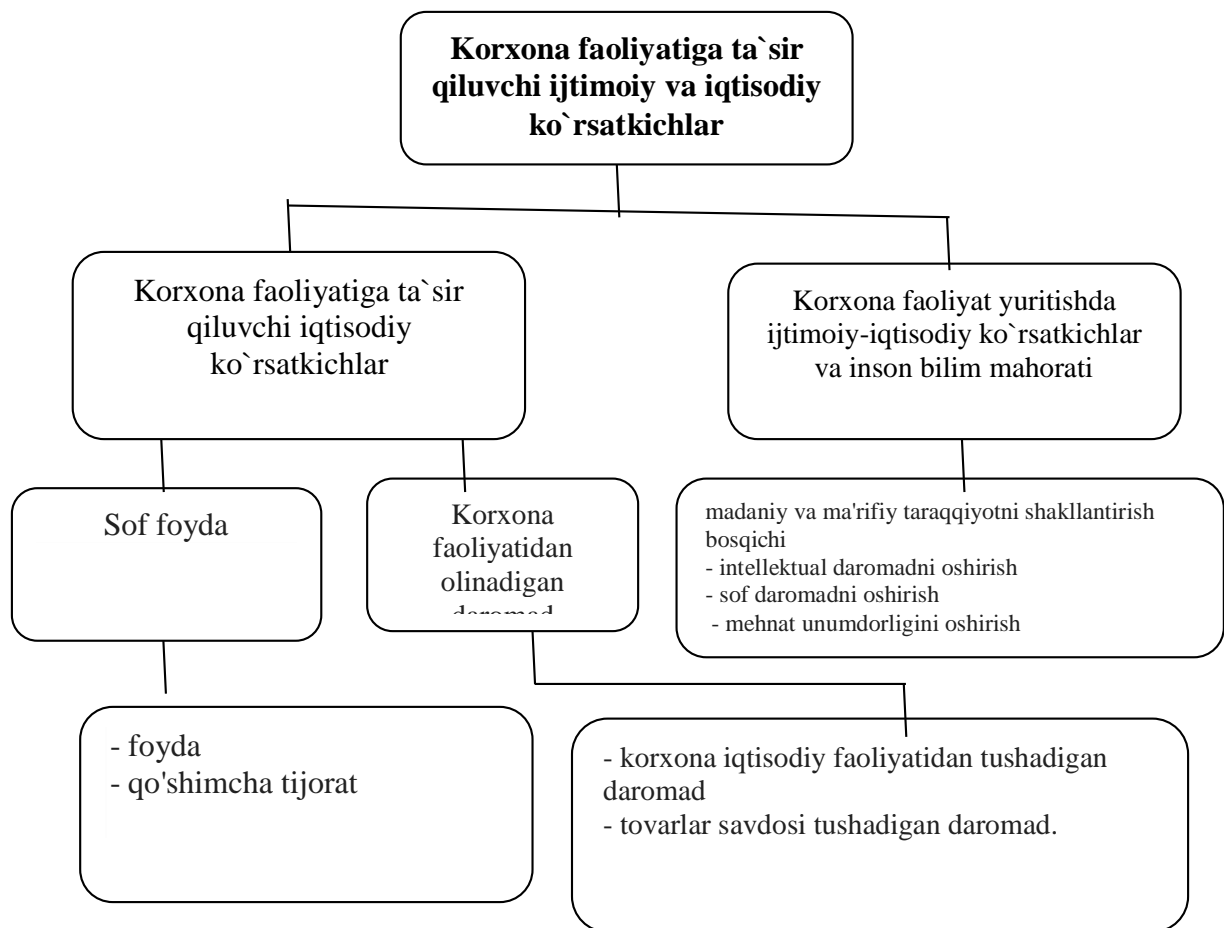
Korxonada xarajatlarning tarkibi va tuzilishi tahlili xarajatlarni kamaytirish binobarin, ularning xizmatlari narxini oshirish holda foydani oshirish qobiliyatiga ta'sir qiladi. Ushbu tahlil shuningdek, korxonaga samarasiz xarajatlarni kamaytirish uchun zahiralarni aniqlash imkonini beradi.

Korxonada faoliyati rivojlanishning miqdordagi iqtisodiy samaradorligi ko'rsatiladigan xizmatlar miqdori va ularning sifat jihatlarini aks ettiradigan iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimi bilan tavsiflanadi:

- ishlab chiqarish xarajatlar miqdori;
- moddiy-texnik bazaning holati va rivojlanishi;
- moliyaviy-iqtisodiy faoliyat ko'rsatkichlari;
- korxonada faoliyatini rivojlantirish ko'rsatkichlari.

Korxonaning moliyaviy-xo'jalik faoliyati ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat:

- mahsulotlarini sotishdan tushadigan daromadlar;
- mehnat resurslaridan foydalanish ko'rsatkichlari;
- Asosiy vositalar va joriy aktivlardan foydalanish ko'rsatkichlari;
- mehnat unumdorligi ko'rsatkichlari va ish haqi fondi ko'rsatkichlari;
- korxonaning moliyaviy ahvoli ko'rsatkichlari.

1-rasm. Korxonaga faoliyatining iqtisodiy va ijtimoiy ta'sir ko'rsatkichlari.

Manba: Кантор, Е. Л., Маховикова, Г. А., & Кантор, В. Е. (2009).

Экономика предприятия.

1 - rasmdan ko'rib chiqaylik, korxonaning iqtisodiy va ijtimoiy ta'sir ko'rsatkichlari funksional korxonaning iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari, iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligi sayyohlik sohasidagi foydali bo'ladi.

Korxonaning moliyaviy-xo'jalik faoliyati ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat:

- korxonaga mahsulotlarini sotish hajmi yoki xizmatlarini sotishdan tushgan daromadlar;
- mehnatdan foydalanish ko'rsatkichlari (mehnat unumdorligi, mehnat haqi va hokazo);
 - ishlab chiqarish aktivlaridan foydalanish ko'rsatkichlari (aktivlar bo'yicha daromad, aylanma mablag'lar aylanmasi);
 - mahsulotning qiymati;
 - foyda;
 - rentabellik;
 - moliyaviy ko'rsatkichlar (to'lov qobiliyati, likvidligi, moliyaviy barqarorlik,

valyutaning o'zini -o'zi ta'minlashi va boshqalar).

Shuning uchun korxonalar faoliyati samaradorligining iqtisodiy mezonlarini aniqlash muammolari uch jihatdan ko'rib chiqilishi kerak: jamiyat (umuman iqtisodiyot), sanoat, alohida korxonalar darajasida.

Korxonalar faoliyati samaradorlik mezonlari tizimining butun kompleksini shakllantirish uchun, tizimning umumiy maqsadi jamiyat darajasida umumiy sub'ektlar faoliyatining aniq maqsadlariga qanday kirib borishini ko'rsatish kerak. Buning uchun biz "maqsadlar va meyorlar daraxti" deb ataladigan texnikani qo'llaymiz, bu erda har bir maqsadni muvaffaqiyatli deb bilish uchun o'lchovni ifodalovchi muayyan mezonlar mos keladi.

Korxonalar faoliyatining davlat iqtisodiga ijobiy ta'siri faqatgina mamlakatdagi korxonalar iqtisodiy faoliyati har tomonlama rivojlanayotganida, ya'ni mamlakat iqtisodiyotini xizmat ko'rsatish iqtisodiyotiga aylantirmasdan sodir bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda, korxonalar faoliyatining iqtisodiy samaradorligi mamlakat milliy iqtisodiyot majmuasining boshqa tarmoqlariga parallel ravishda rivojlanishi kerakligini anglatadi.

Shunday qilib, korxonalar faoliyatida iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlar tizimida uchta guruh tanlanadi, ya'ni resurslarning ko'rsatkichlari, mahsulotlarni ishlab chiqarish ko'rsatkichlari, shuningdek ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Uzbekistan, B. (2021). Ergasheva Aziza Farmonovna. ВОЗМОЖНОСТИ И ДОСТИЖЕНИЯ НАУКИ, 24.

2. Эргашева, А. (2023). Хунармандчилик маҳсулотлари бозорида хизмат кўрсатишнинг ўзига хос хусусиятлари. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 34(34).

3. Эргашева, А. (2023). РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРИВИЛЕГИЙ В ПОДДЕРЖКЕ РЕМЕСЕЛ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 36(36).

4. Эргашева, А. (2023). МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ РЕМЕСЕЛ В МАХАЛЛЯХ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 36(36).

5. Эргашева, А. (2023). HUNARMANDCHILIK SOHASIDA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 35(35).

6. Эргашева, А. (2023). HUNARMANDCHILIK MAHSULOTLARI BOZORIGA XIZMAT KO'RSATISHNING RIVOJLANISHINI HOZIRGI DARAJASI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 32(32).

7. Zayni o'g'li, N. S., & Ergasheva, A. F. (2023). THE CURRENT STATE OF THE ONLINE TOURISM MARKET OF UZBEKISTAN AND THE USE OF MARKETING METHODS IN ITS DEVELOPMENT. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(3), 227-230.

8. Эргашева, А. (2023). ANALYSIS OF CURRENT PROBLEMS AND OPPORTUNITIES IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL TOURISM INDUSTRY OF UZBEKISTAN. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 29(29).

9. kizi Narzullayeva, S. A., & Ergasheva, A. F. Modern Journal of Social Sciences and Humanities.

YANGI PEDAGOGIK METODLAR

*Termiz shahar Prezident maktabi
Computer science fani o'qituvchisi
Boymatova Dildora Olim qizi
boymatovadildora84@gmail.com*

Annotatsiya. Pedagoglar, har bir o'quvchining imkoniyatlarini tan olishga asoslangan, darsga qatnashmagan, darsda qolmaganlarga e'tibor bermagan an'anaviy o'qitish usullariga bo'yicha yondashib kelishdi. Bu natijada, sinfdagi ko'p o'quvchilar o'z yo'lini aniqlay olmaganlar va hayotda muvaffaqiyatsizlik va o'zining o'zini anglashi lozim bo'lgan avvalgi o'quvchilar yo'q. Tezida, yangi pedagogik texnologiyalar talabalar rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: yangi pedagogik texnologiya, ta'lim tizimi, mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish, tashabbuskorlik, an'anaviy o'qitish usullari.

Kirish. Talim tizimidagi innovatsion usullar, an'anaviy o'qitish usullariga alternativa bo'lib, axborot texnologiyalarining tez rivojlanishi bilan o'rnini bosmoqda. Bu, talabalarga kelajakda rivojlanishlarini ta'minlash uchun muhim muammolar bilan yuzlashishlarini hal qilishga yordam beradigan ko'nikmalarni o'rganishda muhim bo'lib chiqmoqda. Misol uchun, evristik ta'lim, talabalarga nazariy bilimlarni muammolar bilan yuzlash, faollashtirish va bilimlarni to'plashda yordam berish uchun qo'llaniladi. Bu usulning muhim asosiy tamoyillari mavjud. Birinchi navbatda, o'rganish maqsadini belgilash katta ahamiyatga ega, chunki bu o'quv jarayonini maqsadga yo'naltirish uchun juda muhimdir. Talabalar chuqur bilim olishadi, natijalarni tahlil qilishadi va faol ishtirok etish va motivatsiyasini rag'batlantirishadi. Guruhda hamkorlik va faoliyatni rag'batlantirish kuchayadi, kuzatish va ikki tomonlama muloqotlarga yordam beradi. Bundan tashqari, o'qituvchi o'z vaqti vaqtincha individual yoki guruhning ehtiyojlariga qarab ajratiladi va qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhitini ta'minlaydi. O'qituvchi, talabalar bilan o'quv jarayonini osonlashtirish, ikki tomonlama muloqotlar orqali yordam berish va ba'zi hollarda ma'lumot berishda muhim rol o'ynaydi.

An'anaviy ta'limda, o'quvchilar yalniz hozirgi bilimlarni o'rganish uchun targ'ib etilgan edi. Bu usul, o'quvchilarning o'zining o'zlashtirish, ijodiy izlanish va intilishlarini o'zlashtirishga imkon berardi.

Hozirgi kunda, ta'limda innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalari bilan ta'limni yanada rivojlantirishga qaratilgan harakatlar e'tiborga sazovor bo'lyapti. Zamonaviy texnologiyalar, o'quvchilarning o'z bilimlarini qidirish, mustaqil o'rganish, tahlil qilish va hatto o'z ishlarini ham yaratishga yordam beradi. O'qituvchi bu jarayonda o'zining yoki guruhning rivojlanishi, bilim olishi va tarbiyalanishi uchun

sharoit yaratadi. Shundaylikcha, o'qituvchi rahbarlik va yo'l so'zlash faoliyatiga ega bo'ladi.

Yangi interaktiv o'qitish usullari va pedagogik innovatsiyalar, an'anaviy darslarni chetda qoldirib, tezkor axborot asriga moslashib boradi. Bu, o'quvchilarning faqat nazariy bilimlarni egallab qolishga imkon bermay, balki kelajakda muammolarni hal qilish uchun yangi usullar bilan o'zlashtirishga imkoniyat yaratadi. Evristik usulida o'quvchilarning qiziqtirganliklarini oshirish, ularning egallagan bilimlarini amaliyotga o'tkazish bilan birga bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlarini yaratadi. Bu usul o'quvchilarga maqsadli o'rganishni ta'minlaydi va o'rganish jarayonini maqsadli bo'lishi talab qilinadi. O'quvchilar uchun ma'qul bo'lgan ma'lumotlarga chuqur kirishish, o'quv jarayonining muvaffaqiyatini ta'minlashga yordam beradi. Guruhda hamkorlikda faol ishlash, fikr almashish, ikki tomonlama fikr almashish tushunchalarini oshirish, fikrlarni baholash va taqqoslashni rag'batlantirishga yordam beradi. O'qituvchi o'quvchilar yoki guruhlarining ehtiyojlariga mos keladigan vaqt chegarasiga ajratiladi. Shuningdek, o'qituvchi o'qish jarayonini o'quvchilarni jalb etuvchi va ikki tomonlama fikr almashish bilan ta'minlaydigan shaxs vazifasini o'zlashtiradi. An'anaviy ravishda o'qituvchi ma'lumot bilan ta'minlanishi mumkin, lekin bu, shu bilimni ta'qib qilishning kamroq usuli.

Bu maqolani tahlil qilish jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, tarixiylik, izchillik va obyektivlik usullaridan keng foydalanilgan. Pedagogik texnologiyalar va interaktiv metod o'quvchi bilim salohiyati uchun ahamiyatli ekanligi haqida tahlil olindi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning tarixi va ma'naviy merosini o'rganishga oid bergan uslubiy tadqiqotning nazariy-uslubiy asosi bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchilar o'zgarishlarga qanday munosabatda bo'lish to'g'risida qat'iy qarama-qarshi fikrlarga ega: konservativ (hamma narsani qanday qoldirsa, maktab o'quvchilari o'tgan asrdagi kabi o'qitilishi kerak) ta'lim tizimini to'liq qayta qurish zaruratigacha. Bizning pozitsiyamiz ambivalentlik printsipiga, "an'ana → innovatsiya" ning uzluksizligiga, elektron va vizual madaniyat fenomenini faol o'rganishga va vizual madaniyatning maktab o'quvchisi shaxsiga ta'sirini o'rganishga bo'lgan ehtiyojga asoslanadi. Raqamli texnologiyalar bizning hayot tarzimizni, aloqa usullarini, fikrlash tarzimizni, hissiyotlarimizni, boshqa odamlarga ta'sir kanallarini, ijtimoiy ko'nikmalarimizni va ijtimoiy xatti-harakatlarimizni o'zgartiradi. Maktab o'quvchilari va talabalari ko'proq qisqa muddatli xotiraga ega; shuning uchun uzoq muddatli xotirada bilimlarni mustahkamlash va malakalarni rivojlantirishning yangi usullari zarur. O'qituvchilar maktab o'quvchilarining fikrlash qobiliyatini shakllantirish muammosidan xabardor. Bilim olishda "yuzaki" va "chuqur" / "chuqur" yondashuvni tushunish qiziq. "Matnni yoddan o'rganish, ma'nosiga e'tibor bermaslik, tushunish - yuzaki yondashuv, ajralmas va tanqidiy baho, materialni o'rganish chuqur yondashuv sifatida tanilgan". "Yuzaki o'rganish bu yuzaki yondashuv; bu bilimlarni takrorlash,

o'qituvchilar tomonidan tartibga solinadigan mashg'ulotlar, passiv epistemologiya, ikki tomonlama ko'rish va bilimlarni iste'mol qilish. Chuqur yondashuv, bilimlarni o'zgartirish, o'z-o'zini boshqarishni o'rganish, faol epistemologiya, relyativistik qarashlar va bilimlarni shakllantirish yondashuvi chuqurroq o'rganishga olib kelishi mumkin " O'qituvchi, bir tomondan, sub'ektiv ravishda ta'lim mazmuni, uslublari, strategiyalari va texnologiyalarini loyihalashga qaror qiladi, ammo ta'lim islohotlarini amalga oshirish unga bog'liqdir. Boshqatomondan, davlat va jamiyat pedagogik madaniyatni, o'qituvchilar fikrlarining qadrlil tomonlarini kasbiy, kasbiy tayyorgarlik va o'qituvchilar malakasini oshirish tizimi orqali efirga uzatadi. Ong va kasbiy faoliyatning sub'ektivligi zamonaviy pedagogika fanining tamoyillaridan biridir. Ya'ni, innovatsion usullarni qo'llash yoki ishlatmaslik o'qituvchining shaxsiyati, uning uslubiy vakolati, pedagogik mahoratiga bog'liq. O'qituvchilarni tayyorlash tizimining vazifasi bunday ehtiyojni amalga oshirish, metodik vakolatlarini shakllantirishdir. Maktab va universitetlarning vazifasi o'qituvchilar va o'quvchilar ijodini rivojlantirishni rag'batlantirish va rag'batlantirishdir. O'qituvchining muhim vazifasi - uning pedagogik salohiyatini doimiy ravishda aks ettirish va rivojlantirish; u holda o'qituvchining namunasi ta'sirida bo'lgan talaba faol va malakali inson bo'ladi. Barcha o'quvchilar har xil. Biroq, aksariyat o'quv ma'ruzalari va materiallari hamma uchun bir xildir. Bu o'quvchiga mazmun bilan qanday aloqada bo'lishini aniqlash uchun yukni yuklash orqali ta'lim muammosini keltirib chiqaradi.

Ta'limning samaradorligini oshirishga bo'lgan qiziqish va e'tibor kuchayib bormoqda. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol uslublar, o'quvchilarga mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish va tashabbuskorlikni o'rganishda yordam beradi. Bu usullar o'quvchilarning aktivi bo'lishini va o'z fikrlarini bayon etishlarini ta'minlaydi.

Xulosa. Pedagogik texnologiyalar, o'quvchilarning shaxsiy tashabbuslarini rivojlantirish va ularni o'zlashtirish uchun imkoniyatlar yaratishga qaratilgan. Bu, o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasidagi ishonchli va samarali munosabatlarni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Yangi pedagogik texnologiyalar umumiy maqsadlardan kelib chiqib, dars va dars modullariga ajratib, dastlabki sinfdan davom etilishi lozim bo'lgan masalalar tizimini aniqlab oladi. Shuningdek, dars qismlari orasidagi zaruriy bog'liqliklarga va fanlararo aloqalarga alohida e'tibor qaratish mumkin. Bu, ta'lim jarayonini muntazam va tizimli qilishda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sayidaxmedov.N. Yangi pedagogik texnologiyalar. T., "Moliya", 2003. 171 b.
2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. T., 2003.
3. Choriev A. Yangi pedagogik texnologiyalar. Ma'ruzalar matni, Qarshi 2000.
4. T.G'afforova va boshqalar. Ta'limning ilg'or texnologiyalari. Qarshi 2003. 112 b.

**PEDAGOGIK MAHORATNING O'QITUVCHI
FAOLIYATIDA TUTGAN O'RNI**

*Termiz shahar Prezident maktabi
Computer science fani o'qituvchisi
Boymatova Dildora Olim qizi
boymatovadildora84@gmail.com*

ANNOTATSIYA

O'qituvchilik kasbi barcha kasblar orasida noyob va muhim ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan kasb sifatida ajralib turadi. Birinchidan, o'qituvchi yosh avlod kamoloti, yoshlarga ta'lim va tarbiya berish posboni bo'lib xizmat qiladi. Hozirgi zamonda ular nafaqat o'quv fanlari bo'yicha yoshlarga ta'lim berish bilan birga, ularda odob-axloq, tabiat, jamiyat, ijtimoiy hayot, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish tamoyillarini singdirmoqda. Ular yoshlarni sidqidildan mehnatga tayyorlab, kasb-hunar sirlarini egallash, malaka oshirishga ko'maklashmoqda.

Ushbu maqolada pedagogik faoliyatning uzluksiz rivojlanishini ta'kidlab, o'qituvchilik kasbi doirasidagi pedagogik mahoratni doimiy ravishda oshirish haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: pedagogik mahorat, ijodiy yondashuv, metodik bilim, pedagogik g'oya.

KIRISH

Hozirgi zamonda o'qituvchi oldiga yoshlarni har tomonlama ma'naviy-axloqiy, siyosiy jihatdan tarbiyalash, ular ongiga tabiat, jamiyat, ijtimoiy hayot tamoyillarini singdirish, tanqidiy tafakkurni rivojlantirishga ko'maklashish vazifasi qo'yilgan. Ular yoshlarni mehnat faoliyatiga tayyorlaydi, kasb sir va ko'nikmalarini egallashga ko'maklashadi, jamiyat uchun muhim ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatlarni hal qiladi. Bu mas'uliyat o'qituvchidan o'z kasbining mohir ustasi bo'lishini, o'quvchilarga shakllantiruvchi ta'sir ko'rsatishini, ularning qiziqishi, qobiliyati, qiziqishi, dunyoqarashi, amaliy ko'nikmalarini har tomonlama rivojlantirish yo'llarini doimo izlab borishni taqozo etadi. Bunga erishish uchun o'qituvchilarning kasbiy mahoratini muntazam oshirib borish, har tomonlama qo'llab-quvvatlash, zarur shart-sharoitlarni yaratish, moddiy, ilmiy-uslubiy va texnik yordam ko'rsatish, ijodiy tashabbus va innovatsiyalarini rag'batlantirish muhim ahamiyatga ega.[1]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Hozirgi zamon pedagogikasi va psixologiyasi "pedagogik mahorat"ni turlicha ifodalaydi. Misol uchun, "Pedagogik ensiklopediya"da quyidagi ta'rif keltirilgan: "O'z sohasida mohir ustasi bo'lgan, yuqori madaniyatga ega, o'z fanini chuqur tushunadigan,

yondashuv fanlar sohasini yaxshi tahlil etish va tarbiyalashni, o'qitish uslubiyatini mukammal egallashga erishgan mutaxassis".

Ushbu ta'rifning mohiyatidan kelib chiqib o'qituvchining "pedagogik mahorati" tushunchasi mazmunini shunday izohlash mumkin:

1. Madaniyatning yuqori darajasi, bilimdonlik va aql-zakovatning yuksak ko'rsatkichi.

2. O'z faniga doir bilimlarning mukammal sohibi.

3. Pedagogika va psixologiya kabi fanlar sohasidagi bilimlarni puxta egallaganligi, ulardan kasbiy faoliyatida foydalana olishi.

4. O'quv -tarbiyaviy ishlar metodikasini mukammal bilishi.

Pedagogik mahorat tizimi quyidagi o'zaro bir-biri bilan bog'liq bo'lgan asosiy komponentlardan iborat:

1. Pedagogik insonparvarlik talablariga bo'ysunishi.

2. Kasbga oid bilimlarni boshqa fanlar bilan aloqadorlikda mukammal bilish.

3. Pedagogik qobiliyatga ega bo'lish.

4. Pedagogik texnika sirlarini puxta egallash.[2]

Pedagogik mahorat, yuqori darajada pedagogik g'oyalar, ta'lim-tarbiya jarayoniga intiluvchi, ijodiy yondashuv, metodik bilimlarni samarali ravishda qo'llab-quvvatlash qobiliyati hisoblanadi. U doimiy ravishda pedagogik bilimlarni oshirish, o'tmish qadriyatlarini, O'rta Osiyo mutafakkirlari ijodiy merosida yoritilgan murabbiylarni tayyorlash haqida ma'lumotlarni o'rganish, zamonaviy axborot texnologiyalari, portal yangiliklaridan xabardor bo'lish, xalqaro davlatlarning o'qituvchilar tayyorlash texnologiyalarini nazariy jihatdan o'rganish jarayonida qamrab oladi. Yosh o'qituvchilar, shuningdek, bir necha yil davomida ta'lim muassasasida ishlash tajribasiga ega bo'lgan o'qituvchilar, o'zlarini kasbiy jihatdan rivojlantirish uchun bir qator shartlarga rioya qilishadi.[3]

Ularni quyidagi vositalar orqali yanada rivojlantirish mumkin:

Mustaqil o'qib-o'rganish: Pedagogika sohasidagi eng so'nggi yangiliklardan ma'lumot olish uchun yangi adabiyotlar, internet materiallari, portal tizimlari, vaqtli matbuot sahifalari va ilg'or texnologiyalar bilan tanishish, ilgari surilgan g'oyalar haqida umumlashish, xulosalash asosida mustaqil loyihalar tuzish.

Tajribali ustoz o'qituvchilar faoliyatini o'rganish: Talim muassasasidan chetga chiqmagan holda tashkil etilgan vaqt va iqtisodiy jarayonlar yuzasidan samarali taniladi. Tajribali o'qituvchilar faoliyatini kuzatish, ular tomonidan tashkil etilgan mashg'ulotlarni muhokama qilish, tahlil qilish, shu jumladan olingan ta'surotlarni umumlashtirish.

O'qituvchi xodimlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslari va institutlarida kasbiy malaka va ko'nikmalarini rivojlantirish.

Doimiy ravishda ilmiy anjumanlarda (nazariy va amaliy konferensiyalar,

seminarlar, pedagogik o'qish va treninglar) faol ishtirok etish.

Respublika hamda rivojlangan xorijiy mamlakatlarning yetakchi ta'lim muassasalarida o'z tajribalarini oshirish, kasbiy bo'yicha eng so'nggi ma'lumotlarni o'rganish.

Pedagogik mahoratga ega bo'lish, ta'lim-tarbiya samaradorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Bu, o'qituvchilar uchun zarur bo'lgan amaliy harakatlar tashkil etish orqali hamda qo'shimcha tarbiyaviy vazifalarni bajarish orqali amal qilinadi. Bu, pedagogik faoliyatda o'tkazilgan yoki o'tkazilayotgan xato va kamchiliklardan holi bo'lish, o'quvchilar, hamkasblar va ota-onalar bilan o'rtachalik munosabatda muvaffaqiyatlarga yetishish yo'llarini o'rgatadi. Shunday qilib, kasbiy mahoratni rivojlantirish uchun o'qituvchilarning jamoada, ijtimoiy muhitda obro'-e'tiborini oshirishi, o'quvchilar bilan salmog'ar munosabatlarni o'rgatishi, va qanday qilib o'quvchilarning hurmatini qozonishi muhimdir.[4]

XULOSA

Pedagogik bilimni olib borishning ahamiyati oliy ta'lim muassasalarida kuchayib boradi. U yuqori saviyali pedagog kadrlarni tayyorlashga oid talablarni muhokama qiladi, ularning malakasini rivojlantirish va qayta tayyorlash tizimini takomillashtiradi. O'z kasbi bilan uzluksiz taraqqiyotga moslasha oladigan o'qituvchining shakllanishi, kelajakdagi o'qituvchi darajasini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Pedagogik mahorat. Darslik: A.A.Xoliqov; O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.T., "Iqtisod -moliya, 2011,420 bet.
- 2.https muhaz.org.
- 3.Pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma. R.Mavlonova, D.Abdurahimova.-T., " Fan va texnologiya " ,2009,176 bet.
- 4.Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. Toshkent,2003.

**VETERINARIYA YO'NALISHIDAGI TALABALARNING KASBIY
KOMPITENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA INGLIZ TILINI
O'QITISHNING TEXNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISHNING
ILMIY-NAZARIY PEDAGOGIK ASOSLARI**

Kenjaboev Shokir Abdulxalimovich

*Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va
biotexnologiyalar universiteti Toshkent filiali
“O‘zbek va xorijiy tillar” kafedrasini mudiri dotsenti.*

E-mail: shokir29111962@mail.ru

Tel: +998915865962

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz tilini o‘qitishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha tezkor samarali strategiyalarni aniqlashda shuningdek, ingliz tili asosida veterinariya talabalarining kasbiy mahoratlarini oshirish usullarini organishga bag‘ishlangan. Maqolada hozirgi kunda ta’lim jarayonida veterinariya mutaxassisligi talabalariga ingliz tili o‘qitishda pedtexnologiyalardan foydalanish va darslarning samarali natija berishi, Tarbiyalash insonni hayotga, yashashga, ta’lim olishga ijobiy tomondan tayyorlashdir. o‘qituvchining talabalarni qay darajada qiziqitira olishiga va ularni bilim olishga bo‘g‘liq masalalar ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Veterinariya atamalar, innovatsiyon texnologiya, yondashuv ananaviy metod, o‘quv-tarbiyaviy ishlarning mazmunini, zamonaviy metod, tarbiya jarayoni qonuniyatlari, pedtexnologiyalar, kompetensiya, axborot kominikatsiya texnologiyalari, uzluksiz ta’lim, nutq kompetensiyasi, vosita, didaktika, dastur, kompyuter, ijtimoiy lingvistik tayyorgarligini oshirish , imkoniyat.

Pedagogika fan sifatida ikki bo‘limdan: tarbiya va o‘qitish nazariyasidan iborat bo‘lib, tarbiya jarayoni qonuniyatlarini, uning struktura va mexanizmlarni tadqiq qiladi, o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil qilishning nazariyasi va metodikasini, uning mazmuni, qonun-qoidalari, tashkiliy shakllari va usullarini ishlab chiqadi. Tarbiya va didaktika (o‘qitish nazariyasi) metodika uchun asos fan hisoblangan pedagogikaning o‘zaro bog‘liq sohalari xisoblanadi. Pedagogika bilan metodika o‘zaro bog‘liq va biri ikkishisini to‘ldiradi. Xorijiy tillarni o‘qitish metodikasi umumiy pedagogikaga nisbatan xususiy didaktika sanaladi. Ma’lum tilni o‘qitish metodikasiga — ingliz, nemis, fransuz va ispan tillarini o‘qitishga nisbatan chet tillar o‘qitish metodikasi umumiy metodika hisoblanadi.

Har qanday fanni o‘rgatishda, shu jumladan, ingliz tilini o‘qitishda ham, o‘qituvchi uchun asosiy yo‘l-yo‘riqlar sifatida didaktik yoki pedagogik tamoyillar xizmat qiladi. Oliy ta’lim muassasasida o‘quv-tarbiyaviy ishlarning mazmunini,

tashkiliy shakllari va metodlarini tarbiyaning umumiy maqsadlarini o'quv jarayonining qonuniyatlariga muvofiq ravishda belgilaydigan umumdidaktik tamoyillar hisoblanadi. O'qitish qonuniyatlarini didaktik tamoyillarda aniq aks etishi pedagogika va u bilan bog'lik barcha fanlarning rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Pedagogika fani Ya. A. Komenskiy, K. D. Ushinskiy, A. Disterverg va boshqa pedagoglarning qimmatli va ilg'or pedagogik g'oyalaridan pedagogika tamoyillarini aniqlash va rivojlantirish uchun tanqidiy foydalanish, ya'ni xorijiy tillarni o'qitish metodikasi bu tamoyillarni chet tilining xususiyatlariga moslashtirib ishlatadi. Pedagogika tomonidan ishlab chiqilayotgan tamoyillar jamiyatning faol, ongli, har tomonlama rivojlangan, yuqori madaniyatli, ma'naviyatli shaxslarni tarbiyalab yetishtirishi bilan belgilanadiki, bu jarayon o'quv jarayonining qonuniyatlariga asoslanadi. Ingliz tillarini talabalarga o'qitishning pedagogik asosini tashkil qiluvchi asosiy pedagogik-didaktik tamoyillar quyidagilar hisoblanadi:

ta'limning ilmiylik tamoyili, uning tarbiyaviy xarakteriga ega ekanligi;

ta'limdagi ongliklik, faollik, ko'rgazmalilik, tizimlilik va bilimni puxta o'zlashtirishlik;

ta'lim va tarbiyaning birligi;

o'qitishda talaba, o'quvchilarning individual xususiyatlarni hisobga olishlik tamoyillari hokazolar.

Pedagogik (didaktik) tamoyillar o'zaro bir-birlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, ma'lum tizimni tashkil qiladi. Yuqorida biz ko'rsatib o'tgan tamoyillarning hech qaysisi universal tamoyil hisoblanmaydi va umumiy tizimdan ajralgan holda qo'llanishi kutiladigan natijani bermaydi. Ta'limda ilmiylik tamoyili bilimlarning tizimli ravishda o'zlashtirishni taqozo qiladi. Til va nutq materialini tanlash, o'rganilayotgan hodisalarni, tushunchalarni va qonuniyatlarning mohiyatini oshish fan talablariga muvofiq ravishda amalga oshiriladi.

Ta'lim muassasalarida o'qitiladigan darsliklar va o'quv qo'llanmalarida ilmiy dalillarning noto'g'ri talqin qilinishiga yo'l qo'yilmaydi.

Ingliz tilini o'rganishga nisbatan ilmiylik tamoyili til, nutq va nutq faoliyati haqida zamonaviy bilimlar darajasiga mos ravishda metodikaning so'nggi yutuqlari va u bilan bog'liq fanning mazmunini aniqlash, fanni o'qitish metodlari, usullari, vositalarini tanlash, ilmiy haqiqat va amaliy qiymatga ega bo'lgan o'quv materiallarni o'rganishni bildiradi. Tarbiyalash insonni hayotga, yashashga, ta'lim olishga ijobiy tomondan tayyorlashdir. Ta'limning tarbiyaviy tamoyili o'quvchi va talabalar dunyoqarashida ular tomonidan axloq va odobni egallashda, ularning jismoniy kush va aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishda va shaxsni kamol topishida o'z ifodasini topadi. O'qituvchining faoliyati o'quvchi va talabalarda vatanparvarlik, ijtimoiy-iqtisodiy va kasbga oid bilimlarni ijtimoiy foydali mehnat bilan bog'lash ko'nikmasini yuksaltirishga qaratilishi kerak. Tarbiya jarayonida shaxsni voyaga yetkazishning

omillari jamiyat taraqqiyoti va talabi bilan belgilanadi.

o'qitish texnologiyalarini takomillashtirishning ilmiy-nazariy pedagogik asoslariga tayangan holda, bugungi kunda mamlakatimizda ta'lim sohasidagi amalga oshirilgan keng qamrovli islohotlar natijasida, zamonaviy talablar asosida ta'lim sifatini oshirish, jumladan, ingliz tili o'qituvchilarini xalqaro malaka talablari asosida ilg'or xorijiy tajribalarga asoslangan milliy tizimi yaratildi. Shular bilan bir qatorda ingliz tili o'qituvchilari mehnatini ilmiy jihatdan sifatli tashkil etishga kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishga oid yondashuvlarni ta'lim jarayonida samarali foydalanish zarurati ko'zga tashlanmoqda.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida ijtimoiy sohani rivojlantirish masalalariga ham jiddiy e'tibor qaratilib, «yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash» muhim vazifa sifatida e'tirof etilgan. Shu nuqtai nazardan qaraganda, mazkur vazifalarni amalga oshirishda o'qituvchi mehnatini ilmiy jihatdan to'g'ri tashkil etish, kompetentli ilmiy pedagogik kadrlar zaxirasini yaratish, bu borada bugungi kunda ingliz tili o'qituvchilarida ijtimoiy kommunikativlikni faollashtirish, ijtimoiy lingvistik tayyorgarligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Haqiqatan ham, xalqimizning kelajagi, mustaqil O'zbekistonning istiqboli ko'p jihatdan o'qituvchi, uning saviyasi, ilmiy tayyorgarligi, fidoyiligi, yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash ishiga bo'lgan munosabatiga bog'liq. Kelajak avlod haqida qayg'urish, sog'lom, barkamol avlodni tarbiyalab yetkazishga intilish bizning milliy xususiyatimizdir. Hozirgi zamon o'qituvchisi o'z pedagogik mehnati jarayonida qator ta'lim-tarbiyaviy vazifalarni bajaradi. U avvalo ta'lim muassasalari o'quv jarayonining asosiy tashkilotchisi. O'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonida hamda darsdan tashqari faoliyatda talabalarning porloq kelajagi uchun javobgar shaxsdir. Ushbu ulkan mas'uliyat ijobiy natijalar berishi uchun o'qituvchi avvalo o'zining pedagogik mahoratiga tayanadi. Pedagogik mahorat shunday bir malakalar yig'indisidirki, uning natijasi o'qituvchi mehnati va talabalar xulqi, odobi, tarbiyasida, kelajakda yetuk mutaxassis kadr bo'lib yetishishida o'z aksini topadi.

Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida xorijiy tillarni, xususan ingliz tilini o'qitish masalasi keng muhokamalarga sabab bo'lmoqda. Misol uchun, Rossiya, Finlandiya, Germaniya, Fransiya, Kanada, Braziliya kabi rivojlangan mamlakatlar tajribasi, talabalarga ingliz tilini o'qitishda lingvistik hamda sotsiolingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish uchun o'quv jarayoniga interfaol relevant o'qitish zamonaviy metodlarini joriy etish, mashqlardan mavzularga moslarini tanlash, zamonaviy multimedia o'quv resurslar ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq qilishning o'quv-metodik ta'minotini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamlil ishlar olib borilmoqda. Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida ingliz tilini o'qitishda bir qancha kompetensiyalarni shakllantirish, xorijiy tillarni o'qitish ta'limini zamonaviy axborot

texnologiyalaridan foydalanib tashkil qilish bo'yicha turli ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Bugungi kunda rivojlanayotgan O'zbekistonning 3-renessans sharoitida barcha sohalarga "raqamli iqtisodiyot" atamasi kirib kelmoqda. Chunki, biz jamiyatimizni jahon hamjamiyati bilan integratsiyaga kirishish haqida so'zlar ekanmiz, bu yo'nalishda transformatsiya qilingan ya'ni yangilangan sun'iy aql va kognitiv intellektual texnologiyalar (Artifisial Intelligennse teshnologies) jadal taraqqiy etayotganligini inobatga olishimiz zarur. Mazkur turdagi texnologiyalarni ingliz tilini o'qitishda qo'llash kun sayin takomillashmoqda. Aniqroq aytsak, ushbu dolzarb masalani chet tili o'quv predmeti rivoji bilan tasavvur qilsak, amaldagi ingliz tilini o'qitish jarayonini avtomatlashtirish hamda talabalarni zamonaviy texnologiyalardan foydalanib ingliz tilini o'rganishga tayyorlash zarur.

O'qituvchi mehnatining muvaffaqiyati va samarasi uni ilmiy jihatdan puxta tashkil etish, mehnatni oqilona uyushtirishga ta'sir etadigan shart-sharoitlar va mehnatni amalga oshirish yo'llarini to'g'ri belgilashga bog'liq. "O'qituvchi mehnati doimo ijodkorlik bilan amalga oshiriladi. Shuning uchun o'qituvchi avvalo o'z faoliyatini rejalashtirishda o'zi puxta egallagan pedagogik mahorati va o'z ilmiga tayanishi lozim¹". Hozirgi zamon axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining taraqqiyoti davrida ingliz tili o'qituvchisi mehnatini ilmiy asosda tashkil qilish fan va texnika yutuqlarini o'qituvchi tomonidan qay darajada o'zlashtirilishiga ham bog'liq. Shu bilan birga o'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil qilish uchun fanlar integratsiyasi, ijtimoiy fanlarning eng so'nggi yutuqlarini muntazam o'zlashtirib borish shart. Ushbu bilimlar axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, matbuot, ilmiy jurnallar, ilmiy adabiyotlar asosida o'zlashtiriladi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, o'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etishda vaqtdan unumli foydalanish, o'zining keng imkoniyatlarini hamisha hisobga olish, o'quv va tarbiya jarayonida har bir daqiqadan unumli foydalanish, vaqtni bekorga o'tkazishga yo'l qo'ymaslik muvaffaqiyat garovidir.

O'qituvchi mehnati ilmiy jihatdan to'g'ri tashkil etilishi uni mustaqil, erkin ijodiy faoliyat ko'rsatishi, o'z fikr-mulohazalarini aniq va mukammal bildirishi, har tamonlama shakllangan komil insonni tarbiyalash, o'z kasbini puxta o'zlashtiradigan yetuk mutaxassis tayyorlashga zamin yaratadi.

Hozirgi zamon ilmiy nazariy va metodologik tizimlariga tayangan holda ta'kidlash joizki, o'qituvchi mehnatiga ta'sir qiluvchi hamda ijtimoiy xususiyatga ega bo'lgan muhim yo'nalishlardan biri o'qituvchining ob'ektiv-shaxsiy xususiyatlaridir.

Bugungi kunda O'zbekistonda ta'lim tizimida talabalarga ingliz tilini o'qitishda samarali usullaridan foydalanish, xorijiy tajribalar asosida xorijiy tillarni o'rgatishni

¹ Ахлиддинов Р.Ш. Умумий ўрта таълим сифатини бошқаришнинг ижтимоий-педагогик асослари (Кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида). Пед.фан.док. ...дисс. – Т., 2002. -338-6

zamonaviy tashkil etish, talabalarda lingvistik va sotsiolingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishning me'yoriy asoslari va moddiy texnik bazasi yaratildi. "Maktab ta'limini rivojlantirish biz uchun buyuk umummilliy maqsadga, umumxalq harakatiga aylanishi lozim. Ta'lim-tarbiya sohasida zamonaviy va oqilona tizim yaratish, o'qitish metodlari, bilim berishda ilg'or xorijiy tajribalardan foydalanish, tarbiyada esa milliy an'ana va qadriyatlarga suyanish muhim"² ustuvor vazifa etib belgilandi. Natijada ingliz tilini o'qitishda lingvistik va sotsiolingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasi, tizimi, lingvodidaktik ta'minoti asoslarini aniqlashtirish, kommunikant (resipient, produksient) va kognezant shaxsini kamolga yetkazish yo'nalishlarida ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishning pedagogik imkoniyatlari kengaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli "Xalq ta'limi tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" to'g'risida"gi farmonlari, 2019-yil 3-maydagi PQ-4306-son "Iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 5-apreldagi 281-son "Umumta'lim maktablari uchun muqobil darsliklarni yaratish va ulardan foydalanish tizimiga bosqichma-bosqich o'tish mexanizmini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari mazkur tizim faoliyatini tubdan takomillashtirish uchun dasturul amal bo'lmoqda. Ushbu muhim xujjatlar asosida ishlab chiqilgan yo'l haritasi umumiy o'rta ta'lim tizimini rivojlantirishga asos bo'la olmoqda. Shuningdek, unda professional kadrlarni tayyorlash hamda o'qitish metodikalarini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish masalalarining hal qilinishi belgilab berilgan. Mazkur vazifalar umumiy o'rta va oliy ta'limda xorijiy tillarni o'rgatish o'quv predmetlarining mavjud holatini yaxshilash, sifat va samaradorlikni ta'minlash va ushbu jarayonni zamonaviylashtirishga asos bo'lib xizmat qildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF 4947-sonli "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Harakatlar strategiyasi"ning to'rtinchi bandi (Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari)da ta'lim va fan sohasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Ushbu muhim xujjatda, uzluksiz ta'lim tizimi faoliyatini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish, ta'lim muassasalarini kompyuter texnikasi va o'quv-metodik qo'llanmalar bilan jihozlash orqali ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash yuzasidan maqsadli chora-tadbirlarni ko'rish, umumiy o'rta ta'lim sifatini tubdan oshirish, chet tillar hamda boshqa muhim va talab yuqori bo'lgan fanlarni

² «Халқ сўзи» газетаси, № 174 (7373), 24.08.2019. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 23 август куни халқ таълими тизimini ривожлантириш, педагогларнинг малакаси ва жамиятдаги нуфузини ошириш, ёш авлод маънавиятини юксалтириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилиши.

chuqurlashtirilgan tarzda o‘rganish³ ustuvor vazifalar qilib belgilandi.

Shuni alohida e‘tirof etish lozimki, ingliz tili darslarida pedagogik texnologiya turlarini tanlash shakllanayotgan bilim, ko‘nikma va malakalar, tashkil etilayotgan darslar shakli va qo‘llanilayotgan metodlar hamda metodik usullarning xususiyatiga bog‘liq.

Ingliz tilini o‘rganish jarayonida talabalar o‘rtasida kasblararo muloqotlarni takomillashtirishda ingliz tili nafaqat o‘z yo‘nalishi, balki o‘z kasbiy madaniyati bilan ham solishtirish ob‘ekti bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Taqqoslash jarayonida talabalar ikki yoki undan ortiq kasblarning sohaviy infratuzilmasining aloqa nuqtalarini tushunadilar va qayta ko‘rib chiqadilar. Ammo eng muhimi, talabalar tanlagan kasblarining ichki tuzilishiga kirib, o‘z fikrlarini tahlil qilishni, ifoda etishni o‘rganadilar, bu o‘z navbatida kasbiy faoliyatlarida o‘z ona tillarida fikrlash g‘oyalari yanada nozikroq idrok etishga, uning umumiy ufqlarini kengaytirishga, rivojlantirishga yordam beradi. Shaxsning fikrlash va nutq qobiliyati rivojlanadi. Binobarin, bu shaxsda madaniyatlararo munosabatlar vakolatining oshishiga olib keladi⁴.

Bunda Ye. Fillipsning so‘zlariga amal qilish zarur: “Dunyoni ko‘rishda va ikkala ko‘zning imkoniyatidan foydalanish masalasi juda qiziq”⁵.

Muallifning fikricha, o‘rganilayotgan madaniyat vakillarining dunyoqarashi asoslarini o‘rganmasdan, tilshunoslik va mintaqashunoslikni o‘rganish dunyoga bir ko‘z bilan qarashga o‘xshaydi. Muallif ingliz tilini o‘rganayotganda o‘rganilayotgan madaniyat haqidagi bilimlarga va unga nisbatan ijobiy munosabatni takomillashtirishga alohida e‘tibor qaratishi lozim, deb hisoblaydi. Bu talabalarni gipotezalarni kuzatish, ta‘riflash va isbotlash orqali o‘zga madaniyatni o‘rganishga olib keladi.

Ingliz tilini o‘qitishning maqsad va vazifalariga, talabalarning psixologik xususiyatlarini, ularning qiziqishlarini inobatga olgan holda, o‘qitishning zamonaviy usullari va texnologiyalaridan kelib chiqib, biz lingvistik va sohaviy manbalarni tanlashning quyidagi tamoyillari va mezonlarini ajratib ko‘rsatamiz:

Kommunikativ tamoyil. Bu muloqot (bosma matnlar orqali) orqali xorijiy til madaniyatining o‘ziga xos aspektlarini o‘zlashtirishni o‘z ishiga oladi, uning maqsadi o‘zaro tushunishni ta‘minlash, ingliz tilida muloqotni murakkablashtiradigan, ya‘ni kommunikativ kompetensiyani pasaytiradigan ba‘zi holatlarni chiqarib tashlashni talab qiladigan shartlar xususiyatlarini bilmaslik.

Haqiqiy va zamonaviy matn manbalari monolog va dialogik nutqda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun muammoli vaziyatlarni yaratishga yordam beradi.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси. ПФ-5712-сон. 2019 йил 29 апрель. <http://www.lex.uz/docs/4312785>

⁴ Зимняя, И. А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. - 2003. - № 5. - С. 36-45.

⁵ Phillips, Elaine. IC? I see! Developing learners' intercultural competence// LOTE CED Communique, issue 3. Retrieved February 17, 2004.

Lisoniy mamlakatshunoslik komponentini o'zlashtirish kompetensiyasini lisoniy mamlakatshunoslik fani yuzaga keltiradi. Ya'ni ular tili o'rnanilayotgan mamlakatining milliy urf-odatlarini, an'analari, aniq tartiblari haqidagi tasavvurlarning yaxlit tizimini vujudga keltiradi. Bu tizimni "mazkur tilning leksik tarkibidan topish mumkin bo'ladi. Ya'ni, unda o'sha tilda aloqa qiluvchilar bilan bir xil ma'lumotlarni olish va shu til egalari ongidagi barcha tushunchalar leksikada mavjud bo'lib, ushbu til madaniyati haqida to'la tasavvur tug'diradi, bu esa, kommunikatsiyaning to'laqonli amalga oshishiga imkon beradi"⁶.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida bizning fikrimizsha, ingliz tilida o'qish uchun lozim bo'ladigan matnlarni tanlashning asosiy mezonlari quyidagilardan iboratdir:

1. Manbalarning belgilangan mavzuga mosligi.
2. Milliy va madaniy komponentning mavjudligi.
3. Mavjud manbalarning ta'lim maqsadlarini hal qilishda yordam berish qobiliyati.
4. Matnlarning talabalar yoshi va qiziqishlariga mosligi.
5. Manbaning talabalar uchun zarurligi va ahamiyati.
6. Matn tilining sodda va tushunarli bo'lishi.
7. Matnlarning talabalarda ijobiy emotsiyalar hosil qilishi.
8. Matnning dolzarbligi, yangiligi va zamonaviyligi.
9. Fanlararo aloqalarni yuzaga chiqarish imkoniyati.

Shunday qilib, talabalarining til o'rganish qobiliyatini o'zlashtirishi ingliz tilini o'rganish jarayonida talabalar o'rtasida sohalararo muloqot munosabatlarni takomillashtirishga yordam beradi.

Bugungi kunda ingliz tilini integrativ yondashuv asosida o'qitishni tashkil etish fanlararo aloqalarni kuchaytirishga, talabalarining turli fanlardan kerakli ma'lumotlarni olish va mavzularga oid axborotlarni to'plash, ulardan nutqiy vaziyatga mos holda foydalanish kompetensiyasini shakllantirishga ko'mak berishi aniqlangan. Bu o'rinda xorijiy tillarni o'qitishda nutq faoliyatining barcha turlarining teng rivojlantirilib borilishi ham juda katta ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchi-talabalarining o'z faoliyatida turli sohaviy fanlardan egallagan bilimlarini nutq faoliyati turlarining to'rt turi – tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish orqali amaliy qo'llash malakalarini shakllantirishga yordam beradi. Demak, integrativ yondashuvda turli fanlardan egallangan bilimlarni o'zaro bog'lashgina emas, balki nutq faoliyatining tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish turlarini integratsiyalash ham xorijiy tillarni egallashlarida va uni kasbiy faoliyatlarida qo'llay olish imkoniyatini oshirishga xizmat qiladi.

6

https://www.researchgate.net/publication/365161252_Talabalar_urtasida_madaniyatlararo_munosabatlarni_takomillastirishda_ingliz_tili_fanining_pedagogik_saloiti/citation/download?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19

Adabiyotlar:

1. Ахлиддинов Р.Ш. Умумий ўрта таълим сифатини бошқаришнинг ижтимоий-педагогик асослари (Кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида). Пед.фан.док. ...дисс. – Т., 2002. -338-б
2. «Халқ сўзи» газетаси, № 174 (7373), 24.08.2019. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 23 август куни халқ таълими тизимини ривожлантириш, педагогларнинг малакаси ва жамиятдаги нуфузини ошириш, ёш авлод маънавиятини юксалтириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилиши.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси. ПФ-5712-сон. 2019 йил 29 апрель. <http://www.lex.uz/docs/4312785>
4. Зимняя, И. А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня.- 2003. - № 5. - С. 36-45.
5. Phillips, Elaine. IC? I see! Developing learners' intercultural competence// LOTE CED Communique, issue 3. Retrieved February 17, 2004.
6. https://www.researchgate.net/publication/365161252_Talabalar_urtasida_mad_aniatlararo_munosabatlarni_takomillastirisda_ingliz_tili_fanining_pedagogik_saloiti/citation/download?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19

JISMONIY TAYYORGARLIK JARAYONIDA YOSH SPORTCHILARNING JAROHAT OLIISHINI OGOHLANTIRISH

NavDPI katta o'qituvchisi - N.Roziqov

Annatsiya: Ushbu maqolada jismoniy tayyorgarlik jarayonida yosh sportchilarning jarohat olishini ogohlantirish tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: harakat apparati, mushak, kuch tezlik, chidamlilik.

Tayanch – harakat apparatining jarohatlanishi va organizmning funksional ishlashi tizimi buzilishi birinchi navbatda mashg'ulotlardagi jismoniy mashqlarning usuliy xatosiga va tashkiliy kamchiliklarga bog'liq. Shunga qaramasdan, biz qanchalik jismoniy sifatlarni rivojlantirmaylik jarohatlarning sabablari shunday tashkiliy kamchiliklardir.

1) mashg'ulotlarda xavfsizlik qonun-qoidasini bilish;

2) asbob-anjom va qurollarning sirataqilish.

3) sanitariya va gigiyena sharoitining yomonligi (yorug'lik kamligi, mashq bajariladigan qoplangan moyning qattiqligi va sirpanchiligi, havoning iflosligi) va mashqlarda mashg'ulotlarda ob-havo sharoiti (past yoki yuqori harorat, namlikning yuqoriligi). Usuliy xatolar ko'proq dars tizimiga va alohida mashg'ulotlarda qanday jismoniy sifatlarni rivojlantirilayotganiga bog'liq. Turli mushak guruhlarida kuchning rivojlanish uyg'unligi buziladi, oqibatda, ularning kuchlarini rivojlantirishda nomutanosiblik paydo bo'adi. Tayanch-harakat apparatida jarohatlanishga olib keladigan va boshqa a'zolari ham jarohatlantiradigan yetarlicha shug'ullanmagan zaif a'zo paydo bo'ladi. Yetarlicha rivojlanmagan oyoq kafti uning tarangligini pasaytirib yuboradi. Saralash mashqlarini bajarishda oyoq kaftlari mushaklariga tushadigan vazifani tovon va uch boshli to'piq mushaklari bajarishga majbur bo'ladi. Bu esa ularga ortiqcha yuk bo'lib qoladi. Bu qorin mushaklarining yetarlicha rivojlanmaganligi tufayli umurtqa pog'onasining bel qismida yuk ko'payib, gavda qomati buzilishi mumkin. Shuningdek, umurtqa pog'onalari o'rtasidagi to'qimalarning o'ta yoyilib ketishi natijasida sonning orqa tomonidagi mushaklarning jarohatlanadi va bel qismda og'riq paydo bo'ladi. - kuch ishlatish mashqlarining puxta badan qizdirish mashqlarisiz bajarish mushaklarning cho'zilishiga, yirtilishiga, paylar, chandirlar, bo'g'imlarning jarohatlanishiga, yurak qon tomiri tizimining zo'riqishiga ketishiga olib keladi;

- mashqlarni juda katta yuk bilan charchagan xolda bajarish mushaklar, paylar, bo'g'imlar, chandirlarning jarohatlanishiga olib keladi;

- juda katta yuk bilan o'tirib turish mashqlarini suiiste'mol qilish tizza bo'g'im paylarining jarohatlanishiga olib keladi;

- chuqurlikka yuqori balandlikdan sakrashni suiiste'mol qilish tizza bo'g'imlari

va oyoq kaftlarining jarohatlanishiga olib keladi;

- katta og'irlikdagi yukni suiiste'mol qilish gavdaning buzilib,o'zgarishiga, umurtqa pog'onalari disklari orasida churra paydo bo'lishiga olib keladi.

- mashqlarning katta yuklar bilan bajarilishi yetarlicha o'rganilmagan lekin ular, tayanch-harakat apparatlaridagi bo'lim-larning jarohatlanishiga olib kelishi ko'p kuzatilgan;

Kuch ishlatish mashqlarini bajarish jarayonida jarohat olishdan saqlanish uchun tavsiyalar.

- Kuch ishlatishi mashqlaridan oldin yaxshilab badan qizdirish mashqlarini bajarish va butun mashg'ulot vaqtida organizmdagi issiqlikni saqlash kerak.

- Kuch ishlatish mashqlarining boshlanish bosqichlarida yuklamaning kattaligini va umumiy miqdorini asta-sekin oshirib borish kerak.

- Har bir mashg'ulotda yuklamaning xajmini ehtiyot bo'lib o'rganish muhim. Avval juda oz yuklamalar bilan bajarish texnikasini o'zlashtirib olish kerak.

- Kuch mashqlariga tayyorgarlikning daslabki bosqichlarida hamma suyak mushaklarini har tomonlama rivojlantirish lozim, buning uchun turli holatda har xil kuch ishlatish mashqlari qo'llaniladi.

- Juda katta yuk bilan bajarilayotgan mashqlarda nafasni uzoq ushlab turish mumkin emas.

- Umurtqa pog'onalariga ta'sir qiladigan kuchlardan saqlanish uchun maxsus og'ir atletikalar belbog'idan foydalanish zarur. Kuch bilan bajariladigan mashqlardagi dam olish oralig'ida umurtqa pog'onasiga dam berish, ya'ni yakka cho'pga osilish, gimnastik aylanishlarni bajarish kerak.

- Umurtqa pog'onasi jarohat olmasligi uchun gavda va qorin mushaklarini mustahkamlab turish kerak.

- Umurtqa pog'onasiga tushadigan yuklamali mashqlarni baja-rishda uni imkon boricha to'g'ri ushlab turish lozim. Shunda u mustahkam bo'ladi.

- Oyoq kafti mushaklarini muntazam ravishda mustahkamlash uchun o'sha yerga xos bo'lgan mashqlarni bajarish zarur.

Tezlikni rivojlantirishda jarohatni oldini olishning usuliy tavsiyanomalari.

Tezlik mashqlarini bajarishdan oldin yaxshilab badan qizdirish va mashg'ulotlarga ham shaklan, ham mazmunan tegishli bo'lgan harakatlarni bajarish kerak. Tayyorgarlik mashqlarini bajarishning samaradorligini oshirishda ularni asta-sekin ko'paytirib borish kerak. Aynan yuqori sifatli badan qizdirish jarohatdan qochishga va tezlik mashqlarini bajarishdagi yutuq-larni egallashga sabab bo'ladi. Tayanch - harakat apparatining mutanosib rivojlanishiga qaratilgan xar tomonlama jismoniy tayyorgarlik jarohatning oldini olishda asosiy rol o'ynaydi. Tezlikni rivojlantirishning boshlang'ich bosqichlarida diqqatni uning alohida zaif bo'limlarini mustahkamlashga qaratiladi.

Chidamlilikni rivojlantirish vaqtida tayanch-harakat apparati funksional tizimini zo'riqtirishdan olinadigan jarohlardan ogohlantirish tavsiyanomalari.

Tovon tayanch-harakat apparatining eng og'ir ishlarni bajaruvchi bo'limi hisoblanadi. Tovonning mushaklari va paylari ortiqcha kuch ta'sirida o'z xususiyatlarini yo'qotib, yassioyoqlikka uchraydi. Bu hodisani yo'qotish uchun, birinchidan, mashg'ulot vazifalari hajmini asta-sekin ko'paytirib borish, ikkinchidan, tovon mushaklari kuchini rivojlantiruvchi mashqlarni qo'llash kerak.

Organizmni mustahkamlash va ishlash qobiliyatini oshirish uchun chidamlilik mashqlari qo'llaniladi. Yurak - qon tomir tizimi organizmning eng nozik bo'limidir. Samarali mashg'ulot vazifalari, tayyorgarlikni bir maromda o'tishi, ishdagi tezlikning o'rtacha davomiyligi yurak devorlarining yaxshi shakllanishiga ijobiy ta'sir qiladi. Bunday yurakning itarish kuchi katta bo'ladi lekin urish hajmi nisbiy oz bo'ladi. Mashg'ulotlardagi vazifalarning yuqori jadalligi va sportchida ishlash qobiliyatining yetarli emasligi yurakda zo'riqishni oshiradi. Bular esa yurak devorlaridagi arteriyalarni qattiqlash-tirib, qon quyilishiga to'sqinlik qiladi va ishlashini murakkablashtiradi. Bu salbiy xodisaning oldini olish uchun dastlab juda sust sur'atli mashqlarni bajarish tavsiya etiladi, keyinchalik to'xtovsiz usulda variativ-oraliq mashqlarini bajarishga o'tiladi. Yuqorida aytilgan ishning davomiyligidagi sust harakat yurak - qon tomirlar tizimida quvvatini oshirishga, tejalib ishlashiga, nafas yo'llariga va organizmning boshqa tizmlariga katta ta'sir ko'rsatadi. Bunda yurak funksiyalarining imkoniyatlari o'sadi, miokard distrofiyasi pasayadi va mushaklardagi qon aylanish yaxshilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. "Bolalar va o'smirlar jismoniy tarbiyasi" O'quv-uslubiy majmua Toshkent-2016
2. Internet manbalari: www.ziyonet.uz
3. www.referat.uz

YOSH SPORTCHILARNI JISMONIY TAYYORLASHDA JISMONIY QOBILIYATLAR RIVOJLANISHINING ASOSIY SHAKLLARI HAMDA QONUNIYATLARI

NavDPI katta o'qituvchisi - N.Roziqov

Annatsiya: Ushbu maqolada yosh sportchilarni jismoniy tayyorlashda jismoniy qobiliyatlar rivojlanishining asosiy shakllari hamda qonuniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Jismoniy tayyorgarlik, ko'nikma, sport o'yinlari, jismoniy qobiliyatlar

Yosh sportchilarni jismoniy tayyorlash sport mashg'ulotlarining eng muhim tarkibiy qismlaridan hisoblanib, organizmni har tomonlama rivojlantirish, sog'likni mustahkamlash, jismoniy qobiliyatlarni takomillashtirish va tayyorgarlikning barcha boshqa turlari uchun mustahkam funksional baza yaratishga yo'naltirilgan jarayon sifatida tushuniladi. Zamonaviy sport sportchilarning jismoniy tayyorgarligiga yuksak talablar qo'yadi. Buni quyidagi omillar bilan izohlash mumkin:

1) Sportdagi yutuqlarning o'sib borishi har doim sportchidan jismoniy qobiliyatlar rivojining yangi darajasini talab qiladi;

2) Jismoniy tayyorgarlikning yuqori darajasi mashg'ulot va musobaqa yuklamalarini oshirishning zaruriy sharti.

Qo'llaniladigan vositalarning ta'sir ko'rsatish xususiyati va yo'nalishiga ko'ra jismoniy tayyorgarlikni umumiy jismoniy tayyorgarlik (UJT), yordamchi hamda maxsus jismoniy tayyorgarlik (MJT) turlariga bo'lib o'rganiladi. Yosh sportchilarning umumiy jismoniy tayyorgarligi (UJT) yuksak natijalarga erishish uchun poydevor, zarur asos hisoblanadi. U quyidagi vazifalarni hal etishga qaratilgan:

1) yosh sportchilar organizdaqing funksional imkoniyatlarini oshirish;

2) jismoniy sifatlar – kuch, tezkorlik, chidamkorlik, epchillik va egiluvchanlikni rivojlantirish;

3) yosh sportchilar organizdaqing jismoniy rivojlanishi-dagi nuqsonlarni yo'q qilish.

UJT tarkibiga nihoyatda turli – tuman vositalar kiradi; ular sirasida snaryadlar bilan bajariladigan, sheriklikda, maxsus qurilmalarda amalga oshiriladigan mashqlar, har xil sport turlari – akrobatika, yengil atletika, sport o'yinlari, suzish va boshqalarga xos umumrivojlantiruvchi mashqlar bor. Yosh sportchilarning yordamchi jismoniy tayyorgarligi maxsus jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan samarali faoliyat uchun zarur bo'lgan funksional asosni yuzaga keltirishga mo'ljallanadi.

Yosh sportchilarning maxsus jismoniy tayyorgarligi (MJT) tanlangan sport turi bo'yicha musobaqa faoliyatining xususiyatlari qo'yadigan talablarga qat'iy rioya

qilgan holda jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Yosh sportchilarni maxsus jismoniy tayyorlash quyidagi vazifalarni hal etadi:

1) tanlangan sport turi uchun xos bo‘lgan jismoniy qobiliyatlarni takomillashtirish;

2) tanlangan sport turi bo‘yicha muvaffaqiyatli texnik - taktik takomillashuv uchun zarur bo‘lgan harakat ko‘nikmalarini chuqurlashtirib rivojlantirish;

3) ixtisoslashtirilgan mashqlarni bajarishda ko‘proq qatnashadigan alohida mushak guruhlarini tanlab rivojlantirish.

Yosh sportchilarning MJT harakat ko‘nikmalari tizimidagi eng muhim harakat sifatlarini rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Shuning uchun maxsus jismoniy tayyorgarlikning asosiy vositalari sifatida musobaqa mashqlari ularning sportchi organizmiga ta‘sirini kuchaytiruvchi har turli murakkablashtiruvchi unsurlar bilan birgalikda qo‘llaniladi. Jismoniy tayyorgarlikning barcha turlari muayyan o‘xshashliklarga ega. Yosh sportchilarning jismoniy tayyorgarligi sport ixtisosligi bilan chambarchas bog‘liq. Mashq jarayonida jismoniy tayyorgarlikning biror turiga yetarlicha baho bermaslik oxir-oqibat sport mahoratining kuchayishiga to‘sqinlik qiladi. Yosh sportchilarning mashg‘ulotlarida UJT va MJT vositalari nisbati qo‘yiladigan vazifalar, sportchilarning yoshi, malakasi, ularning alohida xususiyatlari, mashg‘ulot jarayonining bosqich va davrlari, organizmning ayni paytdagi holatidan kelib chiqib o‘zgartiriladi. Sportchining malakasi oshib borar ekan, MJT vositalarining hissasi ortib, UJT vositalarining hajmi shunga muvofiq tarzda kamayib boradi. Hozirgi vaqtda insonning harakat imkoniyatlarini tavsiflash uchun “jismoniy qobiliyatlar” va “jismoniy sifatlar” atamalaridan foydalaniladi. Bu tushunchalar ma‘lum ma‘noda o‘xshash bo‘lsalarda, lekin bir xil emaslar. Afsuski, adabiyotlarda mazkur tushunchalarning ta‘rifi va o‘zaro aloqasi haqida birmuncha qarama – qarshi fikrlarni uchratish mumkin. Masalan, bir holatda jismoniy qobiliyatlar organizmning harakat faoliyatida ishtirok etayotgan hamda uning ta‘sirini belgilaydigan funksional tizimlar layoqatining namoyon bo‘lish shakllari sifatida tushuniladi (G.G.Natalov, 1977), boshqasida hayotda, ayniqsa, harakat faoliyatida amalga oshiriladigan va asosini jismoniy sifatlar tashkil etadigan insonga xos imko-niyatlar nazarda tutiladi (A.P.Matveyev, 1991); uchinchisida qobiliyatlar deganda, organizmning ruhiy – fiziologik va morfologik xususiyatlariga asoslanuvchi rivojlangan tug‘ma qobiliyat nishonlari tushuniladi (YE.P.Ilin, B.V.YEvstafev, 1987). Jismoniy qobiliyatlar – insonning u yoki bu mushak faoliyati talablariga javob beradigan va uning samarali bajarilishini ta‘minlaydigan ruhiy – fiziologik hamda morfologik xususiyatlari majmuasidir. Inson harakat imkoniyatlarining alohida jihatlarini ifodalash uchun uzoq vaqt “jismoniy (harakatlantiruvchi) sifatlar” degan atama qo‘llanilgan. Hozir ayrim mualliflar uni “jismoniy sifatlar” tushunchasining sodda formalistik mazmuni tufayli ilmiy muomaladan chiqarib yuborishni va ularning o‘rniga faqat “jismoniy

qobiliyatlar” atamasini qo‘llashni taklif qilmoqdalar. Shunga qaramay kundalik nutqda va ilmiy – usuliy adabiyolarda mazkur atama ancha keng tarqalgan. Shuning uchun, ehtimol, bu ikki tushuncha orasidagi o‘xshash va farqli tomonlarni aniqlash, ulardan foydalanish vaziyatlarini belgilab olish o‘rinlidir. Eng avvalo, qayd etib o‘tish kerakki, “sifat” tushunchasi har doim biron – bir narsaga nisbatan qo‘llanilib, uning boshqa narsalardan farqlab turadigan, mohiyatiga xos belgisini ifodalay-di, xususan, buyum, xom ashyo, oziq – ovqat mahsuloti, hayot sifatlari, shaxsning, bilimning sifati va hokazo haqida shunday gapi-riladi. Jismoniy tarbiya sohasida ham bu atamadan xuddi shu ma’noda foydalanish lozim. Demak, insonning jismoniy sifatlarini uning harakat im-koniyatlariga xos ba’zi xususiyatlar singari jismoniy qobiliyatlar namoyon bo‘ladigan u yoki bu shakllarga nisbatan qo‘llab tekshirish, ya’ni ular to‘g‘risida amalga oshirib bo‘lingan qobiliyatlar asosida fikr yuritish mumkin. Inson sifat jihatidan bir-biridan farq qiluvchi turli-tuman qobiliyatlar egasi bo‘lishi mumkin. Aynan shu turli jismo-niy qobiliyatlarning sifatliy o‘ziga xosligi uning jismoniy sifatlari to‘g‘risida guvohlik beradi. Turmushda, jismoniy tar-biya va sportda inson qobiliyatlarining sifatiga xos xususiyatlar “kuchli”, “tezkor”, “chaqqon”, “egiluvchan” degan iboralarda o‘z aksini topgan. Bu sifatlarning hayotdagi ahamiyati ularni ayirib ko‘rsatish mezoni hisoblangan. Aslida, jismoniy sifatlari alohida jismoniy qobiliyatlarning erishilgan darajasi, ularning aniqligi, o‘ziga xosligi, ahamiyati ifodasi sanaladi. Masalan, insonning kuch qobiliyatlarini olaylik. Ular mushaklarning zo‘riqish darajasi yuqori, qisqarish tezligi esa nisbatan uncha katta bo‘lmagan kuch mashqlarida namoyon bo‘ladi. Asli kuch qobiliyatlari “sust kuch”, “siquvchi kuch”, “statik kuch” kabi kuch sifatlari tavsiflaydi. Tezlik – kuch qobiliyatlari mushaklarning jiddiy zo‘riqishi va ularning yuqori qisqarish tezligini talab etuvchi mashqlarda yuzaga chiqadi. Tezlik – kuch qobiliyatlarining rivojlanishi, eng avvalo “portlovchi” kuch deb ataladigan sifatda aks etadi. Yuqorida tilga olingan kuch sifatlari insonning kuch qobiliyatlarini yaxlit tarzda aniqlash va farqlashga imkon beradi. Xuddi shunday boshqa jismoniy qobiliyatlarning ham sifat tafovutlarini ifodalash mumkin. Jismoniy qobiliyatlar va sifatlar orasida ko‘p ma’noli bog‘liqlik bor. Bir xil qobiliyat turli jismoniy sifatlarni namoyon qilishi, turli qobiliyatlar esa ulardan faqat bittasini tavsiflashi mumkin. Masalan, «epchil» sifati asosida ko‘pgina qobiliyatlar: muvofiqlash, tezkorlik, kuch va boshqalar yotadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

- 1.” Bolalar va o‘smirlar sportini rivojlantirish” O‘quv-uslubiy majmua Andijon -2020
2. Internet manbalari: www.ziyonet.uz
3. www.referat.uz

УМУМТАЪЛИМ МАКТАБИ ЎҚУВЧИЛАРИГА ДАРСДА
ЖАРАЁНЛАРИДА ЎТКАЗИЛАДИГАН ҲАРАКАТЛИ ЎЙИНЛАР

Д.М.Эшпўлатова

*НавДПИ “Спорт турларини уқитиш методикаси”
кафедраси таянч докторанти*

Аннотация: Мақолада миллий ҳаракатли ўйинлар бўйича таълим олувчиларда ҳаракатли ўйинларни ривожлантириш ва ўтказиш услубиятлари ҳақида билим, ижтимоий-тарбиявий моҳиятлари ҳақида қисқача маълумотлар, кўникма ва малакалар билан қуроллантиришни кўзда тутди.

Калит сўзлар: миллий ҳаракатлий ўйинлар, таълим олувчилар, метод, жисмоний маданият ва тарбия.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы по национальным подвижным играм методика, навыки, социально – воспитательная сущность преподавания игр с различными контингентом занимающихся, а также методика применения в различных вида спорта.

Ключевые слова: национальным подвижным игры, обучающиеся, методы, физическая культура и воспитание.

Annotation: Abstract: The article deals with questions on national mobile games, methods, skills, social and educational nature of teaching games with various contingents involved, as well as methods of application in various sports.

Key words: national active games, learning, methods, physical education and upbringing.

Жисмоний маданият дарсларида ҳаракатли ўйинлар жисмоний маданиятни бошқа воситалари ўртасида катта ўринни эгаллайди, айниқса бошланғич синфларда. Ўрта ва хусусан катта синфларда ҳаракатли ўйиналар асосий жойини гимнастикага бўшатиб беради [1].

Жисмоний маданият дарсларида ҳаракатли ўйинлар I-XI синф ўқувчилари учун жисмоний маданият дастури талабларига мос равишда таълимий, тарбиявий ва соғломлаштириш вазифаларини ҳал этиш учун фойдаланилади.

Таълим ва тарбиянинг вазифалари бир – бири билан ўзаро чамбарчас боғлиқдир.

Ҳаракатли ўйинлари методик жихатидан тўғри ўтказишда болалар айрим ҳаракатларда у ёки бошқа машқларни бажаришда элементар ҳаракат малакаларини эгаллашлари мумкин. У ёки бошқа малакани яхши эгаллаши учун зарур бўлган, жисмоний сифатлари, ўқувчиларда бу машқни ўйин жараёнида фойдаланишда вақтида ривожлантирилади [2].

Ўйинда тайин жихатдан ўзини тута билинса ўйинда аста - секин мураккаблаштириб бориш йўлидан фойдаланиш билан тарбияланади: янги мураккаб ўйин қоидаларини киритишлиши, ўйинчиларни ўзаро ҳаракат элементлари бўйича таълим олувчиларни имконияти ва қобилятидан келиб чиққан ҳолда ташкил этишни, тўзилиши бўйича мос келадиган, қатнашчилардан мураккаб ўзаро муносабатларни талаб қилади.

Модомики жисмоний маданият дарсларида ҳаракатли ўйинлар бошқа жисмоний маданият воситалари билан бирга қўшиб олиб борилади, дарсда бошқа машқлар ўртасида эса ўйинни ўрнини тўғри аниқлаш жуда муҳим аҳамиятга эга бўлади. Ўқитувчи ҳар бир дарсда ўқувчиларнинг организмга ҳар томонлама таъсир этиши лозим. У шу мақсадда ҳар хил машқларни танлайди. Дарсда ўйинлар ва бошқа машғулот турлари ўртасида методик жиҳатдан кетма – кетлигини ўрнатилиши керак, бу бутун дарс жараёнида машқларни кўпроқ тўғри тақсимлаш ва дарсни зичлигини бундан ҳам яхшилашга, олдида қўйилган вазифани нисбатан яхшироқ ҳал этишга ёрдам беради. Машқдан кейин, мураккаб координацияни таранглашган диққатни бир жойга тўплашни талаб қилади. Мушаклар ҳозиргина фақат тезлик билан ишлаган эди, кейинги машқда эса (ўйинда) қатнашмаслиги мумкин ёки бу қатнашиши озгина ва характери бўйича бошқача бўлиши мумкин [3].

Ўйинчиларни ўзаро ҳаракатини ва ўзаро муносабатини қоида бўйича ўйинни секин – аста мураккаблаштириб бориб, уни спорт ўйинига яқинлаштириш мумкин. Ўқувчиларнинг барча спорт ўйинларга тайёрлашда, шунингдек бошқа спорт турларини техника ва тактика элементларини ўргатишда изчиллик билан такомиллаштирилади.

Ўқитувчи ўқув йилининг охирида ўқувчиларнинг ўйин материални, қандай даражада эгаллаганликларини ҳисобга олиб, келаси ўқув йилига ҳар бир синфга ўқув материални режалаштириш учун тегишли хулоса чиқариб олади.

Шунингдек режалаштиришда синфларда ҳаракатли ўйинлар бўйича масштаб ичида ўтказиладиган мусобақалар назарда тутилади, буни барчасини чоракда ёки ўқув йилининг охирида ўтказиш қулай бўлади.

Литература

1. Михалина Е. С., Чернышева И. В., Егорычева Е. В., Шлемова М. В. Сила воли и спорт // Научный альманах. – 2015. – № 12-1 (14). – С. 551-555.
2. Чернышева И. В., Егорычева Е. В., Мусина С. В., Шлемова М. В. Физическая культура как фактор социализации личности студента // ИЗВЕСТИЯ ВолгГТУ. – 2014. – № 2. – С. 143-146.
3. Третьякова Н.В., и др. Физическая культура как фактор успешной адаптации школьников к образовательному процессу. // Обеспечение целостного здоровья участников образовательного процесса в инновационных социокультурных условиях. // Сборник трудов Международной научно-практической конференции 20 января 2018 г. С. 203-207.

JADID MATBUOTIDA FITRAT PUBLISISTIKASI

Boltaboyeva Shamsiyo Hamidullaevna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada Fitratning o'zi muharrirlik qilgan "Hurriyat" gazetasida "Yurt qayg'usi" nomi ostida e'lon qilingan uch sochma va bir she'ri, "Mirrix yulduziga" va "Sharq" nomli she'rlarida ifodalangan g'oya va mazmun xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: "Mijmar" (Cho'g'don), "Sayha" (Bongso'z), "O'zbek yosh shoirlariga", sochma, "Yurt qayg'usi", "Mirrix yulduziga", "Sharq".

KIRISH

Turkiston jadidchilik harakatining yorqin vakillaridan biri Abduraf Fitratdir. U madaniyatimiz tarixida shoir, nosir, dramaturg, publitsist, tilshunos va adabiyotshunos, tarixchi va faylasuf, san'atshunos va jamoat arbobi sifatida qoldi. Fitrat serqirra ijodkor bo'lib, adabiy merosi boy, xilma-xil va rang-baranligi bilan ajralib turadi. U zullisonayn ijodkor bo'lib, o'zbek va fors tillarida ijod qilgan. Uning adabiy faoliyati, ijod olamiga kirib kelishi 1903-1904 yillarga to'g'ri keladi. Dastlab "Mijmar" (Cho'g'don) taxallusida she'rlar yoza boshlagan. "Fitrat talabalik yillaridayoq bir devon bo'lishga arziri (S. Ayniy) she'rlar yozib ulgurgan. "Mijmar" taxallusini qo'llardi. Intiboq (ogohlik, g'aflatdan uyg'onish) davridan oldin ham g'azal va qasidalar yozgan bo'lsa-da, ammo ularda bugungi she'rlaridagi sayqal, yonish va kuyish uchramas edi. Fitrat she'rlarining o'z yurtida nashr etilishiga Sayyid Olimxon ruxsat bermagach, bu to'plam hijriy 1929 (milodiy 1911) da Istanbulda "Sayha" (Bongso'z) nomi ostida talaba-shoirning o'z hisobidan bosilgan edi. Istanbul dorilfununi kutubxonasida saqlanayaotgan bu to'plamning muqovasiga "Fitrat. Sayha. Milliy she'rlar" deb yozilgan bo'lib (fors tilida, arab alifbosida), undan tanlab olingan o'ndan ortiq she'rlar "Sadoi Turkiston" gazetasining 1914-yil iyul oyi sanalarida e'lon qilingan. Bu she'riy asarlarning har bir bandidan keyin turk tilida uning mazmuni ham bayon etilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODIKASI

Fitratning forsiy tilda yaratilgan she'rlaridan tashqari, o'zbek tilida yozilgan bir qancha she'rlari 20-yillarda "Inqilob", "Qizil qalam" majmualarida e'lon qilingan. 1922-yilda nashr qilingan "O'zbek yosh shoirlariga" to'plamidan o'ndan ortiq she'rlari joy olgan. Fitrat xalq og'zaki ijodida ayrim unsurlari bo'lgan yangi she'r janri ya'ni sochmani milliy adabiyotimizga olib kirdi. Fitratning zamondoshi Sadridin Ayniy shunday yozadi: "Fitratning she'riyati haqida yana shunday aytish kerak: shoir o'zbek adiblari ichida birinchardan bo'lib folklor shakllarida she'rlar yozadi. Bu ming yilcha

davr ichida aruzdan boshqa shaklni bilmagan yozma she'riyatimiz sohasida novatorlik edi. Fitrat o'zi faoliyat olib borgan "Hurriyat" gazetasida "Yurt qayg'usi" deb nomlangan uch sochmasi va bir she'ri e'lon qilingan. Ularda istiqlol g'oyalari baralla kuylaydi. Sochmalarda yurtni mungli ona qiyofasida tasvirlab, Vatanga Onam deb murojat qiladi: Onam! Seni qutqarmoq uchun jonmi kerakdir? Nomusmi, vijdon bila imonmi kerakdir? Fitrat lirikasida Turkiston dunyosi, birligi, ozodlik, hurriyat g'oyalari ilgari surilgan. Shoir sochmalarida ham: "Ey Ulug' Turon, arslonlar o'lkasi! Senga ne bo'ldi? Holing qalaydir? Nechuk kunlarga qolding?" – deya xitob qiladi. Ulug' Turonning mahzun holiga kuyinadi. Turonni bu ahvoldan qutqarish uchun yer yuzini "urho"lari bilan titratkan arslon yurakli farzandlarni, tuproqlarni osmonlarga uchiradigan tog' g'avdali, jasur o'g'lonlarni qumsaydi, ularni yordamga chorlaydi. Ulug' Turonni oyoqosti qilayotgan dushmanlarga nafrat bilan qaraydi. Yurni shunday ahvolga tushib qolishiga indamay yo'l qo'yib berayotgan vatandoshlariga achchiq murojaat qiladi. Ulug' Turonni bu ahvoldan qutqarish uchun birlashishga da'vat qiladi. Shoir she'rlarida Turkiston o'lkasining ayanchli holini, xalqning dunyo taraqqiyotidan orqada qolib ketganini, millatning mahzun ahvolini tasvirlaydi. "Yurt qayg'usi" (Bir o'zbek tilidan) sochmasida shoir yurtni xo'rlangan, jabrdiyda, mahzun, ayanchli ahvoldagi ona qiyofasida: "Bir xotunki, egnida ipakli, lekin yirtiq va eski bir ko'yakdan boshqa bir kiyim yo'q. Bosh-ayog'lari yalang'och, tirsaklarigacha qopqora loyqadan botg'an, baqirurg'a tovushi, qutilurg'a kuchi qolmagan!.. Qarayman: kimsasizlik yukindan orig'langan tanda zolimona urilgan qamchilarning yarasi bor. Ko'raman: johilona qiling'an emlardan nosulg'a qaytg'an yaralarindan qonlar oqib turadur!.." – tasvirlaydi. Yurtidan ayrilib judo bo'lmoqni o'zi uchun o'lim, Vatani uchun o'lmoqni esa tiriklik deb biladi. Uni zolimlardan qutqarib, himoya qilishga ont ichadi. Shoir "Zolimlar seni kimsasizmi ko'rdilar? Yo'q, sen kimsasiz emassan. Mana men, butun borlig'im bilan senga ko'mak qilurg'a hozir. Mana men chin ko'ngil bilan sening yo'lingda o'lurg'a rozi... Ustimga insonlar emas, shaytonlar qo'shini kelsa, Oyog'imga zanjirlar emas, jahannam ilonlari sorilsa, yana sen sari ketarman. Dunyoning butun balolari boshimga to'kulsa, Zulm cho'lining temir tikonlari ko'zlarimga kirsas, yana seni qutqararman. Men sening uchun tirildim, Sen uchun yasharman, Sen uchun o'lurman. O'lim seni o'lmingni istaganlarga, Nafrat seni ko'mgani kelganlarga!"- deya Turkiston zamini, millatining erk va ozodligi yo'lida har qanday to'siqlarni yengib o'tishga, hattoki, jonini ham berishga tayyorligini ifoda etgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Shoir yurtni zulmdan xalos etish uchun Sohibqiron Temur ruhidan madad izlab boradi. "Ezilgan boshim, qisilgan vijdonim, kuygan qonim, o'rtangan jonim uchun bu sag'anangdan davo izlab keldim, xoqonim! Yuz yillardan beri jafo ko'rub, g'am chekib kelgan turkning qonli ko'z yoshlarin etaklaringga to'karga keldi. Qorong'uliklar ichra

yogʻdusiz qolgan oʻzbek koʻzlari uchun tuprogʻingdan surma olgʻali keldim. Nomusini bad kishilarning ayogʻlari ostinda koʻrib turklik qoni qaynagʻay, musulmonlik hamiyati toshgʻay, tamugʻ olovlari kabi sachragʻay. Lekin oʻz kuchsizligin anglab qaytib oʻtirgan va qon yigʻlagan turkning holini aytarga keldim, xoqonim!” Shoir yurti uchun mashaqqatli va muhim boʻlgan pallalarda ota-bobolar ruhidan yordam istaydi. Buyuk Turonning avvalgi shon-sharafini qaytarish uchun oq fotiha soʻrab, belni mahkam bogʻlab, yurt ozodligi yoʻlida kurashishga ont ichadi. Adabiyotshunos olim Naim Karimovning “Fitratning shaytonga isyoni” nomli maqolasida Fitratning topilmagan “Temur sagʻanasi” nomli dramatik asarini topishda, tiklashda, hech boʻlmasa gʻoyaviy-badiiy tendensiyani aniqlashda “Yurt qaygʻusi” nomi ostida chop qilingan uch qismdan iborat mana shu nasriy sheʼrlar zamin, manba vazifasini oʻtashi mumkin ekanligini qayd qiladi. Bu qarashni Hamid Olimjonning 1936 yilda yozilgan “Fitratning adabiy ijodi haqida” maqolasida ham quvvatlaydi. Maqolada shunday fikrlar bor: “Muallif Temur sagʻanasiga borib oʻz fojiasini aytib yigʻlaydi: “Xoqonim, ezilib, talangan, talanib yiqilgan, yiqilib yaralangan turk elining bir bolasi sendan koʻmak istarga keldi”. Fitratning mashhur sheʼrlaridan yana biri “Mirrix yulduziga” deb nomlangan sheʼridir. Bu sheʼr unga koʻplab balo-kulfatlarni olib keldi. 1922-yilda bosilgan “Oʻzbek yosh shoirlari” toʻplamiga kirgan bu sheʼrda shoir yulduzga murojaat qilib, mustamlakachilik davrida yerdagi tubanliklar, yovuzliklar, adolatsizliklar, xoʻrliliklar, zulm haqida soʻz ochadi.

Butun dunyo tuzugin oʻz qopchigʻini toʻldirish uchun buzganlar, oʻz nafsi yoʻlida, yurtini, xalqini, borini sotganlar? Senda bormi? U yerda bormi? Yoʻq! Bunday insonlar, yovuzliklar, adolatsizliklar, faqat, yerda bor! Shoir bu sheʼrida faqat oʻz nafsi, manfaati yoʻlida hech narsadan qaytmaydigan johil insonlarni qoralaydi, xalqqa murojaat qilib Yurt ozodligi yoʻlida birlashishga, hammani bir yoqadan bosh chiqarib kurashishga daʼvat etadi. Fitratning vatanparvarlik ruhidagi sheʼrlaridan yana biri “Sharq” sheʼridir. Unda mamlakatning umumlashma, yaxlit manzarasi chiziladi. Shoirning eʼtirof etishicha, u yer yuzidagi eng chiroyli, jannatmakan goʻshadir. Uning goʻzal manzaralari, jannatmakon bogʻlariga hech bir joy tenglasha olmaydi, hech qayer bilan qiyoslab boʻlmaydi. Firdavs Jannatlari uning atrofida, uning betakror gullari jon suvidan ichib yetilgan. Koʻm-koʻk yogʻochlar xuddi Yaratganga mumtozlik haqqi uchun saf tortib ibodat qilishga intiladilar. Oʻngdan, chapdan - har tomondan bahaybat, koʻrkam togʻlar oʻrab olgan. Yoʻq, shoir ularni togʻ ham emas, haq yoʻlida kurashga otlangan yengilmas askarlarga qiyoslaydi. Birorta yirtqich, yovvoyi hayvon hujum qilib, tishtirnogʻini suqib olmasin, deya, uni Yaratganning oʻzi himoya qilib, atrofidan aylangan suv, muz, togʻlar bilan muhofaza etadi. Ammo sheʼr faqat Vatan taʼrifidagina iborat emas, keyingi qismda shoir yurtning tanazzulga yuz tutishini tasvirlaydi. Biroq bu kun, esizlarkim, bu oʻlka Har tomondan talanmishdir yoʻlsizcha, Madaniyat degan gʻarbli olbosti, Boqing, buning koʻkragidan oʻq bosdi. Bu misralarda

go'yoki madaniyat bu Yurtdagi go'zalliklarni barbod qilgan. Ammo, nega "Madaniyat"? Bu yerda gap 1917 yil Oktabr inqilobi haqida ketyapti. Bu inqilob xalq uchun, xalqning nomidan amalga oshirilgan edi. Natijada, insonlardagi insoniylik tuyg'ulari barbod bo'lib, yovuzlik, johillik, tubanlik, yovvoyilik kabi hayvoniy hislar junbushga keldi. Yurtning ko'ksiga o'q joylab, xarob qilib, tanazzul yoqasiga olib kelgan ham o'shadir. Bu holatlar asta-sekin oydinlashib boradi. Yonib ketib, kultepaga aylangan qishloqlar, jonsiz tanlar, begunoh kimsalarning qoniga to'lgan ariqlar o'rmini tavsilotlar oladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Fitrat o'z ijodini fors-tojikcha she'rlar yozish bilan boshlagan bo'lsa-da, yigirmaga yaqin oz sonli she'rlari bilan ham turkiy xalqlar dunyosida millatparvar, yoniq bir shoir sifatida tanildi. Fitrat she'riyati, shoirning o'z tili bilan aytganda "rubobiy she'rlar" nafis va buyuk Sharq she'riyatining butun go'zalliklari bilan to'yingan. Fitrat qalbidagi ozodlik, hurlikka intilish uning she'rlarida ham o'z aksini topgan. Yuqorida ko'rib o'tgan, "Hurriyat" gazetasi e'lon qilingan "Yurt qayg'usi" nomli she'rlari vatanparvarlik tuyg'ulari bilan sug'orilgan edi. Fitrat ijodida vatanparvarlik, millatparvarlik, hurlik va ozodlik mavzulari yetakchi o'rin tutadi. Fitrat yurt birligi, ozodligini muqaddas bilib, bu yo'lda jonini qurbon qilishga tayyorligini yuqorida keltirilgan she'rlarida ham ko'rib o'tdik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Afoqova N. Jadid she'riyati poetikasi. –T., Fan. 2005 – 96 b.
2. Boltaboyev H. Fitrat va jadidchilik. –T., A.Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. 2007 – 71-74 b
3. Fitrat. Tanlangan asarlari. I jild. - T., Ma'naviyat. 2000 – 31-41 b.
4. Karimov N. Fitratning shaytonga isyoni // O'zAS, 1993, 20-avgust.

**FITRATNING XORIJ MATBUOTIDA E'LON QILINGAN
PUBLISISTIKASIDA IJTIMOIIY – SIYOSIIY
MASALALARINING AKS ETISHI**

Boltaboyeva Shamsiyo Hamidullaevna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi

Abdurauf Abdurahim o'g'li Fitrat (1886-1938) ulug' shoir va yozuvchi dramaturg va adabiyotshunos olim, davlat va jamoat arbobi bo'lishi bilan birga bir qator maqola, lavha, xabar va nomalar muallifi bo'lgan mohir publisist hamdir. Shuningdek ulug', adib va olim 1917-1918 yillarda Samarqandda nashr qilgan "Hurriyat" gazetasiga muharrirlik qilgan.

Fitratning publisistik maqola va lavhvlari, xabar va nomalari 1910 yildan keyin yaratila boshladi. Unga qadar Abdurauf Fitrat Buxorodagi Mirarab madrasasini hatm qilgach, Mijmar tahallusi bilan fors tilida she'rlar yoza boshlagan. Fitratning she'rlari o'z davrida shuhrat topib, zamonasining e'tiborli ziyolilari tomonidan tazkiralarga kiritilgan. Hoji Nematulloh Muhtaram o'z tazkirasida Fitratni "Hoji Abdurauf" sifatida tilga oladi¹. Fitratning publisistik yo'nalishdagi asarlari dastlab Turkiyaning Istanbul shahrida tahsil olayotgan paytida nashr etilgan. Nisbatan birinchi asari Istanbulda nashr etiladigan. "Ta'rufi muslimin" gazetasi Buxoro amirining vaziri Nasrullohga maktub tarzida yozilgan. Mana shu davrda "Sirot ul-mustaqiyim" ("To'g'ri yo'l") jaridasining ishlariga ham faol qatnashgan. 1912 yildan Buxoroda chiqadigan "Buxoroi sharif" hamda uning ilovasi hisoblangan "Turon" nomli gazetalarda ham maqolalari bosilgan. 1917 yildan so'ng "Hurriyat" gazetaning muharrirligi ishiga o'tgach, gazetaning deyarli har bir sonida uning xabar, yo'qlov, she'r va sochmalari e'lon etiladi.

Fitratning Turkiyaga o'qishga borgani to'g'risidagi ma'lumotlar E.Karimov, N.Karimov, B.Qosimov, A.Aliyev, I.G'aniyev ishlarida 1909-1913 yillar deb belgilangani uchun ham maqolamda ushbu ma'lumotlarini ko'rib chiqdim.

Lekin ayrim manbalarda 1910-1913 (S.Ayniyning "Buxoro inqilobi tarixi" kitobida), 1909-1914 yillar (H.Boltaboyev "Fitrat va jadidchilik") deb belgilangani ham ma'lum.

Fitrat Eron orqali Istanbulga o'qishga kelgach, Buxorodan o'zi bilan birga tahsil olish uchun kelgan Muqimiddin, Usmonxo'ja, Abdulaziz, Sodiq Ashur o'g'li bilan birga "Buxoro ta'limi maorif jamiyati"ni tuzadi. Ma'lumki, 1909 yil 18 iyunda Buxoro yoshlari tomonidan "Tarbiyati atfol" ("Bolalar tarbiyasi") nomli yashirin jamiyat tashkil qilingan edi.

S.Ayniyning ma'lumot berishicha, "Jamiyatning birinchi maqsadi Istanbulga

¹Hoji Ne'matulloh muhtaram. Tazkirat ush-shuaro. – Dushanbe: 1975, - Sah.319.

o'quvchilarini yubormoq chorasiga kirishmoq" edi. Buxoro ta'mimi maorif jamiyati XX asr boshlarida Buxoro jadidlari tomonidan ta'sis qilingan "Tarbiyati atfol" jamiyatining Istanbuldagi sho'basini, ya'ni bo'limi sifatida faoliyat ko'rsatgan.

"Buxoro ta'limi maorif jamiyati Nizomnomasining so'zboshida "Jamiyat 1909 yil 26 Yekim (sentyabr)da Istanbulga Abdurauf Fitrat va Usmon Xo'ja kabi Buxoroli jadidchilar tomonidan qurilgan"² deb yozilgan. Fitrat Istanbulga kelgach, o'qishni davom ettirish uchun "Voizon" madrasasiga kirgan va doimiy yashab turish uchun Sultontepadagi O'zbeklar tekkasi (dargoh)ga joylashgani H.Boltaboyev tomonidan aniqlangan³.

Fitrat Istanbulda ekan, faqatgina tahsil bilan cheklanib qolmagan, u Istanbuldagi adabiy va ilmiy muhitga faol aralashgan. Rossiyadan kelib, Yosh turklar jamiyatida ma'ruzalar o'qigan Ismoil Gaspiranskiyning darslarida qatnashgan. O'zi kambag'al talaba bo'lishiga qaramay, bir necha asarlarni mana shu Istanbul davrida yaratgan. Hatto ayrim asarlari uning o'zi hisobidan nashr qilingan. Fitratning "Munozara" (1910), "Sayha" (1912), "Hind sayyohi" bayonoti (1912) kabi kitoblari shu davrda nashr qilingan. Ulardan biri "Buxoro vaziri Nasrullohbek Parvonachi afandi hazratlarina ochiq maktub" bo'lib, fors tilida yaratilgan bu asar Ahmad Tojiddin va Ya'qub Kamol tomonidan nashr etilayotgan "Ta'rufi muslimin" ("Muslimlarning ta'riflari") nomli "diniy, siyosiy, tarixiy, falsafiy va olam ahvolidan xabardor qilu(v)chi haftalik majalla"da e'lon qilingan. Ushbu xatga "Buxoroli Abdu-r-rauf" imzosi qo'yilgan. Maktub fors tilida bitilgan bo'lib, "Ey vazoratpanoh, biz tartiboti jadidaga muhtojmiz" shiori bilan boshlanadi. Bu ochiq xat Amir Olimxon Buxoro taxtiga o'tirgandan keyin bir qancha o'zgarishlar, islohotlar qilishga va'da bergani va uning bosh vaziri (vazoratpanoh) lavozimiga Nasrulloh Parvonachini tayinlanishi munosabati bilan yozilgan⁴.

Bundan tashqari Istanbulda yozilgan boshqa bir maqolasi (bu ham fors tilida) "Taraqqiy va tajaddud" ("Taraqqiyot va yangilanish") deb nomlangan bo'lib, Mahmud Tarziy (1865-1933) muharrirligida 1911 yildan Kobulda chiqa boshlagan "Sirojul-ixbori afg'oniya" ("Afg'oniston nurli xabarlarini") gazetasida e'lon qilingan. Maqolaga "Istanbul: Abdu-r-rauf Fitrat" imzosi qo'yilgan bu maqola 1913 yilning 16 noyabrida nashr etilgan. Mahmudxo'ja Behbudiy muharrirligida chiqqan "Samarqand" gazetasining 1913 yil 13 sentyabrdagi 44-sonidan ko'chirilib bosilgan.

Bu ikki maqoladan tashqari Fitratning bir necha maqolalari mana shu davrda "Buxoroi sharif" gazetasida chop qilingan. Ular "Maktub ba idora" ("Idoraga maktub"), "Maxoriju-l-huruf" ("Harflarning maxrajlarini"), "Qavoidi qiroat" ("Qiroat qoidalari") kabi maqolalardir. Shu bilan birga Behbudiy muharrirligida chiqqan. "Oyna" jurnalida "Manfaat" (1913yil 16, 30 noyabr), "Hayot va g'oyali hayot"

² Turkistanda Yenilik Hazireteleri ve ihtilaller: 1900-1924. Birinci Baski: 2001. Haarlem, Holland, S. 467-483.

³ Boltaboyev H. Fitrat va jadidchilik. – T.: 2007.B.23.

⁴ Boltaboyev H. Fitrat va jadidchilik. – T.: 2007.B.24.

(“Hayot va hayot va g‘oyasi”, 1913 yil 14,21 dekabr) maqolalari chop qilingan.

Abdurauf Fitrat o‘zi muharrirlik faoliyatini o‘rganishda alohida manba sifatida xizmat qiladi.

Fitrat xorijda o‘zi muharrirlik qilgan “Hurriyat” gazetasida bir qancha publisistik maqolalar e‘lon qilingan. Ular mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy, madaniy va ma‘rifiy masalalariga bag‘ishlangan bo‘lib, Fitratning publisistik va muharrirlik faoliyatini o‘rganishda alohida manba sifatida xizmat qiladi.

Fitrat xorijda nashr etilayotgan va o‘ziga madrasa talabligidan yaxshi tanish bo‘lgan “Turk yurdu”, “Sirot ul-mustaqim” va “Ta‘rifi muslimin” kabi gazeta va jurnallar bilan hamkorlik qila boshladi. Ayniqsa, turk shoiri Mehmet Akif muharrirligida nashr etilgan “Sirot ul mustaqim” (“To‘g‘ri yo‘l”) jurnali ishlarida faol qatnashdi. Jurnalning 1911-1914 yillardag sonlarida Buxoro hayotiga oid o‘nlab maqola va xabarlar berilgan. Ularning ko‘pchiligi buxoroli muxbir G‘iyosiddin Hasaniy qalamiga mansub. Biroq Buxorodan yuborib turilgan bu materiallar Abdurauf Fitrat Tahriridan o‘tgan keyin nashr etilgan. “Ta‘rifi muslimin”dagi “Buxoro vaziri Nasrullohbek Parvonachi hazratlarina ochiq maktub”ida ham Buxoroning “qora xarobalar va o‘t orasida qolg‘on parishonhol ahvoli” bayon qilinadi.

Bu dardni yengillashtirish choralari Buxoro Amiri Olimxonga va uning vaziri Nasrullohbekka bog‘liq ekani aytiladi: “Har qancha ko‘z va qulog‘ingizni berkitsangiz ham, bu qadimiy islom millatining faryodi va muqaddas vatanimizning xarobaligiga achinmay tura olmaysiz.. Millatimiz va yurtimizni shu holga keltirib qo‘ydikki, dunyoning burchagida eng qiyin kunlarda tashvish chekib yashayotgan odamlar ham bizning ahvolimizga qon yig‘lamoqdalar”. Bunga o‘xshash voqealar “Munozara” asrida ham tasvirlangan edi. Fitrat birgina mamlakatdagi ahvolini tuzatishda birgina bosh vazir o‘zini tushunib, bevosita amirning o‘ziga qarata murojaat qilib yozgan: “Ey, Buxoro millatining mehribon otasi!..

Islomiyat saltanatining zaifligi mehribon qalbimizga va sohibi davlatimizga aniq va ravshan monanddirki, bugun yo erta dini islomni millat dushmanlari qaro kunlarga solarlar. Bu jinoyatchilarning vazifai avvali dini islomga xusumat bo‘lib, yaqin zamonlar bizdan dinimizni tark qilishni talab qilarlar, imomimizni ko‘kga, azonimizni qo‘ng‘iroqqa, masjidimizni cherkovga almashtirmoqdan boshqa chora qolmas”. Birgina amir va uning o‘zaro hamda ullaolari bilan ish ko‘ngildagidek natijalanishi mumkin emasligin tushunib yetgan Fitrat shu payitdayoq muhtaram dindosh birodarlarga ham murojaat qiladi, “bu tanazzul, ya‘ni nimaki boy berilayotgan bo‘lsa, musulmonlarning unsizligi va harakatsizligi natijasidir... Bu qadar g‘aflat va tanballikda beg‘ayrat va jaholatda o‘tirganimiz bas, yetar, bu asl dinimizning nobud bo‘lishi, muqaddas vatanimizning shunday poymol etilishini kamoli basharaflik bilan qabul qilsak, buni na shariat, na-da hayot qabul qiladi”, - deb yozadi Fitrat. Bunga o‘xshash fikrlar, ya‘ni o‘z yurtini ozod ko‘rish istagi “Hind sayyohi bayonoti” qissasida

ham aks etgan edi. Qissada Fitrat hindistonlik hindistonlik sayyoh nomidan Buxorodagi tartibotlarni, hayot tarzini kuzatadi va ko‘zga tashlanadigan barcha kamchiliklarni ochiq bayon qilib bergan edi.

Fitratning talabalik davrida yozgan go‘zal va muhammaslarida ham, “Sayha” to‘plamiga kirgan va Istanbul davrida bitilgan she‘rlarda ham aks vatanparvarlik ruhi aks etgan edi.

Demak, Fitratning 1910 yildan boshlab yaratilgan va xorij matbuotida e‘lon qilingan publisistik maqolalarda uning she‘rlari va qissalarida aytilgan vatanparvarlik tuyg‘ulari aks etgan bo‘lib, bu holat, ayniqsa, Buxoro vaziriga yozgan maktubda aniq ko‘rinadi.

**ВЛИЯНИЕ РАННИХ СБАЛАНСИРОВАННЫХ КРИСТАЛЛОИДОВ
ПЕРЕД ПОСТУПЛЕНИЕМ В ОТДЕЛЕНИЕ ИНТЕНСИВНОЙ
ТЕРАПИИ НА ИСХОДЫ СЕПСИСА**

Случай из практики

*Клиник ординатор: **Мойлиев А.Ч; Донишев Д.И;***

Очилов А.А; Равшанова Х.Ш;

*Самаркандский государственный медицинский
университет Республика Узбекистан, г. Самарканд*

Ключевые слова: сбалансированные кристаллоиды; критический уход; сепсис.

Базовые слова: Сепсис, Кристаллоиды, интенсив терапия.

Сепсис — патологический процесс, в основе которого лежит реакция организма в виде генерализованного (системного) воспаления на инфекцию различной природы (бактериальную, вирусную, грибковую), приводящая к остро возникающей органной дисфункции..

**ВЛИЯНИЕ РАННИХ СБАЛАНСИРОВАННЫХ КРИСТАЛЛОИДОВ ПЕРЕД
ПОСТУПЛЕНИЕМ В ОТДЕЛЕНИЕ ИНТЕНСИВНОЙ ТЕРАПИИ НА
ИСХОДЫ СЕПСИСА**

Клиник ординатор: **Мойлиев А.Ч; Донишев
Д.И; Очилов А.А; Равшанова Х.Ш;**

Абстрактный Предыстория: исследования показывают, что использование сбалансированных кристаллоидов (лактатный раствор Рингера или Plasma-Lyte A) вместо физиологического раствора (0,9% хлорида натрия) может улучшить результаты лечения пациентов с сепсисом в отделениях неотложной помощи и интенсивной терапии.

Вопрос исследования: каково относительное влияние на исходы сепсиса состава жидкости во время ранней реанимации в отделении неотложной помощи по сравнению с госпитализацией в ОИТ?

Дизайн и методы исследования. Мы провели вторичный анализ набора данных исследования изотонических растворов и серьезных побочных явлений с почечной недостаточностью (SMART), в котором обследовали пациентов отделения интенсивной терапии с диагнозом сепсис (n = 1641). SMART было кластерным перекрестным исследованием, в котором сравнивали сбалансированные кристаллоиды и физиологический раствор у взрослых в

критическом состоянии. В течение первых 7 месяцев SMART выбор жидкости контролировался только в отделении интенсивной терапии («период только в отделении интенсивной терапии»). В последние 15 месяцев выбор жидкости координировался между отделением неотложной помощи и отделением интенсивной терапии («период отделения неотложной помощи и отделения интенсивной терапии»). Мы выполнили логистическое регрессионное моделирование для 30-дневной внутрибольничной смертности с коэффициентом взаимодействия между рандомизированной группой (сбалансированные кристаллоиды по сравнению с физиологическим раствором) и периодом исследования (период только в отделении интенсивной терапии по сравнению с периодом в отделении интенсивной терапии и в отделении интенсивной терапии).

Результаты. Триста шестьдесят семь пациентов с сепсисом были зарегистрированы только в период пребывания в отделении интенсивной терапии и 1274 пациента — в период отделения неотложной помощи и отделения интенсивной терапии. Тридцатидневная внутрибольничная летальность произошла у 47 из 142 пациентов (33,1%) в группе сбалансированных кристаллоидов по сравнению с 74 из 225 пациентов (32,9%) в группе солевого раствора в период только в ОИТ (ОШ 1,14; 95% ДИ, 0,70–1,88) и у 170 из 682 пациентов (24,9%) в группе сбалансированных кристаллоидов по сравнению с 181 из 592 пациентов (30,6%) в группе солевого раствора в отделении неотложной помощи и интенсивной терапии (ОШ 0,68; 95% ДИ 0,52–0,89).) (значение P для взаимодействия, 0,07), что согласуется с положительным эффектом сбалансированного кристаллоида, прежде всего, в период неотложной помощи и интенсивной терапии.

Интерпретация: Среди пациентов с сепсисом влияние сбалансированных кристаллоидов по сравнению с физиологическим раствором на смертность было выше среди пациентов, у которых контролировался выбор жидкости, начиная с отделения неотложной помощи, по сравнению с началом в отделении интенсивной терапии.

Список литературы/ Iqtiboslar / References

1. Блохин Б.М. Заболевания органов - М., ИД «Медпрактика-М», 2007.- 616 с.
2. Клинические рекомендации. Бронхоэктазы Союз педиатров России 2016. [Clinical guidelines. Bronchiectasis in children. The Union of Pediatricians of Russia 2016. (in Russ)] <http://kokb45.ru/wp-content/uploads/2018/06/Bronhoektazy-u-detej.pdf>
3. Хамидова Ф.М. Морфология эндокринного обеспечения гортани при экспериментальном хроническом ларингите// Материалы V Съезда

Российского общества патологоанатомов с международным участием.- 2017. С. 342-344.

4. Goyal V., Grimwood K., Marchant J., Masters I.B., Chang A.B. Pediatric bronchiectasis: No longer an orphan disease. //Pediatr Pulmonol. 2016. - №51(5). – P.450–469. DOI: 10.1002/ppul.23380
5. Gupta A.K., Lodha R., Kabra S.K. Non Cystic Fibrosis Bronchiectasis. //Indian. J. Pediatr. – 2015. - №82(10). – P. 938–44. DOI: 10.1007/s12098-015-1866-4
6. Islamov Sh.E. Subjectivity in defects in rendering medical aid // European science review, Vienna, 2018. № 11-12. P. 95-97.

КАТАЛИЗАТОРЫ ВТОРИЧНОЙ ПЕРЕРАБОТКИ НЕФТИ

Латофат Махкамова

*PhD, Ташкентский государственный технический университет
имени Ислама Каримова, Узбекистан, Ташкент*

Саида Абдукаримова

*PhD, Ташкентский государственный технический университет
имени Ислама Каримова, Узбекистан, Ташкент*

Низомиддин Ёдгоров

*PhD, Ташкентский государственный технический университет
имени Ислама Каримова, Узбекистан, Ташкент*

Аннотация: Процесс каталитического риформинга является основным процессом получения ароматических углеводородов для приготовления автомобильных бензинов и выделения индивидуальных углеводородов. Сырьем каталитического риформинга при производстве автомобильных бензинов является прямогонная бензиновая фракция с температурой кипения 100–180°C. При снижении температуры кипения менее 100°C происходит увеличение циклогексана в сырьевой смеси, что приводит к высокому выходу бензола в стабильном катализате, содержание которого не должно превышать 1 об. % в товарном бензине согласно требованиям технического регламента Таможенного союза. В связи с этим фракцию с температурами кипения 62–100°C используют для получения бензол-толуол-ксилольной смеси, либо продают в качестве полуфабриката.

Ключевые слова: цеолитные катализаторы, цеоформинг, н-гептан, циклогексан

Ключевой целью переработки нефти и сопутствующих нефтепродуктов является увеличение степени переработки сырья. При этом важно минимизировать энергетические и материальные затраты при построении новых технологий и исследований катализаторов с высокой активностью [1]. В настоящее время особый интерес среди исследований наблюдается в области развития цеолитсодержащих каталитических систем в процессах переработки и нефтехимии [2, 3]. Из-за высокой активности, селективности в реакциях конверсии углеводородов, развитой удельной поверхности и уникальным молекулярно-ситовым и кислотным свойствам – они находят широкое применение в каталитическом риформинге, крекинге, гидрокрекинге, превращении спиртов в ценные компоненты химической промышленности [4]. Известна [5] работа по превращению н-гексана на модифицированных медью,

цинком, железом цеолитах типа пентасил с соотношением $\text{SiO}_2 : \text{Al}_2\text{O}_3 = 33$ при отсутствии водорода в реакционной среде. Также известен способ [6] получения высокооктановых бензиновых фракций и ароматических углеводородов $\text{C}_6\text{--C}_{10}$ на модели двухстадийного процесса риформинга с применением высокоактивных цеолитов со структурой ZSM-5 (тип MFI) и ZSM-11 (тип MEL) при температурах контактирования $440\text{--}550^\circ\text{C}$ и давлении $0.3\text{--}4.0$ МПа в присутствии водородсодержащего газа. Проводились работы [7] по двухстадийному риформингу гидроочищенной нефти $30\text{--}220^\circ\text{C}$ с использованием цеолита ZSM-5 при температуре проведения процесса $500\text{--}650^\circ\text{C}$ с отношением массового расхода катализатора к массовому расходу углеводородов от 5 до 30.

Лабораторные исследования проводились на двух различных установках: лабораторная установка проточного типа (рис. 1) и лабораторная установка с точной регулировкой (рис. 2). Экспериментальный цикл включал следующие этапы: 1) активация катализатора в токе инертного газа; 2) установление параметров проведения процесса; 3) подача сырья в реактор и проведение каталитического превращения; 4) сбор продуктов превращения и их анализ; 5) регенерация катализатора в токе воздуха. На лабораторной установке проточного типа была проанализирована следующая углеводородная смесь: н-гексан = 25 мас. %, н-гептан = 50 мас. %, циклогексан = 25 мас. %. Эксперименты проводились в интервале температур каталитического риформинга $400\text{--}500^\circ\text{C}$. На лабораторной установке с точной регулировкой был изучен процесс превращения н-гексана при избыточном давлении, минимальной объемной скорости подачи сырья и постоянной подаче инертного газа носителя азота. Температурный интервал исследования превращения н-гексана составил $300\text{--}500^\circ\text{C}$, давление 11.6 кгс/см². Подача инертного газа носителя в систему производилась из стационарного баллона через редуцирующий клапан. Испытываемый катализатор в объеме 5 см³ загружали в вертикальный цилиндр, расположенный в средней части реактора. Температура процесса измерялась термопарой, опущенной в слой катализатора через стальную трубку.

Проведено исследование активности модифицированных и не модифицированных цеолитов в реакции каталитического риформинга модельных углеводородов. На установке проточного типа определены основные направления превращения гексан-гептановой смеси на цеолите типа ZSM-5 при отсутствии водородсодержащего газа, отсутствии избыточного давления и максимально возможной объемной скорости. Н-гексан, н-гептан и циклогексан составляют большую долю во фракции $62\text{--}100^\circ\text{C}$ и являются модельными для данной фракции. При этом на данной лабораторной установке обеспечивается равномерная подача сырья при бесконечно возможном времени контакта сырья с катализатором, так как не используется газ носитель. Повышение температур

более 500°C не целесообразно в связи с повышением крекинга. Результаты превращения модельной углеводородной смеси приведены в табл. 1. На лабораторной установке с точной регулировкой изучено направления превращения n-гексана на цеолите типа ZSM-5, модифицированного солями висмута и хрома в количестве 2 и 1 мас. % соответственно, при повышенных температурах, давлении и сокращении времени контакта сырья с катализатором. Исследования проводились в интервале температур от 300 до 500°C. Избыточное давление эксперимента составило 11.6 кгс/см². Объемная скорость подачи составила 0.24 ч⁻¹. Расчет производился по следующей формуле:

$$v = L V$$

где v – объемная скорость подачи, ч⁻¹; L – расход сырья, см³/ч; V – объем катализатора см³.

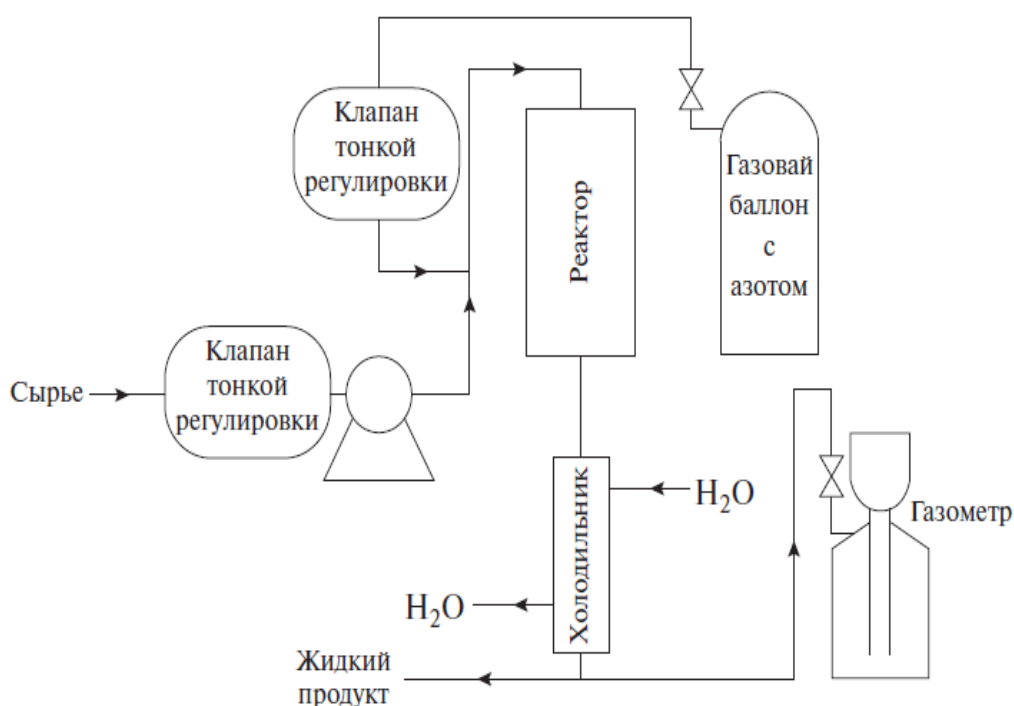

Рис. 1. Схема лабораторной установки с точной регулировкой

Таблица 1. Углеводородный анализ продуктов превращения модельной углеводородной смеси на установке проточного типа

$T, ^\circ\text{C}$	400	450	500
$A, \text{ мас. \%}$	41	54	72
Продукты превращения в жидком состоянии			
$G_{Ar}, \text{ мас. \%}$	43	69	75
$G_{Is}, \text{ мас. \%}$	13	20	13
$G_{Alk}, \text{ мас. \%}$	24	1	1
$G_{Ol}, \text{ мас. \%}$	3	1	1
Продукты превращения в газовом состоянии			

N ₂ , об. %	9.0	6.8	4.0
H ₂ , об. %	3.3	8.0	6.5
CH ₄ , об. %	5.8	14.0	22.0
C ₂ H ₄ , об. %	5.7	15.8	2.0

Из табл. 1 видно, что при исследовании модельной смеси углеводородов на установке проточного типа с ростом температуры наблюдается увеличение степени превращения до 71.9%. Расчет степени превращения (A, мас. %) производился следующим образом:

Таблица 2. Углеводородный анализ продуктов превращения н-гексана на установке точной регулировки

T, °C	350	400	450
A, мас. %	41	54	72
Продукты превращения в жидком состоянии			
G _{Ar} , мас. %	0.1	0.4	15.3
G _{Is} , мас. %	2.4	2.5	10.7
G _{Alk} , мас. %	90.8	84.3	55.8
G _{Ol} , мас. %	1.6	4	5.4
Продукты превращения в газовом состоянии			
N ₂ , об. %	4.7	3.3	4.9
H ₂ , об. %	0	0	7.2
CH ₄ , об. %	0	0	5.7
C ₂ H ₄ , об. %	0	8.7	8.1

При температуре 450°C наблюдается высокая доля ароматических соединений в продуктах превращения – 70.5 мас. %, изомерных углеводородов – 19.7 мас. % и водорода – 8 мас. %, потребность которого постоянно возрастает в связи с развитием гидрогенизационных процессов. При этом из табл. 3 видно, что основную долю ароматических соединений составляют толуол и ксилол, ограничение которых в смесевых автомобильных бензинах не более 35 об. %

Изучение превращения н-гексана на цеолитах типа ZSM-5, модифицированных солями висмута и хрома в количестве 2 и 1 мас. % соответственно, и изучение превращения гексан-гептановой смеси на немодифицированных цеолитах ZSM-5 показало, что цеолитные системы активно участвуют в реакциях крекинга, изомеризации и ароматизации. Все исследования проводились при отсутствии водородсодержащего газа, что исключает участие циркуляционного водорода в каталитических реакциях. При этом при риформинге гексан-гептановой смеси на установке проточного типа наблюдается высокий выход ароматических углеводородов: 70–75 мас. %

жидкого продукта при температурах 450–500°C. Нафтеновые углеводороды полностью превращаются в ароматические. Доля парафиновых углеводородов в жидком продукте не превышает 2 мас. %. Однако большинство парафиновых углеводородов вступает в реакцию крекинга, в связи с чем выход жидких продуктов при данных температурах составляет всего 30 мас. %, что крайне мало.

Главным преимуществом может являться исключение использования дорого водородсодержащего газа и применения драгоценных металлов в катализаторах процесса риформинга. Влияние металлических центров висмута и хрома в реакционной зоне заметно в повышении содержания углеводородов олефинового ряда до 6.6 мас. % при 400°C

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Имашев У.Б., Тюрин А.А., Удалова Е.А. Особенности развития процесса каталитического риформинга в России // Башк. хим. журн. 2010. Т. 44. № 4. С. 184.
2. Zelenskaya E.A., Zelenskaya T.V. Investigating sweetening low octane HC fracturing process with organically modified zeolite catalysts // Ekspozitsiya Neft Gaz. 2012. № 6. P. 24. [Зеленская Е.А, Зеленская Т.В. Исследование процесса облагораживания низкооктановых углеводородных фракций на органически модифицированных цеолитных катализаторах // Экспозиция Нефть Газ. 2012. № 6. С. 24.]
3. Кузьмина Р.И., Зайкин М.А., Манин С.Д., Мендагалиева Д.Р. Повышение активности промышленного катализатора изомеризации парафиновых углеводородов // Изв. Саратов. ун-в. Нов. сер. Сер. Хим. Биол. Экол. 2017. Т. 17. № 1. С. 24.
4. Erofeev V.I., Khomyakov I.S., Egorova L.A. Production of high-octane gasoline from straight-run gasoline on ZSM-5 modified zeolites // Theor. Found. Chem. Eng. 2014. V. 48. № 1. P. 71. [Ерофеев В.И., Хомяков И.С., Егорова Л.А. Получение высокооктановых бензинов из прямогонных бензинов на модифицированных цеолитах ZSM-5 // Теор. осн. хим. технол. 2014. Т. 48. № 1. С. 77.]
5. Mamedov S.E., Akhmedova N.F., Mirzaliyeva S.E., Mirzai D.I., Akhmedov E.I., Azmamedova K.H.M., Dadasheva S.S. Conversion of n-hexane and straight-run gasoline over modified pentasil zeolites // Oil Gas Chem. 2018. № 1. P. 33. [Мамедов С.Э., Ахмедова Н.Ф., Мирзалиева С.Э., Мирзаи Д.И., Ахмедов Э.И., Азмамедова Х.М., Дадашева С.С. Превращение n-гексана и прямогонной бензиновой фракции на модифицированных пентасилах // НефтеГазХимия. 2018. № 1. С. 33.]
6. Степанов В.Г. Способ получения высокооктановых бензиновых фракций и ароматических углеводородов. Пат. 2704006 РФ. 2019.
7. Фанже Б., Кудиль А., Паго А., Корруайе Р., Фернандес Ж. Способ получения легких олефинов и ВТХ с применением установки каталитического крекинга, обрабатывающей тяжелое сырье типа VGO глубокой гидроочистки, в комбинации с установкой каталитического риформинга и ароматическим комплексом, обрабатывающим сырье типа нефти. Пат. 2672913 РФ. 2018

OVCHILIK VA BALIQCHILIK JAMIYATI HUQUQIY ME'YORLARI

TerDU tadqiqotchi - *Nurali Safarov*

ANNOTATSIYA

Yurtimizda azaldan aholi ovchilik bilan uzluksiz shug'ullanib kelishgan va bu ovlanadigan tur hayvonlarning keskin kamayib ketishiga olib kelgan. Bunday holatlarning oldini olish uchun ov hududlarini aniq chegaralab olish va ovlanadigan hayvonlar turlarini ham, ularning har mavsumda ovchilarga nechta otishga ruhsat berish kerakligi haqida huquqiy hujjatlar ishlab chiqilgan. Bunday holatlar albatta noyob hayvonlar va qushlarni butunlay qirilib ketishining oldini olishi aniq.

Kalit so'zlar: ov hududlari, ovchi majburiyati, ovchilarning vazifalari, ovchilik va baliqchilik jamiyatlari .

Ovchilik va baliqchilik xo'jaligini yuritish — ov xo'jaliklarida yovvoyi hayvonlarni qo'riqlash va ulardan oqilona foydalanishni, muhofaza qilish va ko'paytirish tadbirlari bilan bog'liq xo'jalik faoliyatini ilmiy asoslangan rejalashtirish asosida amalga oshirishdir.

Ovchilikdan foydalanuvchilar — sport-havaskorlik va sanoat oviga hamda baliq ovlashga, ovchilik xo'jaligini yuritishni amalga oshirishga qonun va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar bilan huquq berilgan jismoniy va yuridik shaxslardir.

Sport-havaskorlik, sanoat maqsadida ovlash va baliq ovlashga ruxsat berilgan joylar **ov qilinadigan va baliq tutiladigan** hududlar hisoblanadi.

Ovchilik va baliqchilik xo'jaliklari quyidagilarga bo'linadi:

- davlat tashkilotlari ixtiyorida bo'ladigan hamda ovchilik va baliqchilik mahsulotlari etishtirish va tayyorlashga mo'ljallangan davlat xo'jaliklari;

- ovchilik faoliyati o'rmon xo'jaligi bilan qo'shib olib boriladigan o'rmon-ovchilik davlat xo'jaliklari;

- jamoat birlashmalari va boshqa nodavlat tuzilmalar tomonidan tashkil etiladigan, shaxsiy ehtiyojlarni qondirish maqsadida jismoniy shaxslar tomonidan sport-havaskorlik ovi va baliq ovlash uchun sport-havaskorlik xo'jaliklari;

- amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq tashkil etiladigan xususiy ovchilik-baliqchilik xo'jaliklari.

Quyidagi joylarda sport, sanoat va havaskor ov qilish taqiqlanadi:

- aholi punktlari erlari;

- sog'lomlashtirish, rekreatsion va tarixiy-madaniy maqsadlardagi erlar;

- muhofaza etiladigan hududlar — agar ularning rejimida ov qilish belgilanmagan bo'lsa, shaharlar atrofidagi yashil zonalar;

- korxonalar atrofidagi sanitariya-himoya zonalari;
- suv olish inshootlarining himoya zonalari;
- aerodromlar;
- chegara zonalari;
- hosili yig'ishtirib olingungacha-qishloq xo'jaligi maqsadlarida foydalaniladigan erlar;

- to'g'onlar, suv ayirgichlar, ko'priklar, baliq pitomniklari, hovuz va boshqa madaniy baliqchilik xo'jaliklari erlari, agar ushbu ob'ektlarni qo'riqlash rejimida ov qilish va baliq ovlashni taqiqlash belgilangan bo'lsa.

O'zbekiston Respublikasi hududida ov qilish va baliq ovlash qoidalari, shu jumladan tutish normalari, ov qilish (tutish) qurollariga qo'yiladigan talablar, tutish muddatlari, ov qilish yoki baliq ovlash taqiqlangan joylarni aniqlash tartibi, shuningdek ov qilish va baliq ovlash bilan bog'liq boshqa masalalar Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi tomonidan, manfaatdor yuridik shaxslar bilan kelishilgan holda tasdiqlanadi.

Tabiiy erkinlik holatida yashayotgan yovvoyi hayvonlarni (ularning yashash faoliyati mahsulotlarini) tutish maqsadida ularni izlash, ularning iziga tushish va ularni ta'qib qilish, tutishga urinish yoki tutish (otish, tutib olish) ov qilishdir.

Quyidagilar ov qilishga tenglashtiriladi:

- g'ilofi echib qo'yilgan holatdagi (yig'ilgan tarzdagi) ov quroli va ov qurollarining boshqa turlari yoki ov mahsuloti bilan ov qilish joylari hududida bo'lish;
- shaxslarning g'ilofi echib qo'yilgan holatdagi (yig'ilgan tarzdagi) ov quroli bilan, ov mahsulotining qo'lga kiritilganligi qonuniyligini tasdiqlovchi hujjatlarsiz (ovchilik guvohnomasisiz, yovvoyi hayvonlarni tutishga doir ruxsatnomasisiz, ovchilik yo'llanmasisiz (yovvoyi hayvonlarni tutish kartochkasisiz) umumiy foydalanishdagi yo'llarda bo'lishi.

Ovchilik xo'jaliklari qo'riqlash xodimlarining o'z lavozim majburiyatlarini bajarayotganda xizmat quroli bilan ovchilik xo'jaliklari hududida bo'lishi ov qilish hisoblanmaydi.

O'zbekiston Respublikasi hududida yovvoyi hayvonlarni ov qilish haq to'lash asosida amalga oshiriladi.

To'lovlar yovvoyi hayvonlarni tutishga doir ruxsatnomada ko'rsatilgan har bir yovvoyi hayvon uchun kiritiladi. To'lovlar mazkur ruxsatnomalar berilayotganda kiritiladi.

Ovchining huquqi:

- yovvoyi hayvonlarning ruxsat etilgan turlarini ov qilishni belgilangan joylarda va belgilangan muddatlarda amalga oshirish;
- qo'lga kiritilgan ov mahsulotini o'z ixtiyoriga ko'ra tasarruf etish;

- ov qilish, atrof-muhitni va tabiiy resurslarni muhofaza qilish qoidalariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshiruvchi organlarning mansabdor shaxslaridan o'z shaxsini tasdiqlovchi hujjatlar ko'rsatilishini talab qilish huquqiga ega.

Ovchining majburiyati:

- ov qilishni amalga oshirish chog'ida shaxsini tasdiqlovchi hujjatni, ovchilik guvohnomasini, ov qurolini saqlash va olib yurishga doir ruxsatnomani, yovvoyi hayvonlarni tutishga doir ruxsatnomani, ovchilik yo'llanmasini (yovvoyi hayvonlarni tutish kartochkasini) yonida olib yurishi;

- ovchilik xo'jaligining va ov qilishga ruxsat etiladigan hududning chegaralarini aniq bilishi;

- ov qilishga ruxsat etiladigan hududdan tashqarida ov qilishni amalga oshirmasligi;

- yovvoyi hayvonlarni tutish normalariga va ov qilish muddatlariga rioya etishi, ov qilishni yovvoyi hayvonlarni tutishga doir ruxsatnomada ko'rsatilgan joylarda amalga oshirishi va boshqalar.

Ov qilish qurollari va usullari:

- ov qurolidan;

- ovchi zotiga mansub itlardan, boshqa ovga o'rgatilgan hayvonlar va qushlardan (ovchilik guvohnomasida tegishli qayd mavjud bo'lgan taqdirda);

- yovvoyi hayvonlarni tirik holda tutib olish uchun to'rlar va tuzoqlardan (yovvoyi hayvonlarni tutishga doir ruxsatnomada tegishli belgi mavjud bo'lgan taqdirda);

- minoralardan foydalangan holda amalga oshirilishi mumkin.

Yovvoyi hayvonlarni tutishga doir ruxsatnoma ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish hududiy organlari tomonidan yovvoyi hayvonlarni tutishga doir tasdiqlangan kvotalarga muvofiq, ruxsatnoma berilganligi uchun to'lov kiritilganidan keyin beriladi.

O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 8-iyuldagi «Ov qilish va ovchilik xo'jaligi to'g'risida»gi Qonunining 2-ilovasida belgilangan tartib-qoidalarga muvofiq, joriy yilning 15-avgustidan mamlakatimizda yovvoyi hayvonlar va qushlar uchun joriy ov mavsumi boshlandi.¹

Ov qilish muddati yilning ma'lum davri bo'lib, bu davr mobaynida muayyan turdagi yovvoyi hayvonlarni ovlash amalga oshiriladi. Aytish o'rinliki, ovga qiziqish va ishqibozlik ko'pchilikda kuzatiladi. Lekin ov qilishning ham o'ziga xos talablari bor. Mamlakatimizda bu boradagi tartib-qoidalar O'zbekiston Respublikasining "Ov qilish va ovchilik xo'jaligi to'g'risida"gi Qonunida o'z ifodasini topgan.

Qonun bilan ushbu sohadagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari, ov qilish uchun ajratilgan hududlar, ovchilik resurslarini izlab topish normalari, ov qilish

¹ O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 8-iyuldagi «Ov qilish va ovchilik xo'jaligi to'g'risida»gi Qonun.

qoidalari, ovchilar va ovchilik xo‘jaliklarining huquqlari va majburiyatlari, ov qilish turlari, qurollari va usullari, yovvoyi hayvonlarni tutib olganlik va otganlik uchun to‘lov miqdorlari belgilangan. Ov qilinadigan hayvonlar populyatsiyasi va ularning yashash muhitining davlat monitoringi belgilangan, ov qilish huquqini tasdiqlaydigan hujjatlar ro‘yxati va turlari aniqlashtirilgan. Tabiiy erkinlik holatida yashayotgan yovvoyi hayvonlarni (ularning yashash faoliyati mahsulotlarini) tutish maqsadida ularni izlash, ularning iziga tushish va ularni ta‘qib qilish, tutishga urinish yoki tutish (otish, tutib olish) ov qilish hisoblanadi.

Ovchilik sohasidagi ruxsat beruvchi hujjatlar quyidagilar hisoblanadi:

- ovchilik guvohnomasi, u muomalaga layoqatli, 18 yoshga to‘lgan, ovchilik minimumi bo‘yicha sinov imtihonini topshirgan jismoniy shaxslarga ovchilik jamoat birlashmalari tomonidan beriladi;

- yovvoyi hayvonlarni tutishga doir ruxsatnoma, u ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi va hududiy organlari tomonidan yovvoyi hayvonlarni tutishga doir tasdiqlangan kvotalarga muvofiq ruxsatnoma berilganligi uchun to‘lov kiritilganidan keyin beriladi;

- ovchilik yo‘llanmasi (yovvoyi hayvonlarni tutish kartochkasi), yovvoyi hayvonlarni tutishga doir olingan kvotalar asosida beriladi va uning egasiga mavsumiy yoki bir martalik ovni amalga oshirish huquqini taqdim etadi.

O‘zbekiston hududida yovvoyi hayvonlarni ov qilish to‘lov asosida amalga oshiriladi. To‘lovlar ruxsatnomada ko‘rsatilgan har bir yovvoyi hayvon uchun kiritiladi. Yovvoyi hayvonlarni tutishga yillik kvotalar Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi tomonidan Fanlar akademiyasining xulosasiga asosan tasdiqlanadi.

Quyidagi ov qilish turlari belgilangan:

- sport va havaskorlik maqsadida;

- sanoat maqsadida;

- o‘lja olish maqsadida;

- yovvoyi hayvonlarni yarim erkin shartlarda yoki sun‘iy yaratilgan yashash muhitida saqlash va ko‘paytirish maqsadida;

- ilmiy, tibbiy va nazorat ishlarini amalga oshirish maqsadida;

- yovvoyi hayvonlarning sonini tartibga solish maqsadida.

Shu o‘rinda barcha yurtdoshlarimizdan tabiatga yanada ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishlarini so‘ragan holda ov qilish bilan bog‘liq qonunbuzilish holatlariga duch kelinsa o‘z vaqtida Ekologiya vazirligining qisqa ishonch raqami (1157) ga yoki hududiy boshqarmalarga murojaat qilishlari mumkinligini eslatib o‘tamiz. Noqonuniy ov qilish qoidalarini hamda tegishli qonun hujjatlarini buzganlik uchun qonunchilikda qa‘tiy javobgarlik belgilangan bo‘lib, bu borada yuzaga keladigan har bir holat bo‘yicha o‘rnatilgan tartibda qonun ustuvorligi ta‘minlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 8-iyuldagi «Ov qilish va ovchilik xo‘jaligi to‘g‘risida»gi Qonun.

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	IJTIMOYIY SOHADA KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH MEXANIZMI	3
2	AXBOROT TEXNOLOGIYALARI SOHASIDA SODIR ETILAYOTGAN HUQUQBUZARLIKLARNING TURLARI VA TAVSIFI	7
3	STANDART TARMOQLAR VA ULARNING ARXITEKTURALARI	11
4	TARMOQDA HIMOYANI TA'MINLASH ZAMONAVIY CHORALARI VA TAVSIYALARI	17
5	IKKI BUYUK SIYMOGA EHTIROM	24
6	BOLALARDA DIQQAT YETISHMOVCHILIK SINDROMI VA PSIXOKORREKSIYA QILISH YO'LLARI	27
7	MEHNAT JAMOALARIDA PSIXOLOGIK XIZMATNI TASHKIL ETISHNING ILMIIY AMALIY ASOSLARI	31
8	MILLIY O'ZLIKNI ANGLASHDA IJTIMOYIY PSIXOLOGIK QADRIYATLARNING O'RNI	34
9	MILLIY O'ZLIKNI ANGLASHDA IJTIMOYIY PSIXOLOGIK QADRIYATLARNING O'RNI	38
10	TARKIBIDA ANTIBIOTIK SAQLAGAN DORI TURLARI	42
11	BOLALARDA KUZATILADIGAN RINOVIRUSLI VA REOVIRUSLI INFEKSIYA	44
12	TRANSFER QOIDALARINI QO'LLANILISHIDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYALARINING TA'SIRI	46
13	TALABA HUQUQIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA ICHKI ISHLAR ORGANLARI VA OLIY TA'LIM HAMKORLIGINING PEDAGOGIK ASOSLARI	52
14	ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПАТОГЕННОСТИ ВИРУСА ГЕПАТИТА Б, ВЫЗЫВАЮЩЕГО ЦИРРОЗ ПЕЧЕНИ. СПЕЦИФИКА АУТОИММУННОГО ПРОЦЕССА	55
15	ПРОИСХОЖДЕНИЕ ВТОРИЧНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ СЕРДЦА КЛИНИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ОБУЧЕНИЯ	60
16	XUSUSIY OLIY TA'LIM MUASSASALARINING OLIY TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDAGI O'RNI VA AHAMIYATI	63
17	TRANSPORT VOSITALARI MATERIALLARI MAVZUSINI O'QITISHDA INNOVACION PEDAGOGIK USULLARI	69
18	CORPUS CONCEPT AND CORPUS LINGUISTICS ANALYSIS	72
19	LINGUISTICS AS AN INDEPENDENT BRANCH OF SCIENCE	74
20	SURXON VOHASI AHOLISI TURMUSH TARZIDA OVCHILIK VA BALIQCHILIK SOHASI	76

21	ИЗУЧЕНИЕ ЗНАЧЕНИЕ КОЛЬПОСКОПИИ ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПАТОЛОГИЧЕСКИХ ЗОН ПРИ ВПЧ ПОЛОЖИТЕЛЬНОЙ ПЛОСКОКЛЕТОЧНОЙ ИНТРАЭПИТЕЛИАЛЬНОЙ НЕОПЛАЗИИ НИЗКОЙ СТЕПЕНИ	81
22	НАБЛЮДЕНИЕ ЭЛИМИНАЦИИ ВИРУСА ПАПИЛЛОМЫ ЧЕЛОВЕКА ВИСОКООНКОГЕННОГО ТИПА ПРИ ЦЕРВИКАЛЬНЫХ ИНТРАЭПИТЕЛИАЛЬНЫХ НЕОПЛАЗИЯХ I СТЕПЕНИ	83
23	ФАРМАЦЕВТИКА САНОАТИ БЎЙИЧА ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИ КЎРСАТКИЧЛАРИ	85
24	ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОТИ ИҚТИСОДИЁТИДА ЭЛЕКТРОТЕХНИКА САНОАТИ ЎРНИ	89
25	ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИ ИҚТИСОДИЙ КЎРСАТКИЧИДА САНОАТ ЗОНАЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ ЎРНИ ВА АМАЛГА ОШИРИЛАЁТГАН УСТУВОР ВАЗИФАЛАРИ	92
26	ECONOMIC GROWTH AND DEVELOPMENT FACTORS IN UZBEKISTAN	96
27	KORXONA FAOLIYATI SAMARADORLIK KO'RSATKICHLARINI BAHOLASH USULLARI	99
28	KORXONA FAOLIYATIDA IQTISODIY SAMARADORLIK KO'RSATKICHLARI TIZIMI	107
29	YANGI PEDAGOGIK METODLAR	113
30	PEDAGOGIK MAHORATNING O'QITUVCHI FAOLIYATIDA TUTGAN O'RNI	116
31	VETERINARIYA YO'NALISHIDAGI TALABALARNING KASBIY KOMPITENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA INGLIZ TILINI O'QITISHNING TEXNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY PEDAGOGIK ASOSLARI	119
32	JISMONIY TAYYORGARLIK JARAYONIDA YOSH SPORTCHILARNING JAROHAT OLIHINI OGOHLANTIRISH	127
33	YOSH SPORTCHILARNI JISMONIY TAYYORLASHDA JISMONIY QOBILİYATLAR RIVOJLANISHINING ASOSIY SHAKLLARI HAMDA QONUNIYATLARI	130
34	УМУМТАЪЛИМ МАКТАБИ ЎҚУВЧИЛАРИГА ДАРСДА ЖАРАЁНЛАРИДА ЎТКАЗИЛАДИГАН ҲАРАКАТЛИ ЎЙИНЛАР	133
35	JADID MATBUOTIDA FITRAT PUBLISISTIKASI	135
36	FITRATNING XORIJ MATBUOTIDA E'LOH QILINGAN PUBLISISTIKASIDA IJTIMOY – SIYOSIY MASALALARINING AKS ETISHI	139
37	ВЛИЯНИЕ РАННИХ СБАЛАНСИРОВАННЫХ КРИСТАЛЛОИДОВ ПЕРЕД ПОСТУПЛЕНИЕМ В ОТДЕЛЕНИЕ ИНТЕНСИВНОЙ ТЕРАПИИ НА ИСХОДЫ СЕПСИСА	143
38	КАТАЛИЗАТОРЫ ВТОРИЧНОЙ ПЕРЕРАБОТКИ НЕФТИ	146
39	OVCHILIK VA BALIQCHILIK JAMIYATI HUQUQIY ME'YORLARI	151

**JOURNAL OF
NEW CENTRY
INNOVATIONS**

IN ALL AREAS

